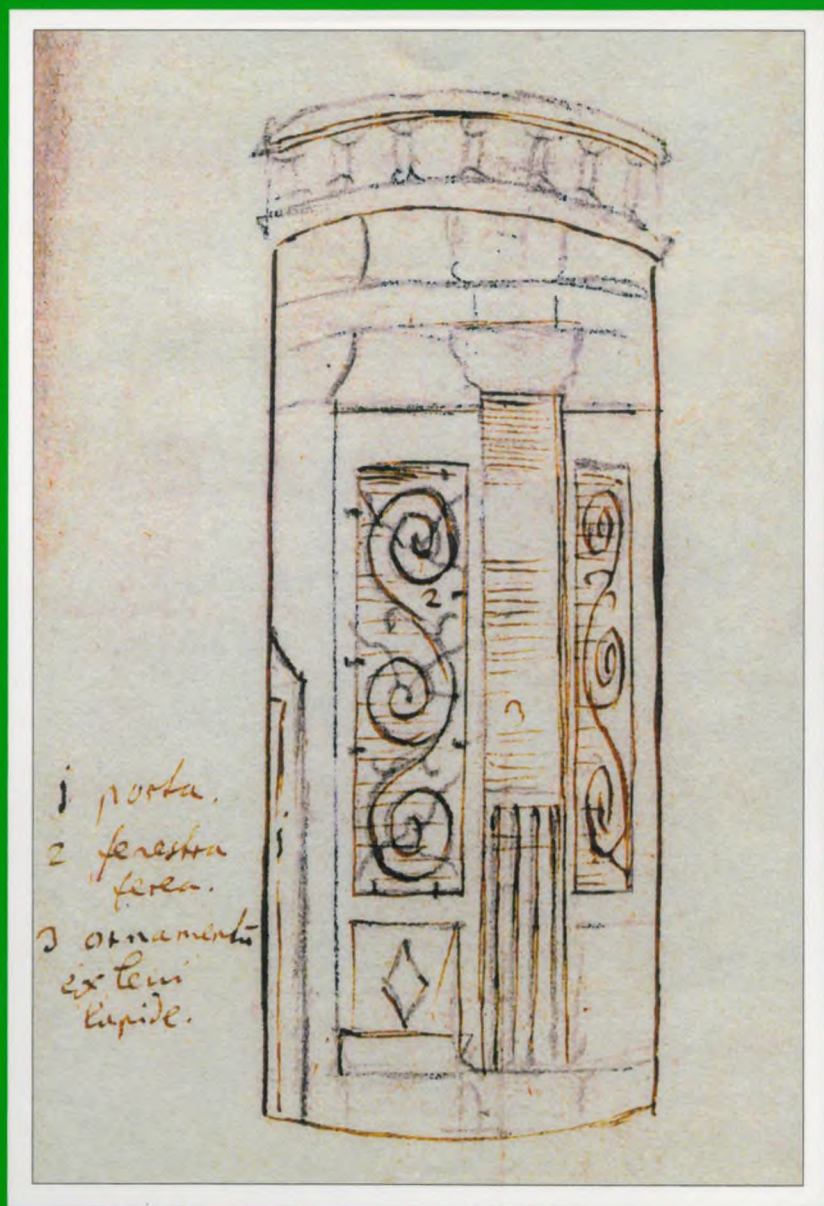

2 KRONIKA 53

2005

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Odgovorni urednik :

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica :

Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor :

mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), mag. Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena :

6. junija 2005

Naslednja številka izide : oktober 2005**Prevodi :**

Cvetka Puncer – angleščina

mag. Niko Hudelja – nemščina

Chiara Comandi – italijanščina

Bibliografska obdelava :

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 24 11 200

Letna naročnina :

za posameznike 4.800 SIT, za upokojence 3.600 SIT,

za študente 2.500 SIT, za ustanove 6.200 SIT.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2.200 SIT.

Izdajatelj :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinansirajo :

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Ministrstvo RS za šolstvo in šport

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Računalniški prelom :**Tisk :**

Grafika-M s.p.

Naklada :

1000 izvodov

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo Historical Abstracts, ABC-CLIO (USA)

Na naslovni strani : Skica za ljubljanski loterijski boben v obliki stolpiča, 1705 (Nadškofijski arhiv Ljubljana)

Razprave

KAZALO

Flavio Bonin :	Popis nepremičnin v Piranu in Kaštelu leta 1626	125
Ana Lavrič :	Materialni in duhovni dobitki srečolova za dokončanje nove ljubljanske stolnice	141
Stanislav Južnič :	Ljubljanska fizika ob prepovedi jezuitov	149
Špela Bregač :	Tiskarstvo na Dolenjskem in Janez Krajec	165
Damir Globočnik :	Spominska obeležja Simonu Jenku	185
Mira Delavec :	Lovro Pintar – narodnjak v senci	197
Eva Holz :	Češki časopis Politik in revolucija v Piranu leta 1894	209
Darija Mavrič :	Fotografija kot reprezentanca	223

Jubileji

Sedemdeset let prof. dr. Mirka Stiplovška (<i>Stane Granda</i>)	235
Dr. France Kresal – sedemdesetletnik (<i>Stane Granda</i>)	237

Ocene

Obujeni Spomin. Ob 220. letnici Petra Pavla Glavarja (<i>Jože Maček</i>)	239
Andrej Grobelnik: Sopotnica življenja. Nadžupnija Rogatec in župnija sv. Roka ob Sotli skozi stoletja (<i>Jože Maček</i>)	240
Vrhniški razgledi, leto 5 (2004) (<i>Jože Suhadolnik</i>)	242
Batuje: izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva o vasi Batuje (<i>Špela Ledinek Lozej</i>)	247
Dušan Kos: O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740 (<i>Eva Holz</i>)	249
Janez Šumrada, Adrijan Kopitar: Naseljevanje Napoleonove Kranjske: korespondenca Françoisa-Marie Farguesa, francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko, 1809–1810 (<i>Eva Holz</i>)	250
Tanja Žigon: Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870) (<i>Petra Kramberger</i>)	252
Navodila avtorjem	254

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 314.93(497.4 Piran)"1626"

316.343(497.4 Piran)"1626"

prejeto: 26. 1. 2005

Flavio Bonin

prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, v.d. ravnatelj, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran,
Cankarjevo nabrežje 3, SI-6330 Piran
e-mail: Flavio.Bonin@pommuz-pi.si

Popis nepremičnin v Piranu in Kaštelu leta 1626

IZVLEČEK

V tretjem desetletju 17. stoletja je Piran imel 3.500 prebivalcev, Kaštel pa 187. V Pokrajinskem arhivu Koper, enoti Piran, je ohranjen popis piranskih družin in njihovih nepremičnin iz leta 1626. Popis ostalih vasi in zaselkov Nove vasi, Padne in Sv. Petra pa ni ohranjen. V popisu so zajete vse nepremičnine: hiše, vrtovi, pašniki, vinogradi, solna polja itd., žal pa je podana le ocena vrednosti, ne pa tudi njihovo število in velikost. Skupna vrednost vseh popisanih nepremičnin je bila ocenjena na 526.800 ducatov. Nepremičnine s področja Pirana so bile ocenjene na 406.533, s področja Kaštela pa na 120.267 ducatov. Seveda pa so bile tudi nepremičnine na področju Kaštela v veliki večini last piranskih meščanov.

KLJUČNE BESEDE

Piran, kmetijstvo, vrednost nepremičnin, piranske družine

SUMMARY

THE INVENTORY OF FIXED PROPERTY IN PIRAN AND IN KAŠTEL IN THE YEAR 1626

In the third decade of the 17th century, Piran had 3500 inhabitants and Kaštel 187. In the Provincial Archive in Koper, unit Piran, a register of the Piran families and their fixed properties from 1626 is preserved while none of other villages and hamlets of Nova vas, Padna and Sv. Peter. The inventory captures all fixed property: houses, gardens, grasslands, vineyards, salt works etc. Unfortunately, only an evaluation of registered real properties is given and not their number and size. The collective value of all registered fixed properties was estimated 526.000 ducats. The real assets of the Piran region were estimated 406.533 ducats, and those in the region of Kaštel 120.267 ducats. Of course, the real assets in the region of Kaštel were mainly the property of the Piran citizens.

KEY WORDS

Piran, agriculture, value of fixed property, Piran families

Uvod: Kmetijstvo v severozahodni Istri

Kmetijstvo je bilo v obravnavanem obdobju ena najpomembnejših gospodarskih dejavnosti severozahodne Istre. Razvito je bilo predvsem gojenje vinske trte in oljk, v manjši meri tudi gojenje žita in sadjarstvo.¹ Obseg kmetijskih obdelovalnih površin je bil odvisen predvsem od naravnih (reliefnih) značilnosti ozemlja in trenutne dosežene stopnje obdelovalne tehnike (orodja in drugih pripomočkov).²

Medtem ko je bila istrska prst dobre kakovosti in primerna za poljedelstvo, pa je večje težave povzročala suša. Zaradi sredozemskih podnebnih razmer (višek padavin je v zimskem delu leta, v vegetacijski dobi pa jih ob relativno visokih temperaturah opazno primanjkuje) je v letnem delu pogosto prihajalo do izpadov pridelka zaradi krajših, občasno pa tudi daljših sušnih obdobj.³ Posledice suše so bile izrazitejšje v višje ležečih predelih (Šavrinsko gričevje) kot pa v dolinah Rižane, Drnice in Dragonje, kjer je bil nivo talne vode višji in suša ni bila tako izrazita. Obrežne ravnice ob spodnjih tokovih rek, sicer reliefno najprimernejši deli zaradi mokrotnosti, večinoma niso bile izkoriščene za kmetijske površine, v reliefno razgibanem zaledju pa je bila, tako kot danes, kmetijska pridelava otežkočena. Zaradi strmih pobočij in krušljivosti terena (fliš) so bile tu njivske površine terasasto urejene. Navadno so bile njive dolge in ozke, kar je oteževalo obdelavo. Poseben problem je predstavljala velikost polj (prevladovala so manjše površine), ostre zime (zlasti zmrzali in žled) pa so poškodovale oljke.⁴

Razmerje med gozdnatimi in obdelovalnimi površinami se je v stoletjih sicer spreminjalo, a ne bistveno.⁵ Izolska komuna naj bi imela le petino površine prekrte z gozdom. Zaradi prekomernega izkoriščanja in požarov je bila med letoma 1575 in 1635 dosežena kritična meja, ko gozdovi niso več zagotavljali zadostne količine lesa.⁶ Poseben problem je predstavljal tudi način kmetijske obdelave zemlje. Medtem ko se je v zahodnem delu Evrope

uveljavilo triletno kolobarjenje, se je na področju Dalmacije in Istre še vedno obdržalo dvoletno kolobarjenje.⁷

V prehrambnem smislu so bile žitarice še vedno najpomembnejši kmetijski pridelki, saj se je poraba žita (za prehrano ljudi in živine) v povprečju gibala od 200 do 250 kg na osebo.⁸ Ker je na severozahodnem delu istrskega polotoka primanjkovalo velikih obdelovalnih površin, ki bi bile primerne za gojenje žitaric, so morala mesta kupovati pšenico z drugih področij, kar je bil velik strošek za občinsko blagajno.⁹

Kot v drugih delih Beneške republike so tudi na ozemlju primorskih komun kmetijska opravila zaposlovala večji del aktivnega prebivalstva. V vaseh na beneškem ozemlju je bil delež aktivnega prebivalstva višji kot v mestih, kjer naj bi znašal okoli 62%.¹⁰ V Piranu naj bi bil delež agrarnega prebivalstva okoli 70%.¹¹ Tako stanje je posledica številnih dejavnikov: delo na vasi ni bilo zakonsko urejeno kot npr. v mestih obrtniško, zato so na podeželju otroke prej pritegnili k delu (pomagali so pri delu na poljih in varovali živino), primanjkovalo je denarja za nakup ustreznega orodja in pripomočkov, zato je delo na polju zahtevalo večje število delovnih rok, pa tudi starejši ljudje so še vedno aktivno pomagali pri delu.

Večino obdelovalne zemlje so imele v lasti plemiške družine, ki so stanovale v mestih, zemljo pa so dajale v najem kolonom. Zakupnino so kmetje plačevali v denarju, delno pa tudi v naravi. Višina je bila različna in odvisna od sklenjenih pogodb.¹² Zemljišča so bila kupoprodajne nepremičnine, v katere so vsi sloji prebivalstva vlagali denar. V vice-dominskih knjigah, ki jih hrani Piranski arhiv, se večina kupoprodajnih pogodb nanaša prav na zemljišča (npr. prodaja njiv, vinogradov, oljčnih nasadov, sadovnjakov, pašnikov in travnikov). Zemljo so poleg plemičev najbolj kupovali obrtniki.¹³

¹ Prim.: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 1*, str. 141–143; Gestrin, *Trgovina*, str. 22; Mihelič, *Agrarno gospodarstvo Pirana*, str. 193–224; Darovec, *Davki*, str. 175.

² Prim.: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 1*, str. 201–204, 213–216; Mihelič, *Agrarno gospodarstvo Pirana*, str. 204; Raukar, *Zadar*, str. 81.

³ Prim.: Darko Ogrin, *Podnebje slovenske Istre*, Koper 1996.

⁴ SI PAK PI, Colleggio dei XX. del Sal, str. 3. Meščani Pirana so se večkrat pritoževali, da je slabo vreme poškodovalo ali uničilo kmetijske pridelke. Hudi zimi v letih 1709 in 1718 sta uničili večino oljčnih dreves.

⁵ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 1*, str. 136, 421–422.

⁶ Prim.: Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 3*, str. 186–191; Barocchi, *Il Carso*, str. 143; Kramar, *Izola*, str. 120; William H. Mc Neill, *Venezia il Cardine d'Europa 1081–1797*, Roma 1979.

⁷ Prim.: Raukar, *Zadar*, str. 82; *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 1*, str. 227–230. Na ta način so intenzivneje izkoriščali njivske površine, potrebno pa je bilo dodatno gnojenje njiv.

⁸ Prim.: Raukar, *Zadar*, str. 82; Mihelič, *Neagrarno gospodarstvo Pirana*, str. 15; Darovec, *Davki*, str. 176; Hocquet, *Denaro*, str. 26. Uradniki beneške magistrature, ki je skrbela za zaloge žita, so računali, da vsak meščan porabi približno libro (0,5 kg) žita dnevno.

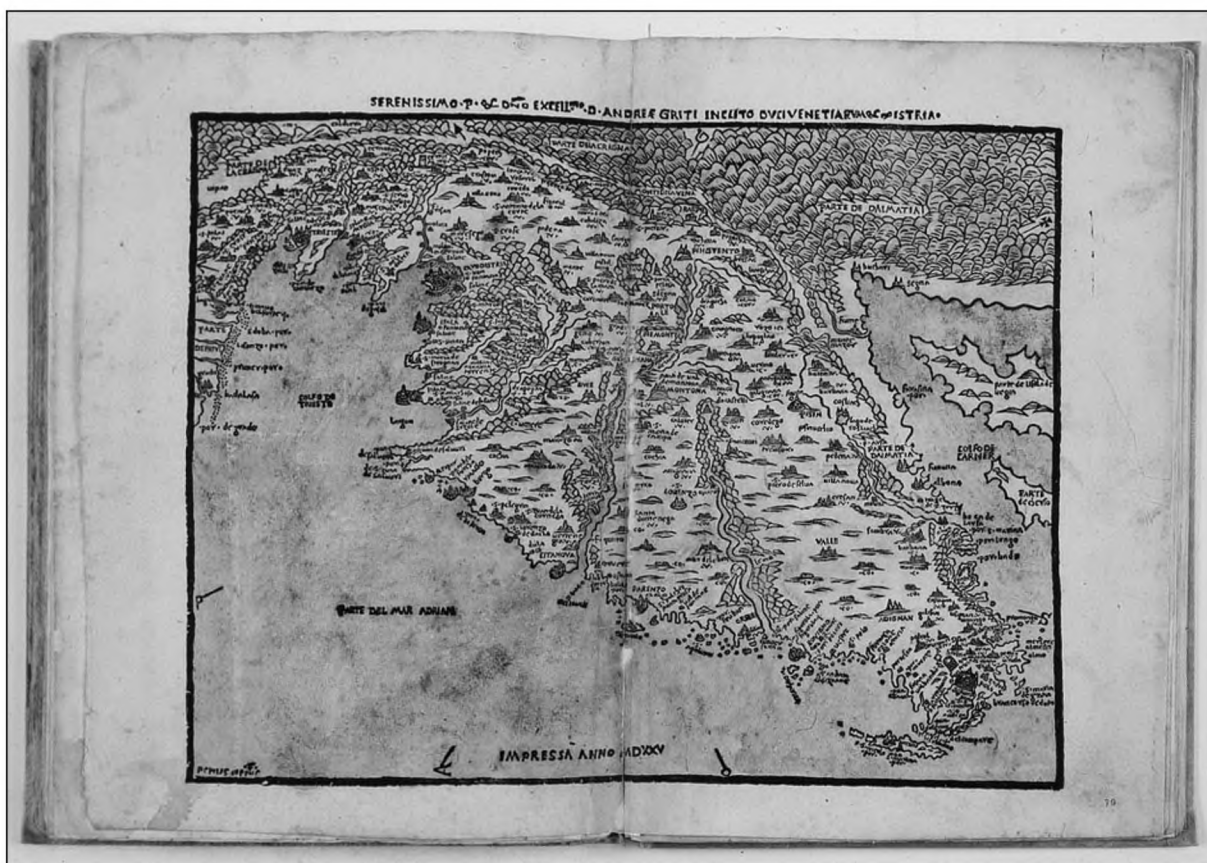
⁹ Pahor, *Statuti*, str. 124; Mihelič, *Neagrarno gospodarstvo Pirana*, str. 116–124.

¹⁰ Prim.: Beltrami, *Storia*, str. 206.

¹¹ Prim.: Darovec, *Davki*, str. 62; Mihelič, *Piran*, str. 103. Konec 19. stoletja je bil v Piranu delež kmečkega prebivalstva še vedno okoli 50%.

¹² SI PAK KP 299, Družinski arhiv Gravisi, t.e. 4, a.e. 9/I, Amministrazione str. 30–50; *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 2*, str. 244–252.

¹³ 10. avgusta 1613 je zidar Francesco za delo na hiši Andreja Pitacca dobil oljčni nasad. V pogodbah so omenjeni še: Francesco Murer, Zuanne Murer, Antonio Barbier, Zanpiero del Seno specier, Francesco Masier, Baro-

*Zemljevid Istre iz leta 1525, Pietro Coppo, Summa totius Orbis
(Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).*

Na intenzivno obdelane kmetijske površine so lastniki posadili trte in oljke, precej pa je bilo površin, na katerih je raslo več kultur hkrati (oljke, trte in sadno drevje). Zaradi živine je bil dobršen del zemljišč namenjen pašnikom in travnikom.¹⁴ Živino so v glavnem redili na vasi in na "stancijah" (plemiške posesti), ki so jih plemiči obdelovali s pomočjo služabnikov za lastne potrebe. Živino so imeli tudi v socidah.¹⁵ Zaradi njene dragocenosti in da ne bi povzročala škode, so jo varovali pastirji. Posledice škodnih dejanj so lahko bile zelo hude, možna je bila celo zaplemba živali. Ponoči pa so živino morali zapreti v hleve ali lesene

ograde. Če je ponoči povzročila škodo, jo je oškodovani kmet lahko zaklal, lastnik živine pa je moral poravnati škodo in plačati dva dukata kazni.¹⁶

Prebivalci Kopra, Izole in Pirana so pridelali mnogo vina in olja. Gojitev teh kultur je bila pomembna za Benetke, saj so bile velik potrošnik njihovih pridelkov. Vino in olje sta bila trgovsko blago, s katerim so istrska primorska mesta precej zaslužila. Beneška vlada jim je podeljevala dovoljenja in privilegije za prodajo kmetijskih pridelkov po celotnem beneškem ozemlju (največkrat se omenja Furlanija).¹⁷ Mesta so lahko izvažala vino (belo, črno in zonto),¹⁸ žito, oves, povrtnine (legumi). Iz Furlanije pa so uvažali les za ladjedelstvo in gradbeništvo ter žito za prehrano.¹⁹

lomio Longo barbier, Zan Maria Murer, Antonio Adamo caleger, Zacharia medico, Giacomo Fornaro, Valerio Fornaser, Benedeto de Benedeti specier, Tomaso Gregolin botteger, Antonio Zacho medico, Antonio Taiapietra, Marino Taiapietra, Zorzi Murer, Zorzi Taiapietra, Pietro Fornasaro, Francesco Pelizzer in Joanis Pietri Amoroso murer (SI PAK PI, Vicedominska knjiga 1612–1656, str. 23).

¹⁴ SI PAK PI, Beneško obdobje, t.e. 3, Popis imetja piranskih meščanov iz leta 1626.

¹⁵ Prim. Mihelič, *Socida v Piranu*, str. 63–79; SI PAK KP 299, Družinski arhiv Gravisi, t.e. 4, a.e. 9/I, Amministrazione, str. 35–40, str. 125–163, Družinski arhiv Petris, t.e. 1, Popis čred in pašnikov na otoku Cresu med letoma 1640–70.

¹⁶ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 23.

¹⁷ SI PAK PI, Repertorium, str. 66.

¹⁸ Zonta – ko je kmet odtočil vino, je na tropine dolil vodo in s tem dobil manj kakovostno in kislo vino, ki je ob prvi vročini v pomladnih mesecih dokončno "zakisalo".

¹⁹ SI PAK PI, Repertorium str. 66 (npr. dokumenta z datumom 24. 3. 1452 in 7. 6. 1491); str. 146 (dokument z datumom 24. 1. 1718). Za nakup žita str. 18 (16. 7. 1560), str. 24 (25. 5. 1601), str. 51 (2. 11. 1620), str. 69 (21. 7. 1632), str. 79 (4. 9. 1648), str. 80 (5. 8. 1649).

Najlepše in najbolj intenzivno obdelano ozemlje na severozahodni obali Istre je bilo izolsko.²⁰ Ker mesto ni imelo naravnih danosti za gradnjo večjih solnih površin, je moralo usmeriti svojo proizvodnjo v kmetijstvo. Izolani so imeli lepo urejene vinograde, na katerih so pridelali odlična vina, s katerimi so trgovali. Iz Izole so izvažali več vrst kakovostnega vina, največ muškata, proška in rebule (ribola).²¹ Velike količine vina so iz Izole izvažali v oddaljene avstrijske, nemške in madžarske dežele, pa tudi v neposredno zaledje – na Kranjsko in Štajersko.²²

Poljedelska proizvodnja je nihala glede na vremenske razmere. Koper in Piran nista bila toliko prizadeta zaradi suše, saj so v sušnih letih proizvedli večje količine soli in s tem krili izgube v poljedelstvu. Izolske prebivalce pa je izguba kmetijskih pridelkov huje prizadela. Poljedelski proizvodnji je poleg slabih vremenskih razmer škodilo pomanjkanje delovne sile, ki je bilo posledica vojne ter epidemij kuge in malarije.²³

Ob vsakem večjem konfliktu med Benečani in Avstrijci sta obe strani sprejeli ukrepe za omejevanje trgovine; včasih sta celo prekinili vse trgovske stike. Taki posegi so seveda škodili trgovinski izmenjavi, kar je prizadelo tudi poljedelce, ki niso mogli prodati svojih pridelkov. Tržišče se je v takem primeru omejilo le na Beneško republiko, kjer pa so bile cene pridelkov nižje.²⁴

Beneška vlada je pošiljala v istrske komune dekrete, s katerimi je vzpodbujala boljšo kmetijsko obdelavo. Najštevilnejši so tisti, ki priporočajo gojenje oljk.²⁵ Sredi 16. stoletja je beneška vlada tudi ustanovila posebno telo "*Magistrato dei beni inculti*", ki je z naseljevanjem novih kolonistov moral poskrbeti za smotrno izrabo neobdelane zemlje.²⁶ Posebno zanimiv je primer, ko so kmetje sekali oljke, trte in sadno drevje za kurjavo. S prodajo drv v Benetke so namreč več zaslužili kot s

kmetijskimi pridelki.²⁷ Ker je tako početje povzročalo veliko škode, je beneški senat sprejel zaščitne ukrepe. Veliko oljčnih dreves ni zadovoljivo obrodilo, zato je bilo treba ugotoviti, ali so oljke divje ali pa slabo obdelane. Da bi se proizvodnja olja povečala, so morali občinski uslužbenci poskrbeti za cepljenje divjih in za boljšo obdelavo cepljenih oljk.²⁸ Beneška vlada je izdala zakone, s katerimi je skušala urediti področje proizvodnje in prodaje olja (26. junija 1632, 17. aprila 1633 in 16. septembra 1634).²⁹ Zato je beneški senat ukazal koprskemu podestatu, naj ustanovi poseben urad, ki bo v Istri nadzoroval omenjeno področje. Kmetje so namreč kar doma stiskali olje, da jim ni bilo treba plačevati davka. Dejali so, da imajo manjše količine oljk in se jim ne splača mleti v oljarnah. Nadzorniki so kmetom ukazali, da morajo vsi, ne glede na količino, prinesiti oljke v oljarno.³⁰

Ob slabih letinah so istrske komune prosile beneško vlado za pomoč. Ta jim je običajno pomagala na dva načina. Komunam je bodisi znižala dajatve in obveznosti prenesla v naslednje leto bodisi jih črtala, lahko pa so jim iz Benetk ali z beneškega ozemlja poslali hrano. Take pomoči je bila velikokrat deležna Izola,³¹ večkrat pa so komune imele pri izvozu vina v Furlanijo tudi druge ugodnosti. Beneška vlada jim je npr. dovolila izvažati vino brez izvoznih dajatev.

Pred odhodom iz пристanišča so morali ladjarji (trgovci) prijaviti količino vina in kraj prodaje. Trгоvec je položil polog, mestni nadzornik pa napisal dovolilnico za prevoz vina. Ko je trгоvec v

²⁰ Prim.: Petronio, *Memorie sacre*, str. 76.

²¹ 1. decembra leta 1669 je Patron da Caorle iz Izole z ladjo peljal vino v Furlanijo (SI PAK KP 299, Družinski arhiv Gravis, t.e. 4, Amministrazione, str. 80).

²² Prim.: Caprin, *Marine Istriane*, str. 95; Kramar, *Izola*, str. 117.

²³ Kuga v letih 1594–95 hudo prizadene mestno prebivalstvo in zavre vinogradništvo (prim. Kramar, *Izola*, str. 117).

²⁴ Bertoša, *Mletačka Istra*, str. 17.

²⁵ Prim.: ATTI e memorie, vol. X., 1895, str. 320–329. Beneški uradniki različnih magistratur so pregledovali gospodarsko stanje v Istri. Najizčrpnjša poročila o gospodarskem in socialnem stanju v beneški Istri so v Benetke pošiljali koprski podestati in kapitani. Tako je na primer Mattio Dandolo 6. 8. 1788 poslal poročilo, v katerem po splošnem uvodu in gospodarskem stanju preide na gojenje oljk in trgovanje z oljem. Skrbi ga pomanjkljivo vodenje registrov v oljčnih mlinih (torkljah) in tihotapljenje olja v Furlanijo in cesarske dežele.

²⁶ Franceschi, *L'Istria*, str. 357.

²⁷ ATTI e memorie, vol. XI, 1896, str. 62. V koprskem mestnem svetu so 26. 6. 1580 obravnavali gojenje oljk in delovanje oljčnih mlinov. V poročilu navajajo, da gospodinjstva potrošijo za domače potrebe večje količine drv. V Istri pa drevesa zelo počasi rastejo, zato vlada pomanjkanje. Stanje se je poslabšalo tudi zato, ker je naraslo število oljčnih mlinov, ki prav tako potrebujejo mnogo kuriva. Problematiko so strnili v štiri točke:

1. Velike količine lesa različne kakovosti prodajo v Benetke, kjer je tudi cena višja.

2. Prebivalci Istre zaradi pomanjkanja lesa za kurjavo sekajo oljke, trte in sadno drevje in s tem povzročajo veliko škodo.

3. Več kot 150 mož je štiri do pet mesecev na leto v vojaški službi in ne more delati ne na kmetijah ne v gozdovih – zaradi neobdelanosti zemlje in slabega vzdrževanja gozdnih površin se povzroča škoda. Treba bi bilo pridobiti "tuj" delovno silo, ki bi nadomestila izgubo.

4. Treba bi bilo zapreti manjše oljne mline, ker porabijo veliko količino lesa, kakovost olja pa je slabša.

²⁸ ATTI e memorie, vol. VI, 1890, str. 302 (dokument je datiran v senatu 11. 2. 1580). Nadzorniki so sporočili, da je v vsej Istri – posebno pa v piranski in poreški komuni – mnogo neplodnih oljčnih dreves. Senat je zato ukazal podestatom, naj pregledajo stanje in popišejo divja oljna drevesa. Nato so morali poskrbeti, da bodo kmetje slednja cepili ali pa bolje obdelali.

²⁹ Lorenzo Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 155–157.

³⁰ Lorenzo Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 159.

³¹ ATTI e memorie, vol. XI, 1896, str. 37.

dogovorjenem mestu vino prodal, je moral dovolilnico podpisati nadzornik kraja (mesta). Trгоvec je nato imel dva meseca časa, da je podpisano dovolilnico vrnil v matično mesto, nakar so mu vrnil plog.³²

Med komunami je večkrat prihajalo do sporov glede prodaje poljskih pridelkov. Tako je morala beneška vlada leta 1608 rešiti spor med prebivalci Buj in meščani Pirana, Umaga in Novigrada. Ker sami niso imeli pristanišča, so Bujčani izvažali svoje kmetijske izdelke prek sosednjih mest (večinoma so uporabljali bližnje pristanišče v Sečovljah),³³ prebivalci Pirana, Umaga in Novigrada pa so jih pri tem skušali na vse načine ovirati. Beneška vlada je mestom zagrozila s sankcijami, a kot kaže brez učinka, saj so se pritožbe Bujčanov ponavljale.³⁴

Beneška vlada je prav tako sprejela številne ukrepe, s katerimi je skušala ščititi kmete pred grabežljivostjo plemičev. V senatu so že leta 1475 sprejeli zakone za zaščito kmetov. Kmetom niso smeli zaradi javnih dolgov zapleniti orodja in živine, ki so jo potrebovali pri svojem delu. Ker se teh določil niso držali niti lokalni komunski funkcionarji niti plemiči, so se kmetje pritoževali.³⁵ Tako so na primer zaradi nepravilnega ravnanja s koloni iz okolice Topolovca s kaznijo zagrozili koprskemu plemiču Girolamu del Bellu. Le-ta jim je leta 1603 zaradi neporavnanih obveznosti zasegel živino. Vlada je v takih primerih ostro ukrepala. Girolamo del Bello je moral vso živino vrniti kmetom ter se z njimi sporazumeti.³⁶

Beneška vlada je tudi v 17. stoletju Istro pospešeno kolonizirala. Hkrati je sprejemala ukrepe, ki naj bi priseljencem iz balkanskih pokrajin omogočili prilagajanje na nov način kmetovanja, saj so bili v glavnem pastirji. Istrska zemlja je bila zanje zelo zanimiva, saj so ob naselitvi uživali velike ugodnosti. Dvajset let so plačevali minimalne dajatve in imeli status "novih naseljencev" (*abitanti nuovi*). Šele po preteku te dobe so postali polnopravni državljani z vsemi pravicami in dolžnostmi. Vendar pa je prihajalo do nasprotij med starimi prebivalci in novimi naseljenci. Ti so se namreč po preteku dvajsetletnega obdobja preselili na drugo področje Istre in s tem ponovno pridobili status

"novih naseljencev". Beneški senat je to brez velikega uspeha skušal preprečiti.³⁷

Beneška vlada je v drugi polovici 17. stoletja sprejela več zakonov, s katerimi je urejala prodajo zemlje v Istri. Prepovedana je bila prodaja in dajanje zemlje v najem tujim državljanom, če ti niso prebivali na beneškem ozemlju. Beneški funkcionarji so bili zlasti pozorni na mejno področje z avstrijsko državo, kjer so bile zlorabe najštevilnejše.³⁸

Beneški senat je leta 1623 ponovno naročil koprskemu podestatu, naj poskrbi za pospešeno gojitev oljk, saj je istrska zemlja zelo primerna za to kulturo.³⁹ Istega leta je dovolil Miljam, da svobodno prodajajo olje v Trst.⁴⁰ Podobna dovoljenja so dobila tudi druga mesta na istrskem polotoku.⁴¹ Trgovinske olajšave, ki jih je dal senat istrskim mestom, kmetom večinoma niso pomagale, saj so trgovci izkoriščali njihov slab ekonomski položaj. Da so dobili denar za plačilo občinskih davkov, so kmetje večkrat prodajali svoje pridelke pod ceno, nato pa so hrano od istega trgovca kupovali nekajkrat dražje, kot so mu jo prodali.⁴²

Ko so na ozemlju beneške republike uvedli nov davek na prodajo olja, ga v istrski provinci niso vpeljali. Senat je sporočil koprskemu podestatu, da novouvedeni davek velja samo za tisto olje, ki ga izvozijo iz province, ne pa za tisto, ki ga v provinci porabijo.⁴³ Beneška vlada je ugodno rešila tudi prošnjo koprskih meščanov iz leta 1626, ko so prosili, da bi jim dovolili izvoziti 400 urn olja na Kranjsko. V prodaji so sodelovali vsi koprski meščani, tako da so bili vsi deležni pomoči.⁴⁴

Za razvoj oljarstva so bile zelo pomembne oljarne (torklje). V Piranskem arhivu so ohranjeni pravilniki o delovanju oljarn. Občinski nadzorniki so delo v njih strogo nadzorovali in pazili, da ne bi prihajalo do zlorab. Oljar je moral voditi pisno dokumentacijo o količini oljk, ki jih je prevzel, in o količini pridobljenega olja. Prepovedano je bilo dvojno stiskanje oljk (mleto oljno maso je bilo dovoljeno samo enkrat stisniti, potem je oljar maso uporabil za kurjavo).⁴⁵ Dekretov, ki so jih izdajali beneški funkcionarji, pa kmetje niso spoštovali.⁴⁶

³² SI PAK KP 300, Družinski arhiv Grisoni-Sabini, t.e. 1.

³³ SI PAK PI, Repertorium, str. 24.

³⁴ ATTI e memorie, vol. XII., 1897, str. 406.

³⁵ ATTI e memorie, vol. XIII., 1898, str. 126.

³⁶ ATTI e memorie, vol. XII., 1897, str. 104. Senat je naročil koprskemu podestatu, naj ukrepa proti Girolamu del Bellu, ki je uvedel v Topolovcu dajatev "detta prauda". Kljub temu, da so mu kmetje plačevali vse zakonite dajatve, jim je zaplenil živino. Senat je naročil, naj koprski podestat poskrbi, da kmetje živino dobijo nazaj. Če pa bi Del Bello nadaljeval z nezakonitim početjem, bi ga kaznovali. Niso pa navedli, kakšna kazen bi sledila.

³⁷ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 67.

³⁸ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 65.

³⁹ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 126.

⁴⁰ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 129.

⁴¹ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 132.

⁴² Paruta, *Leggi Statutarie III*, str. 9.

⁴³ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 139.

⁴⁴ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 149.

⁴⁵ SI PAK PI, Beneško obdobje, t.e. 2, Prepisi in kopije dokumentov 1421-1610.

⁴⁶ Paruta, *Leggi Statutarie III*, str. 155. Beneške magistrature so večkrat ponovile dekrete iz leta 1634, s katerimi so skušale urediti razmere v proizvodnji in prodaji olja. Kmetje so še naprej doma stiskali olje in se s tem izogibali plačevanju davkov. Beneški nadzorniki niso imeli pravih podatkov o proizvodnji in količini olja, ki je šlo v prodajo brez nadzora.

39

Franc. de Melchior g. Amico, Regio, Benedic	fl. 50. -
Alonso rubio g. Zúñiga: gort. h. Cato, Vigne, Lini, et Benedic g	fl. 100. -
Alonso bonilla g. Zúñiga: Cato, Vigne, Lini, et Benedic, et Oro g	fl. 100. -
Matias gort. g. Matias, Carline gort. Vigne, Lini, Benedic g	fl. 100. -
Quarre blavillo g. Viti, Cato, Vigne, Lini, et Benedic g	fl. 100. -
Quarre Capitulo g. Saadon, Cato, Vigne, Lini, et Benedic g	fl. 100. -
Francisco uelasti g. Agudo, gort. h. Cato, Vigne, Lini, et Benedic g	fl. 100. -
Diego. gort. g. Viti, Cato, Vigne, Lini, et Benedic, et gort. Viti g	fl. 100. -
Matias uelasti g. Diego, Cato, Vigne, Lini, et Benedic g	fl. 100. -
Piero gort. g. Bort, Cato, Vigne, Lini, et Benedic, et Oro g	fl. 100. -
Franc. de meado g. Zúñiga: Cato, Vigne, Lini, et Benedic g	fl. 100. -
Andreas latis g. Benedic, Vigne, Lini, et Benedic g	fl. 100. -
Piero Ventura g. Ventura, Vigne, Lini, et Benedic, et gort. Viti g	fl. 100. -

— P. 69 in I

Popis imetja piranskih meščanov iz leta 1626
(PI, Beneško obdobje, t.e. 3, str. 30 (21. 3. 1626)).

Beneški funkcionarji so tudi prepovedali prodajo olja na drobno. Olje so lahko prodajali samo pooblašteni trgovci. Funkcionarji so število trgovcev zelo omejili in na ta način skušali nadzorovati prodajo, vendar brez večjega uspeha.⁴⁷

V drugi polovici 17. stoletja je beneška vlada mestom na severozahodni obali Istre obnovljala trgovske privilegije, s pomočjo katerih so svobodno

prodajala vino in druge pridelke po vsej Beneški republiki, predvsem pa v Furlaniji.⁴⁸

Primorskim mestom, še zlasti Piranu, je močno neurje leta 1672 povzročilo veliko škode. Beneška vlada je Piranu poslala 2.000 ducatov pomoči in s tem pokrila škodo pri grozdju in oljkah. Pirančani so znesek vrnili s soljo.⁴⁹

⁴⁷ Paruta, *Leggi Statutarie IV*, str. 159.

⁴⁸ SI PAK PI, Repertorium, str. 79.

⁴⁹ ATTI e memorie, Vol. XVI, 1900, str. 66.

1626

Sume di tutte le fidejussorie del p[ro]prio nome l'anno: e del valore de' beni,
come anno di Copi di Casa dei in Anno 1626

Ep[iscop]o	5	Ep[iscop]o	18	42000.	Ep[iscop]o	15	Ep[iscop]o	18	42089.
6	Ep[iscop]o	19	Ep[iscop]o	32090.	19	Ep[iscop]o	19	Ep[iscop]o	29657.
14	Ep[iscop]o	20	Ep[iscop]o	9008.	20	Ep[iscop]o	20	Ep[iscop]o	5570.
17	Ep[iscop]o	21	Ep[iscop]o	14325.	21	Ep[iscop]o	21	Ep[iscop]o	2198.
18	Ep[iscop]o	22	Ep[iscop]o	5750.	22	Ep[iscop]o	22	Ep[iscop]o	1650.
19	Ep[iscop]o	23	Ep[iscop]o	14850.	23	Ep[iscop]o	23	Ep[iscop]o	3120.
20	Ep[iscop]o	24	Ep[iscop]o	10887.	24	Ep[iscop]o	24	Ep[iscop]o	5280.
21	Ep[iscop]o	25	Ep[iscop]o	18471.	25	Ep[iscop]o	25	Ep[iscop]o	8250.
22	Ep[iscop]o	26	Ep[iscop]o	20088.	26	Ep[iscop]o	26	Ep[iscop]o	5525.
23	Ep[iscop]o	27	Ep[iscop]o	15718.	27	Ep[iscop]o	27	Ep[iscop]o	2180.
24	Ep[iscop]o	28	Ep[iscop]o	187497.	28	Ep[iscop]o	28	Ep[iscop]o	10200.
25	Ep[iscop]o	29	Ep[iscop]o	8980.	29	Ep[iscop]o	29	Ep[iscop]o	503800.
26	Ep[iscop]o	30	Ep[iscop]o	7580.	30	Ep[iscop]o	30	Ep[iscop]o	5300.
27	Ep[iscop]o	31	Ep[iscop]o	13190.	31	Ep[iscop]o	31	Ep[iscop]o	6700.
28	Ep[iscop]o	32	Ep[iscop]o	9430.	32	Ep[iscop]o	32	Ep[iscop]o	4100.
29	Ep[iscop]o	33	Ep[iscop]o	6874.	33	Ep[iscop]o	33	Ep[iscop]o	6900.
30	Ep[iscop]o	34	Ep[iscop]o	6820.	34	Ep[iscop]o	34	Ep[iscop]o	526800.
31	Ep[iscop]o	35	Ep[iscop]o	9110.	35	Ep[iscop]o	35	Ep[iscop]o	1050600.
32	Ep[iscop]o	36	Ep[iscop]o	7350.	36	Ep[iscop]o	36	Ep[iscop]o	1756. 1626
33	Ep[iscop]o	37	Ep[iscop]o	10295.	37	Ep[iscop]o	37	Ep[iscop]o	
34	Ep[iscop]o	38	Ep[iscop]o	7990.	38	Ep[iscop]o	38	Ep[iscop]o	
35	Ep[iscop]o	39	Ep[iscop]o	272280.	39	Ep[iscop]o	39	Ep[iscop]o	
36	Ep[iscop]o	40	Ep[iscop]o	8970.	40	Ep[iscop]o	40	Ep[iscop]o	
37	Ep[iscop]o	41	Ep[iscop]o	4820.	41	Ep[iscop]o	41	Ep[iscop]o	
38	Ep[iscop]o	42	Ep[iscop]o	11180.	42	Ep[iscop]o	42	Ep[iscop]o	
39	Ep[iscop]o	43	Ep[iscop]o	12380.	43	Ep[iscop]o	43	Ep[iscop]o	
40	Ep[iscop]o	44	Ep[iscop]o	19050.	44	Ep[iscop]o	44	Ep[iscop]o	
41	Ep[iscop]o	45	Ep[iscop]o	6725.	45	Ep[iscop]o	45	Ep[iscop]o	
42	Ep[iscop]o	46	Ep[iscop]o	6110.	46	Ep[iscop]o	46	Ep[iscop]o	
43	Ep[iscop]o	47	Ep[iscop]o	7970.	47	Ep[iscop]o	47	Ep[iscop]o	
44	Ep[iscop]o	48	Ep[iscop]o	7250.	48	Ep[iscop]o	48	Ep[iscop]o	
45	Ep[iscop]o	49	Ep[iscop]o	6912.	49	Ep[iscop]o	49	Ep[iscop]o	
46	Ep[iscop]o	50	Ep[iscop]o	363727.	50	Ep[iscop]o	50	Ep[iscop]o	
47	Ep[iscop]o	51	Ep[iscop]o	1810.	51	Ep[iscop]o	51	Ep[iscop]o	
48	Ep[iscop]o	52	Ep[iscop]o	1880.	52	Ep[iscop]o	52	Ep[iscop]o	
49	Ep[iscop]o	53	Ep[iscop]o	688.	53	Ep[iscop]o	53	Ep[iscop]o	
50	Ep[iscop]o	54	Ep[iscop]o	7848.	54	Ep[iscop]o	54	Ep[iscop]o	
51	Ep[iscop]o	55	Ep[iscop]o	7670.	55	Ep[iscop]o	55	Ep[iscop]o	
52	Ep[iscop]o	56	Ep[iscop]o	11510.	56	Ep[iscop]o	56	Ep[iscop]o	
53	Ep[iscop]o	57	Ep[iscop]o	6740.	57	Ep[iscop]o	57	Ep[iscop]o	
54	Ep[iscop]o	58	Ep[iscop]o	4150.	58	Ep[iscop]o	58	Ep[iscop]o	
55	Ep[iscop]o	59	Ep[iscop]o	9370.	59	Ep[iscop]o	59	Ep[iscop]o	
56	Ep[iscop]o	60	Ep[iscop]o	6710.	60	Ep[iscop]o	60	Ep[iscop]o	
57	Ep[iscop]o	61	Ep[iscop]o	427089.	61	Ep[iscop]o	61	Ep[iscop]o	

Popis imetja piranskih meščanov iz leta 1626
(PI, Beneško obdobje, t.e. 3, str. 35).

Popis nepremičnin v Piranu in Kaštelu leta 1626

Od začetka 16. stoletja je beneško gospodarstvo nazadovalo zaradi turških osvajanj in vse hujše španske in portugalske konkurence v pomorski trgovini. Turški in severnoafriški gusarji in pirati so poleg redne turške vojske pogosto napadali beneške posesti in trgovske ladje. Napadi so prizadeli že načeto pomorsko trgovino, ki je nazadovala po odkritju novih pomorskih poti in celin

ter selitvi trgovskih središč na atlantske obale. Zaradi uskoških napadov se je politično stanje slabšalo tudi v neposredni bližini Benetk. Nesoglasja z avstrijsko državo so se stopnjevala v vojno med letoma 1616–1618. V tridesetih letih pa se je začela tridesetletna vojna, ki je negativno vplivala tudi na gospodarstvo Beneške republike.

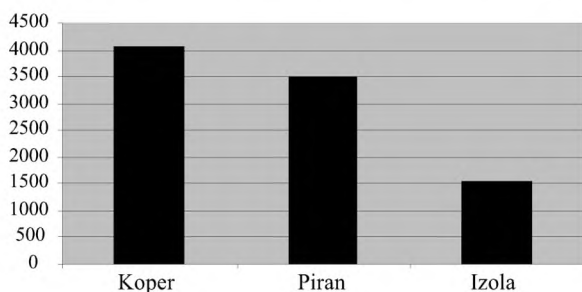
Zaradi izgube dohodkov, ki jih je prinašala pomorska trgovina z Levantom, je Beneška republika povečala nadzor nad svojimi provincami v neposredni bližini samih Benetk, tako tudi nad Istro.

Beneški nadzorniki so po pregledu gospodarskega stanja v Istri pripravljali predloge za izboljšave, ki so jih do propada države ponavljali, kar pomeni, da niso bili uspešni. Lokalnim podestatom in uradnikom so naročali, naj skrbno vodijo trgovske in davčne knjige, opravijo štetje prebivalstva, popis solnih polj in posesti. Dobljeni podatki so prispevali k realni oceni gospodarskega stanja in določanju višine davkov.

V Piranskem mestnem arhivu je v fondu pod signaturo "Beneško obdobje" shranjen popis piranskih družinskih poglavarjev (*Capi famiglia*) iz leta 1626.⁵⁰ Dobro ohranjen rokopis obsega 55 strani. Razdelili bi ga lahko na tri dele: prvi del obsega popis piranskih meščanov, ki so dali komisiji celovite podatke (od 1. do 30. strani); drugi del obsega popis lastnikov, ki so imeli nepremičnine na področju Kaštela (od 31. do 48. strani); tretji del popisa pa obsega tiste lastnike, ki niso hoteli dati točnih podatkov o svoji lastnini, zato je komisija sama ocenila njihovo imetje brez navedb nepremičnin (od strani 48 do 54). V popisu niso navedeni lastniki ostalih naselij in vasi, kot so Sečovlje, Padna, Sv. Peter in Nova vas.⁵¹

Zanimiva je primerjava števila prebivalstva v treh obalnih mestih v tem obdobju. Po popisu prebivalstva, ki so ga opravili maja leta 1623, naj bi Koper imel 4.065 prebivalcev, in sicer: 1.086 odraslih moških in 1.309 žensk, 823 dečkov in 689 deklic ter 158 oseb, ki so živlele v samostanih. V Izoli je živelo 1.549 ljudi, in sicer: 14 kanonikov, 442 odraslih moških, 450 žensk, 334 dečkov, 288 deklic in 21 Judov, v Piranu 3.496 prebivalcev, in sicer 2.070 odraslih oseb in 1.426 otrok. Kaštel je štel 187 prebivalcev, in sicer: 58 moških, 69 žensk in 60 otrok.⁵²

Graf 1: Število prebivalstva v Kopru, Izoli po popisu leta 1623 in v Piranu po popisu leta 1621 (La Provincia VIII, No. 22, str. 1555 iz 16. 11. 1874).

⁵⁰ SI PAK PI, Beneško obdobje, t.e. 3, Popis imetja piranskih meščanov iz leta 1626.

⁵¹ SI PAK PI, Beneško obdobje, t.e. 3, Popis imetja piranskih meščanov iz leta 1626.

⁵² La Provincia VIII, No. 22, str. 1555 iz 16. 11. 1874.

Popisna komisija v sestavi Zanpiero del Seno, Zuanne Vidali, Zuanne Apollonio in Augustino Venier je začela z delom 8. marca 1626. Vpisi so sumarni in ne povedo natančnega števila nepremičnin. Na koncu osebnega popisa pa je vpisana vrednost nepremičnin. Vpisane so hiše, vinogradi, oljke, njive, vrtovi, pašniki, ledine, soline, stancije (posesti na podeželju), krušne peči, mlini, ribji rezervati in skupna vrednost vseh nepremičnin. Prvi dan popisa 8. marca je komisija vpisala 54 lastnikov, 9. marca 13, 10. marca 15, 11. marca 16, 13. marca 15, 14. marca 16, 15. marca 155, 16. marca 26, 17. marca 14, 18. marca 12, 19. marca 35, 20. marca 13, 21. marca 13. V nedeljo, 22. marca, je komisija začela popis v Kaštelu. Prvi dan je vpisala 134 lastnikov, 25. marca 25, 26. marca 13 in 27. marca 63. 27. marca je začela popisovati tudi tiste lastnike, ki niso hoteli sodelovati pri popisu – teh je bilo 14. Popis je končala 23. septembra 1627, ko je vpisala še vse preostale.⁵³

Tabela 1: Število popisanih družinskih premoženj (po datumih).

	Datum	Število vpisov
1.	8. marca – Piran	54
2.	9. marca	13
3.	10. marca	15
4.	11. marca	16
5.	13. marca	15
6.	14. marca	16
7.	15. marca	155
8.	16. marca	26
9.	17. marca	14
10.	18. marca	12
11.	19. marca	35
12.	20. marca	13
13.	21. marca	13
14.	22. marca – Kaštel	134
15.	25. marca	25
16.	26. marca	13
17.	27. marca	63
18.	23. septembra	65
		Skupno 697

Število vseh vpisanih lastnikov je 697, od tega jih je 463 iz Pirana (med temi jih 93 ni hotelo sodelovati), 234 pa s področja Kaštela. Enajst vpisov je registriranih kot dediščina, kar kaže na to, da imetja še niso razdelili med naslednike. V 144 primerih so kot družinski poglavarji vpisane ženske (89 v Piranu in 55 na področju Kaštela). Ker ni količinskih vpisov, je procentualna analiza popisanih nepremičnin dokaj tvegana.

⁵³ SI PAK PI, Beneško obdobje, t.e. 3, Popis imetja piranskih meščanov iz leta 1626.

Graf 2: Delež Pirančanov in Kaštelčanov med lastniki nepremičnin leta 1626.

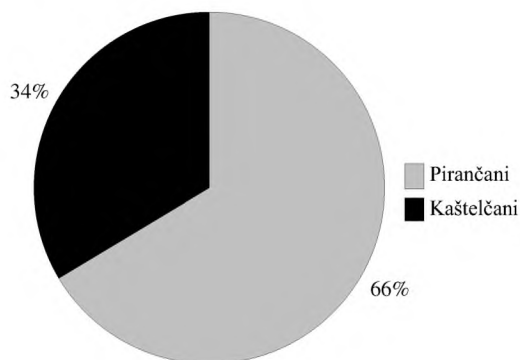

Tabela 2: Struktura nepremičnin v Piranu leta 1626 (upoštevanih je le 376 popisov premoženjskega stanja, ker je le toliko lastnikov dalo celovite podatke).

Vrsta lastnine	Št. vpisov	% od 376 vpisov	% od 463 vpisov
Hiša	343	91,22	74,08
Vinograd	374	99,46	80,77
Oljke	337	89,62	72,78
Njive	–	–	–
Vrt	73	19,41	15,76
Pašnik	73	19,41	15,76
Ledina	190	50,53	41,04
Soline	101	26,87	21,81
Stancija	35	9,31	7,56
Krušna peč	6	1,60	1,29
Mlin	9	2,39	1,94
Ribji rezervat	8	2,12	1,73
SKUPAJ	376		

Na osnovi vpisov je razvidno, da so imeli skoraj vsi (99,42 %) piranski lastniki vinograde, velika

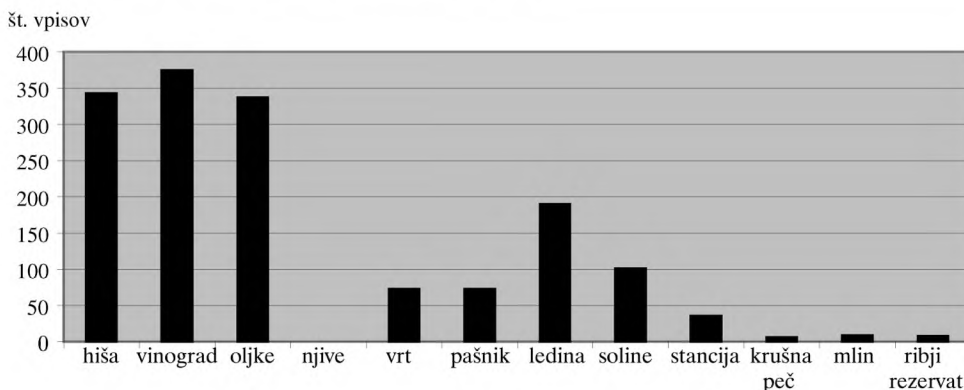
večina pa je imela lastno hišo ali pa vsaj njen del. Poleg vinogradov so imeli številne nasade oljk. Zanimivo je, da ni niti enega vpisa posesti njiv (polj). Le-te so omenjene kot sestavni del stancij. Petina piranskih lastnikov je imela vrtove in pašnike, pri polovici lastnikov pa je vpisana ledina, kar kaže na tedanji način kmetovanja (dvoletno kolobarjenje). Ledina je služila tudi za pridobivanje krme za drobnico in govedo. Vsak četrti piranski lastnik je imel v lasti solna polja. Lastniki solin so bili predvsem bogatejši mestni plemiči in meščani. Ti so imeli v lasti še stancije, mline, ribje rezervate in krušne peči.

Tabela 3: Struktura nepremičnin v Kaštelu leta 1626.

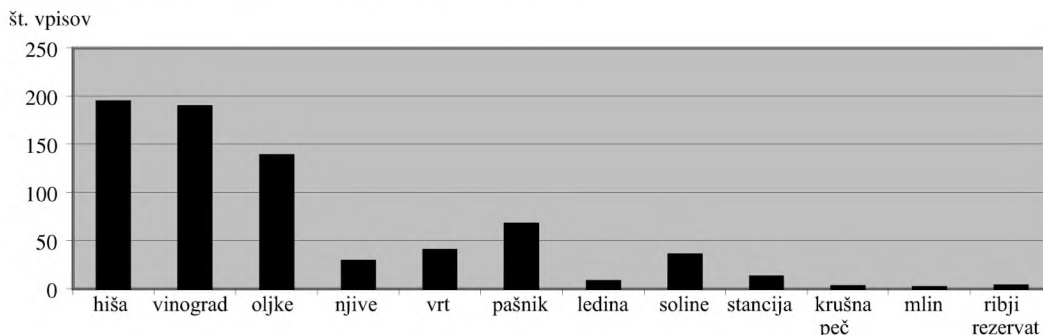
Vrsta lastnine	Št. vpisov	%
Hiša	194	82,47
Vinograd	189	80,77
Oljke	138	58,98
Njive	28	11,96
Vrt	40	17,09
Pašnik	67	28,63
Ledina	8	3,42
Soline	35	14,95
Stancija	12	5,13
Krušna peč	2	0,86
Mlin	1	0,42
Ribji rezervat	3	1,29

V Kaštelu je bila struktura lastništva nekoliko drugačna. Tudi tu je večina lastnikov imela hišo ali njen del in vinograde, velika razlika pa se kaže v oljčnih nasadih. Teh je bilo v Kaštelu kar 30,9% manj kot v Piranu, prav tako pa so opazne razlike v posesti vrtov, ledin in solin. V Kaštelu je imelo ledino le 3,4% vpisanih lastnikov, zato pa je skoraj 12% lastnikov imelo tudi njive.

Graf 3: Struktura nepremičnin v Piranu leta 1626.

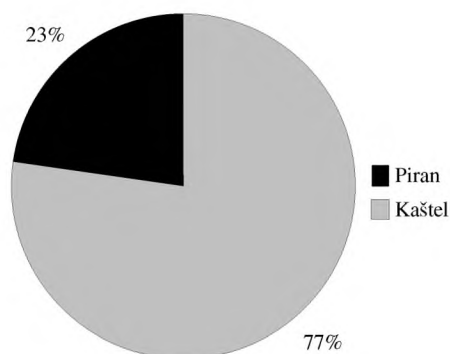

Graf 4: Struktura nepremičnin v Kaštelu leta 1626.

Zanimiva je tudi ocenjena vrednost nepremičnin. Skupna vrednost vseh popisanih nepremičnin je bila ocenjena na 526.800 dukatov. Nepremičnine s področja Pirana so bile ocenjene na 406.533, s področja Kaštela pa na 120.267 dukatov. Najbogatejši lastniki so bili Zuanne de Pretto s 15.200 dukati, Augustin Venier s 15.000, Zuanne Apollonio z 10.000, Almerigo Furegon z 9.000, Marco Pettronio z 8.000, Antonio Dardi s 7.618, Zorzi Testa s 7.000, Lucietta Rotta s 5.500, Jacomo de Boniffatio s 5.130, Zan Paulo Fonda s 5.190 in Piero de Pretto s 5.000 dukati. Dediščina Gian Paula Pollesina je bila ocenjena na 6.230 dukatov, Marca Caldaneja na 7.000 in Marca Apollonia na 4.200 dukatov. Čeprav je opaziti večje število nepremičnin vrednosti med 1.000 in 5.000 dukati, pa so drugi lastniki imeli posest manjših vrednosti.

Graf 5: Delež ocenjene vrednosti nepremičnin v Piranu in Kaštelu leta 1626.

V lastniški strukturi so prevladovali manjši posestniki. Posest v vrednosti do 500 dukatov je imelo kar 281 posestnikov ali skoraj 60 odstotkov, 18,5 odstotkov posestnikov je imelo nepremičnine v vrednosti od 500 do 1000 dukatov, 9,1 odstotkov v vrednosti od 1000 do 1500 dukatov, 4,9 odstotkov v vrednosti od 1500 do 2000 dukatov in 7,6 odstotkov nad 2000 dukati.

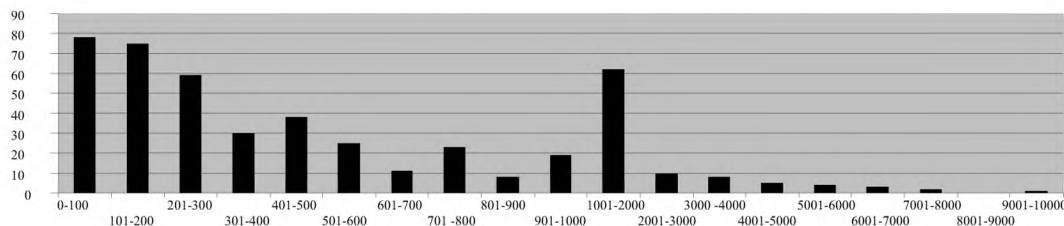
Tabela 4: Ocenjena vrednost nepremičnin v Piranu leta 1626 (v dukatih).

Vrednost	Število lastnikov	%
0 – 100	78	16,85
101 – 200	75	16,20
201 – 300	59	12,74
301 – 400	30	6,48
401 – 500	38	8,10
501 – 600	25	5,41
601 – 700	11	2,37
701 – 800	23	4,97
801 – 900	8	1,72
901 – 1000	19	4,11
1001 – 2000	62	13,41
2001 – 3000	10	2,16
3001 – 4000	8	1,72
4001 – 5000	5	1,08
5001 – 6000	4	0,86
6001 – 7000	3	0,65
7001 – 8000	2	0,43
8001 – 9000	–	–
9001 – 10000	1	0,22
nad 10000	2	0,44

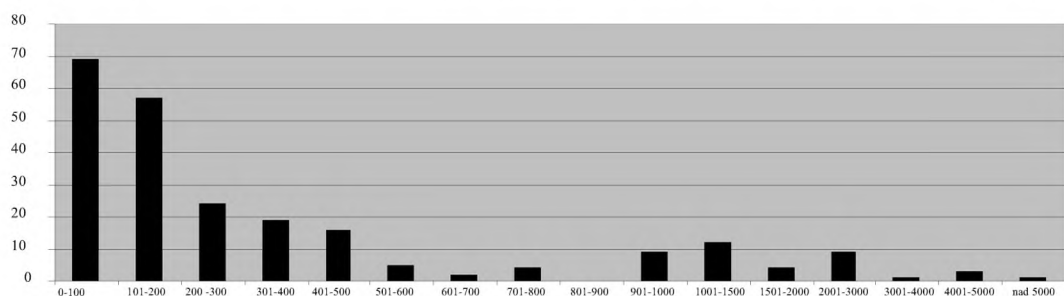
Tabela 5: Ocenjena vrednost nepremičnin v Kaštelu leta 1626 (v dukatih).

Vrednost	Število lastnikov	%
0 – 100	69	29,35
101 – 200	57	24,25
201 – 300	24	10,20
301 – 400	19	8,08
401 – 500	16	6,61
501 – 600	5	2,13
601 – 700	2	0,85
701 – 800	4	1,70
801 – 900	–	–
901 – 1000	9	3,83
1001 – 1500	12	4,27
1501 – 2000	4	1,28
2001 – 3000	9	3,83
3001 – 4000	1	0,43
4001 – 5000	3	1,28
nad 5000	1	0,43

Graf 6: Število lastnikov in ocenjena vrednost njihove posesti v Piranu leta 1626 (v ducatih).

Graf 7: Število lastnikov in ocenjena vrednost njihove posesti v Kaštelu leta 1626 (v ducatih).

V Kaštelu so prav tako prevladovali manjši posestniki. 185 posestnikov ali kar 78,7 odstotkov je imelo posest v vrednosti do 500 ducatov, le 6,8 odstotkov posestnikov je imelo nepremičnine v vrednosti od 500 do 1000 ducatov, 5,1 odstotkov v vrednosti od 1000 do 1500 ducatov, 1,7 odstotkov v vrednosti od 1500 do 2000 ducatov in 5,5 odstotkov nad 2000 ducati. Posest, vredno več kot 2000 ducatov, je v Kaštelu imelo le 13 posestnikov, v Piranu pa 35 posestnikov oz. dobra 2 odstotka več kot v Kaštelu.

Popis je zanimiv, saj delno kaže premoženjsko strukturo piranskih meščanov (družin). Žal v njem ni zajeta premožna lastnina, ki bi omogočila povsem natančno ekonomsko analizo družinskega premoženja.⁵⁴

Tabela 6: Ocenjena vrednost nepremičnin leta 1626 po posameznih družinah v Piranu (v ducatih).

Družina ⁵⁵	Št. ⁵⁶	Vsota
? Piero, Piero ⁵⁷	1	200
? Zorzi, Domenego	1	200
? Zuane, Jacobo	1	20
? Zorzi, Antonio	1	100
Adamo de	1	100
Agnoli	1	100
Albini	1	850
Amoroso	4	9730
Apollonio	8	21600
Auanzo da	3	4700
Badoer	1	2000
Baldini	2	1400
Baldzago	1	800
Barbo	1	30
Barboio	2	1050
Bartole	1	1200
Baseo	1	240
Battello	1	70
Benedetti, de	4	3818
Bernardin	1	300
Bertoza	1	200
Bon	1	200
Bonazza	4	1500
Bonifatio	14	17165

⁵⁴ Med vpisanimi lastniki je s 40 vpisi najpogostejše zastopan priimek Pettronio (Petronio), sledijo Viezzoli z 20 vpisi, Bonifatio z 18, Fonda s 17, De Preto in Pitacho s po 15, Vidal s 13, Apollonio in Fraiacomo s po 11, Trani z 10, Predanzan z 9, Brazzati in D'Avanzo s po 8 vpisi, De' Corsi, Pozo in Ruzzier s po 7 vpisi, Bonazza, Cusma, Furlan, Marazza in Potocho s po 6, Caldana, Raua-luco, Spadaro in Tisana pa s po 5 vpisi. Za piranski del lastnikov je pripravljen celoten seznam lastnikov, za Kaštel pa samo priimki in imena lastnikov. Imena in priimki so prepisani v originalu, kot jih je vpisala popisna komisija.

⁵⁵ Vpis označuje enak družinski priimek.

⁵⁶ Vpisana vrednost označuje število družin z enakim priimkom.

⁵⁷ Prvim štirim vpisom z vprašanjem se ni dalo določiti družinske pripadnosti.

Bontempo	1	300
Boru	1	200
Botter	1	200
Bouassin	1	4200
Brazzati	6	5760
Caldana	5	17600
Calleger	1	300
Calugna	1	200
Candido	1	50
Capitolo	1	740
Castro, de	1	2000
Cauazzo	1	2700
Chierego	1	150
Colomban	1	1500
Constantin	3	630
Contento	1	100
Coppo	1	100
Corelich	1	100
Corsi, de	4	6300
Cortese	1	250
Corti	1	250
Creuatin	1	600
Cucagna	2	500
Cusma	6	3808
Dache	1	400
Dardi	1	7618
Deglia	1	1100
Drago	1	200
Duseno	1	1000
Fama	1	60
Fantin	1	1450
Fauero	1	200
Feron	5	2440
Fonda	11	12845
Fornara	1	50
Fornasan	1	500
Fornasaro	5	3200
Fraiacomo	6	5600
Franceschino	1	50
Francesco	1	30
Furegon	1	5100
Furian	3	2400
Furlan	6	1370
Galafan	1	200
Galdio	1	170
Galignana	1	800
Galiotto	1	800
Gattinon	2	1300
Gelfo	2	1200
Giraldi	2	2600
Grego	1	100
Gregoretto	3	2050
Greisan	1	100
Hore, delle	3	760
Iasich	1	140

Ielsa	1	100
Inchiostro	1	50
Indrigo	3	4400
Joia	1	3300
Laura, pok. Antonija	1	200
Lecis	1	162
Loi	3	1400
Longo	1	100
Lucha	1	20
Lugnan	2	1150
Maiola	1	210
Manin	1	100
Manzo	1	200
Manzuto	1	550
Maraspin	4	960
Marazza	5	1420
Marcante	1	1000
Marenzi	4	550
Mattalon	2	750
Medea	1	150
Menega	1	1600
Mista	1	1000
Moro	1	100
Motoso	1	800
Mugisan	1	200
Muner	2	550
Nardo	1	90
Nassinguera	1	300
Paduan	1	500
Paiano	1	110
Palaiera	1	200
Parenzan	2	420
Passamani	1	300
Pauanello	2	880
Pelizzaro	2	380
Pellanda	1	400
Pertula	3	300
Petener	1	1000
Pettronio	26	27697
Pezench	1	200
Piane	1	510
Picinini	1	1600
Pierobon	2	2030
Pitacho	10	12880
Pitor	1	100
Pizogrum	1	200
Plaisseri	1	100
Pollesin	1	6230
Poluini	1	1000
Ponte	1	400
Ponterba	1	200
Potocho	4	1200
Pozo	5	940
Predanzan	7	2515
Pretto, de	16	28848

Pustrizza	2	420
Radiuo	3	3850
Raualico	5	2420
Regudeo	1	100
Rigo	1	300
Rizzo	2	260
Rosan	1	40
Rosseta	1	2000
Rosso	3	481
Rotta	2	7500
Ruzzier	7	4140
Salò	3	2360
Saluore	1	200
Saracho	1	4000
Sardo, de	2	1100
Sarton	1	100
Sartor	1	400
Schelich	1	150
Schiauon	1	130
Schiavuzzo	2	780
Sebastian	5	3450
Senno	2	3600
Seso	1	550
Sibini	1	100
Sittin	1	100
Sola	1	400
Spadaro	5	4380
Spinel	1	30
Taiapietra	2	350
Tamato	1	230
Tamburlin	1	400
Tarazzer	1	20
Taxe	1	400
Tentil	1	400
Testa	1	7000
Tisana	5	1190
Tiso	1	800
Tomasin	1	450
Tome	1	1200
Torre	3	2750
Trani	8	2570
Trentinol	1	100
Trevisan	1	30
Turcho	2	450
Valese	4	1100
Vallon	1	50
Varin	2	540
Vena	1	50
Venier	3	19500
Ventura	2	1500
Verginella	1	200
Veronese	1	250
Verzi	1	250
Vidal	9	6880
Viezzoli	13	5460

Visintin	1	550
Viuiani	2	1220
Volpe	1	110
Zan Grando	3	3500
Zan Maria	1	50
Zanatti	1	1000
Zanmarin	3	1360
Zanoli	1	1500
Zanton	1	300
Zarrotti	1	900
Zauha	1	3000
Zebon	1	1100
Zorzi, di	1	400
Zuane, de	1	600
Zucha	1	500
SKUPAJ	463	400347

Tabela 7: Vrednost nepremičnin po posameznih družinah v Kaštelu (v ducatih).

<i>Družina</i>	<i>Št.</i>	<i>Vsota</i>
Agnoli	2	260
Albini	1	226
Apollonio	3	7300
Arzentin	1	90
Auanzo de	6	2990
Baldin	1	200
Barbo	1	60
Benedetti de	1	1500
Benetto de	1	2400
Bergoz	1	30
Bertolo	1	40
Bertozzi	1	400
Bianchi	2	2230
Bonazza	2	400
Bonifatio	6	3500
Bouasin	1	1200
Brazzati	2	1440
Brech	1	40
Brendan	1	100
Buslecha	1	40
Caizza	1	56
Caldana	1	3000
Calugno	3	200
Canpagna	1	200
Capeller	1	550
Carlino	1	120
Castro de	1	350
Cauarlin	1	60
Chirico	1	600
Chreutin	1	80
Clobuzar	1	200
Collandi	1	150
Constantin	2	750
Contento	2	260

Corsi	3	1000
Cortese	1	500
Corti	1	200
Crai	1	250
Cucagna	1	200
Cusma	1	30
Dardi	1	4500
Dobrouaz	1	10
Dragbo	1	200
Fauero	2	480
Feran	1	300
Fonda	6	2290
Fornaser	1	250
Fraiacomo	5	6740
Furegon	1	9000
Furlan	1	40
Galba	1	60
Gasperini	1	400
Getro	1	200
Giraldi	2	500
Gladio	1	150
Graisana	1	180
Iachin	1	125
Inchiostro	1	300
Indrigo de	1	3000
Isolan	1	100
Jochin	1	100
Loi	2	220
Lucha	1	100
Lugnan	1	100
Manzuto	1	150
Marazza	1	200
Masiera	1	150
Michiza	1	30
Montonese	1	100
Moretto	1	400
Nessa	1	80
Padoan	1	200
Pellegrini	1	2500
Pertanauch	2	80
Pettener	1	1100
Petronio	14	10520
Pierobon	3	2600
Pinguintin	2	213
Pistor	1	420
Pitacho	5	4870
Pocecho	1	30
Potocho	2	1000
Pozzo	2	2887
Predanzan	2	660
Pretto	1	130
Rabusin	1	60
Raualico	1	500
Raunichardi	1	100
Rip	1	130

Riper	1	70
Romacod	2	115
Rossignol	2	340
Rosso	1	380
Rotta	1	4460
Ruzzier	1	300
Saluori	1	300
Saracha	2	1300
Scattiuera	1	66
Schiavuzzo	4	840
Sebastian	1	200
Sebo	3	340
Selesinich	1	200
Seuchurchio	1	500
Simonetto	1	60
Sinchovich	2	440
Spadaro	2	1680
Stancich	1	50
Sterzai	1	130
Stipane	3	860
Stornu	1	50
Stranizza	1	100
Such	1	300
Taiapietra	6	1800
Tama	1	120
Tamburlin	2	150
Tanin	1	100
Tarazer	3	530
Tisana	1	350
Torazzelli	2	3400
Torre	1	2500
Trani	2	1600
Trauich	1	50
Triconbrech	1	100
Triuisan	1	40
Valese	1	1000
Varin	2	330
Vatta	2	1300
Verne	1	120
Vidal	4	1300
Viezzoli	6	1440
Vigna	1	100
SKUPAJ	234	123498

Zaključek

Občinski popisovalci so v 18 dneh (v obdobju med 8. in 11. marcem, med 13. in 22. marcem, med 25. in 27. marcem ter nato 23. septembra 1626) popisali 697 družinskih nepremičninskih posesti v Piranu in Kaštelu. V popisu niso zajeli premične posesti (denar, zlatnino, ladje, umetniška dela, živino itd.). Skupna vrednost vseh popisanih nepremičnin je bila ocenjena na 526.800 ducatov. Nepremičnine s področja Pirana so bile ocenjene na

406.533, s področja Kaštela pa na 120.267 dukatov. Seveda je bila večina nepremičnin na področju Kaštela last piranskih meščanov. Sam popis daje le delno podobo premoženjskega stanja družin, saj manjka vrednost premoženjskega premoženja. Iz popisa pa je vendarle razvidno, da je le trinajst najbogatijših družin posedovalo nepremičnine vredne nad 5.000 dukatov, kar je v primerjavi z Benetkami, kjer so bogatejše družine imele nad 100.000 dukatov vredne nepremičnine, relativno malo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper

KP 299, Družinski arhiv Gravisi, t.e. 4, a.e. 9/I, Amministrazione.

KP 307, Družinski arhiv Petris, t.e. 1.

SI PAK PI – Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran

PI, Colleggio dei XX. del Sal.

PI 9, Občina Piran, Kodeksi, Vicedominska knjiga 1612–1656.

PI, Beneško obdobje, t.e. 2, Prepisi in kopije dokumentov 1421–1610.

PI, Beneško obdobje, t.e. 3, Popis imetja piranskih meščanov iz leta 1626.

PI, Repertorium.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

AMSI (Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria): vol. VI, Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1890.

AMSI, vol. X, Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1895.

AMSI, vol. XI, Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1896.

AMSI, vol. XII, Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1897.

AMSI, vol. XIII, Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1898.

AMSI, vol. XVI, Parenzo: Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana, 1900.

Barocchi, Roberto: Il Carso da Ressel a oggi. Pripevek v katalogu *Josef Ressel, Un inventore a Trieste*. Trieste, 1993.

Beltrami, Daniele: *Storia della popolazione di Venezia alla fine del secolo XVI alla caduta della Repubblica*. Venezia, 1954.

Bertoša, Miroslav: *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću*. Pula, 1986.

Caprin, Giuseppe: *Marine Istriane*. Trieste, 1905.

Darovec, Darko: *Davki nam pijejo kri*. Koper : Univerza na Primorskem : Znanstveno-raziskovalno središče Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora), 2004.

De Franceschi, Carlo: *L'Istria*. Parenzo, 1879.

Gestrin, Ferdo: *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1965.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog 1, Agrarno gospodarstvo. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1970.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog 2, Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980.

Hocquet, Jean-Cloude: *Denaro, navi e mercanti a Venezia*. Roma : Lipa, 1999.

Kramar, Janez: *Izola mesto ribičev in delavcev*, Koper : Lipa, 1988.

La Provincia VIII, No. 22, str. 1555 iz 16. 11. 1874.

Mc Neill, William H.: *Venezia il Cardine d'Europa 1081–1797*. Roma, 1979.

Mihelič, Darja: Socida v Piranu od 1280 do 1340. V: Mikeln, Tone (ur.): *Slovensko morje in zaledje 2/3*, Koper : Lipa, 1979.

Mihelič, Darja: Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. *Zgodovinski časopis*, 38/3, Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1984, str. 193–224.

Mihelič, Darja: *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280–1320*. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1985.

Mihelič, Darja, Mihelič, France, Pocajt, Jasna: *Piran mesto in ljudje pred sto leti*. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales 12), 1996.

Ogrin, Darko: *Podnebje slovenske Istre*. Koper : Knjižnica Annales 12, 1996.

Pahor, Miroslav: Statuti mesta Piran, Izole in Kopra. *Kronika*, 5, 1957, str. 123–134.

Paruta, Lorenzo: *Leggi Statutarie per il buon governo della Provincia d'Istria*, 1757.

Petronio, Prospero: *Memorie sacre e profane dell'Istria*. Trieste, 1968.

Rajšp, Vincenc, Terpin, Drago: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*. 3. zvezek. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni center SAZU, Arhiv RS, 1997.

Raukar, Tomislav, Petricioli, Ivo, Švelec, Franjo, Peričić, Šime: *Zadar pod mletačkom upravom 1409–1797*. Zadar : Filozofski fakultet Zadar, 1987.

RIASSUNTO

Censimento dei beni immobili a Piran (Pirano) e Kaštel (Castelvenere) nel 1626

Dall'inizio del XVI secolo l'economia veneziana cominciò a decadere a causa delle conquiste turche e, in misura ancora maggiore, della concorrenza spagnola e portoghese nel commercio marittimo. I predoni e i pirati turchi e dell'Africa settentrionale attaccavano spesso non solo l'esercito regolare ma anche i possedimenti e le navi commerciali veneziane. Gli attacchi ebbero pesanti conseguenze per il già duramente provato commercio marittimo, che cercava di nascondere nuove rotte commerciali e nuovi continenti per trasferire i suoi centri sulla costa atlantica. In conseguenza degli attacchi degli Uscochi la situazione politica peggiorò anche nei territori più vicini a Venezia.

A causa della perdita dei guadagni derivanti dal commercio con il Levante, la Serenissima aumentò il controllo sulle proprie province che sorgevano nelle sue immediate vicinanze, e quindi anche sull'Istria. L'agricoltura, oltre alla produzione di sale e alla pesca, rappresentava nel periodo in esame una delle attività economiche più importanti dell'Istria nord-occidentale. Particolarmente sviluppate erano la viticoltura e la coltivazione degli olivi, in misura minore anche dei cereali e della frutta. Il legno di quercia dei boschi istriani veniva utilizzato a Venezia per la costruzione di navi e per l'edilizia (pali per le fondamenta). Nella cantieristica erano apprezzati anche altri tipi di legno, utilizzati inoltre per il riscaldamento.

L'ampiezza delle superfici agricole coltivabili era limitata dalle caratteristiche naturali (orografiche) del territorio, dal grado raggiunto di tecnica di coltivazione (attrezzi e altri strumenti) e dalla densità di popolamento, che in Istria, a causa della malaria, della peste e delle guerre, era molto discontinua. Poiché mancava chi si potesse dedicare al lavoro, i

campi erano invasi dalla gramigna. I governatori veneziani cercarono di ovviare al problema con il trasferimento di manodopera, soluzione rivelatasi fallimentare nella maggior parte dei casi.

Gli "addetti al controllo" veneziani, dopo aver analizzato lo stato dell'economia in Istria, elaborarono delle proposte di miglioramento, che furono cambiate continuamente fino al crollo della Serenissima, il che significa che non ottennero il risultato voluto. Ai podestà e agli amministratori locali fu ordinato di tenere con cura i libri commerciali e contabili, di operare un censimento della popolazione, delle saline e dei possedimenti. I dati così ottenuti contribuirono alla valutazione del reale stato dell'economia e a determinare l'ammontare delle tasse.

Negli anni trenta del XVII secolo si contarono a Piran (Pirano) 3500 abitanti, a Kaštel (Castelvenere) 187. In base al censimento della popolazione effettuato nel mese di maggio del 1623, Koper (Capodistria) aveva 4065 abitanti, Izola (Isola) 1549.

Nell'Archivio Regionale di Koper – Capodistria, unità di Piran – Pirano è conservato il censimento del 1626 delle famiglie e degli immobili di loro proprietà. Quello degli altri paesi e villaggi Novavas (Noselo), Padna e Sveti Peter non risulta invece conservato. Il censimento comprende tutti gli immobili: case, giardini, pascoli, vigneti, oliveti, saline, ecc. Dal sopra citato censimento non possiamo tuttavia riconoscere la struttura delle superfici coltivate e la presenza delle differenti colture.

Il valore complessivo di tutti gli immobili censiti è stato valutato pari a 526.800 ducati. Gli immobili del comprensorio di Piran (Pirano) sono stati valutati 406.533 ducati, quelli del comprensorio di Kaštel (Castelvenere) 120.267 ducati, ma questi erano per la maggior parte ovviamente di proprietà dei cittadini piranesi. Dal censimento risulta evidente che soltanto 13 tra le famiglie più ricche possedevano immobili del valore di più di 5.000 ducati, il che, in confronto con la situazione di Venezia, le cui famiglie più ricche ne possedevano per più di 10.000 ducati, è relativamente poco.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 336.789(497.4)"1705"
726.54(497.4 Ljubljana)"1705"
prejeto: 3. 5. 2005

Ana Lavrič

dr. umetnostnozgodovinskih znanosti, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU,
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
e-mail: lavric@zrc-sazu.si

Materialni in duhovni dobitki srečolova za dokončanje nove ljubljanske stolnice

IZVLEČEK

Prispevek obravnava pravilnik loterije, ki so jo leta 1705 s sodelovanjem Petra Antona Codellija nameravali prirediti v Ljubljani, da bi z izkupičkom igre podprli dokončanje leta 1701 začete nove stolne cerkve.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljana-stolnica, loterija, "Glückshafen", Peter Anton Codelli, Janez Anton Dolničar, Janez Gregor Dolničar

SUMMARY

MATERIAL AND SPIRITUAL PRIZES IN THE RAFFLE FOR THE COMPLETION OF THE NEW CATHEDRAL IN LJUBLJANA

The contribution deals with the regulations of the lottery, which was to be carried out in the year 1705 in Ljubljana with the cooperation of Peter Anton Codelli to support with its take the finishing of in the year 1701-started new cathedral.

KEY WORDS

Ljubljana-cathedral, lottery, "Glückshafen", Peter Anton Codelli, Janez Anton Dolničar, Janez Gregor Dolničar

Leta 1701 so v Ljubljani podrli staro, srednjeveško stolno cerkev sv. Miklavža in na njenem mestu začeli graditi novo stavbo, zasnovano po sodobnih, baročnih estetskih merilih. Prve donacije v višini 500 goldinarjev so prispevali člani iniciativne skupine: ljubljanski generalni vikar Janez Anton Dolničar kot prvi pobudnik in vodja gradnje, prošt Janez Krstnik Prešeren, kanonik Frančišek Gotfrid Polhograjski in kamniški župnik Maksimilijan Leopold Rasp. Ljubljanski škof Žiga Krištof Herberstein, ki je projekt duhovno in materialno podprl, je podrejenim župnijam in vikariatom naložil poseben prispevek, ki so ga morali plačevati za zidavo matične stolne cerkve. S prostovoljnimi darovi so se odzvali tudi posamezni duhovniki in verniki, med njimi tedaj najpremožnejša ljubljanska veletrgovca Peter Anton Codelli in Janez Jakob Schellenburg.¹ Kljub velikodušnim darovalcem pa so izdatki presežali prihodke in gradbeni odbor se je večkrat znašel v denarni zagati. Da bi zmanjšali stroške, so se začasno celo odrekli zidavi kupole na stičišču ladij v upanju, da jo bodo oni sami ali njihovi nasledniki uresničili v srečnejših časih.²

Izdatki za gradnjo in opremo šenklaške cerkve so dosegli vrh leta 1704, ko so zidarji začeli postavljati zvonike in je slikar Giulio Quaglio nadaljeval s freskiranjem prezbiterija in prečne ladje. Dolničar je v tem letu iz blagajne izplačal skupno kar 5558 fl 21 kr 2 pf.³ V stiski za denar so člani gradbenega odbora premišljevali, kje bi našli dodatni vir nujno potrebnih sredstev za dokončanje stavbe. Odborniki, ki so na posvetovanju pretresli več predlogov, so – najbrž na pobudo Petra Antona Codellija – sklenili v ta namen v Ljubljani organizirati srečolov ali t. i. loterijo. Bogati dobavitelj, grosist in menjalec Codelli⁴ je bil namreč v stalnih poslovnih stikih z Italijani, med katerimi so bile igre na srečo (še zlasti loto) zelo priljubljene in močno razširjene celo med duhovščino.⁵

Začetek loterije sega daleč v zgodovino,⁶ saj so neke vrste praloterije prirejali že Rimljani, v omejenem obsegu se je obdržala skozi srednji vek, v novem veku pa se je močno razcvetela.⁷ Udeležba pri žrebanju sprva ni bila vezana na denarne vloške. Prava loterija se je začela šele tedaj, ko je bilo treba to pravico kupiti in s tem sprejeti

materialno tveganje. Dobitki so bili najprej v blagu, in dokler igra še ni bila usmerjena v dobiček, je bila še razmeroma nedolžna, namenjena predvsem razvedrilu in zabavi. Blagovna loterija se je zelo razvila v drugi polovici 15. stoletja. V najrazličnejših oblikah se je razširila zlasti po Italiji, prirejali pa so jo po vseh trgih in ulicah in celo v samostanih. V 16. stoletju so bile tovrstne loterije že dobro organizirane in so se ravnale po ustaljenih, povečini pisanih pravilih, o prodanih srečkah pa so organizatorji vodili posebno knjigovodstvo. Prireditelji iger so sčasoma postajali vse bolj zainteresirani za dobiček, s pridobitniškim pohlepom pa so se začele množiti goljufije, zato so države nad zasebnimi loterijami uvedle obvezen nadzor, nato pa si jih z uvedbo monopola tudi povsem prilastile. Začele so prirejati javne loterije, ki so postale pomemben vir državnega prihodka, ali pa so to pravico oddajale v zakup in se zadovoljile s pavšalnim davkom.⁸ Blagovne dobitke so nadomestile z denarnimi. Znano je, da je firenška republika denarno loterijo prvič priredila leta 1530, prvo francosko državno loterijo pa so organizirali v Parizu leta 1539. Izkupiček denarnih loterij je šel pogosto tudi v dobrodelne in druge koristne namene, na primer za gradnjo in vzdrževanje cerkvenih poslopij, čemur so tovrstne igre radi namenjali zlasti Nizozemci.⁹ Na Nemškem se je od zgodnjega 17. stoletja dalje uveljavila predvsem hamburška loterija, ki se je skozi čas zaradi špekulacij kompromitirala, v 18. stoletju pa so se takšne igre na srečo hitro razširile tudi po drugih nemških mestih.

Iz doslej znanih podatkov je mogoče sklepati, da naj bi igra, ki jo je leta 1705 napovedal stolnični gradbeni odbor, bila ena prvih ali morda celo najzgodnejša tovrstna loterija v Ljubljani. Mesto se je sicer že dolgo prepuščalo igralski strasti, saj je bila že leta 1541 v Ljubljani dokumentirana zabava te vrste,¹⁰ vendar je šlo najbrž le za kockanje, domino ali kvartanje, loterije pa zelo verjetno tedaj še niso igrali, saj se je tod udomačila šele v teku 18. stoletja.¹¹ Nevarne hazardske igre za visoke vsote je tudi za naše dežele že v letih 1686 in 1697 prepovedal nemški cesar Leopold I., njegov naslednik Karel VI. pa je 1717 prepoved ponovil in leta 1722 izdal poseben odlok proti krošnjarjem, ki so zlasti na Štajerskem širili različne igre na srečo, med njimi tudi "Gluockshaeffen".¹²

¹ Lavrič, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 446–449.

² Prim. Dolničar, *Historia Cathedralis*, str. 143, 296.

³ Lavrič, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 492.

⁴ Žontar, *Ljubljana*, str. 158.

⁵ Za srečolov glej Gیزیcki–Gorny, *Človek in hazard*, str. 113–160; Mihelič, *Hazard*, str. 9–57; prim. tudi *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, stp. 1425–1431.

⁶ Zgodovinski pregled loterije povzemam po zgoraj navedenih delih: Gیزیcki–Gorny, *Človek in hazard*, str. 113–160 in Mihelič, *Hazard*, str. 9–57.

⁷ Navedeno po: Mihelič, *Hazard*, str. 23, 41.

⁸ Za javne loterije je bilo potrebno državno dovoljenje (Gیزیcki–Gorny, *Človek in hazard*, str. 121–123).

⁹ Nizozemci so menda že leta 1549 priredili loterijo, da bi z njo omogočili gradnjo nekega amsterdamskega zvonika (Gیزیcki–Gorny, *Človek in hazard*, str. 130).

¹⁰ Mihelič, *Hazard*, str. 34.

¹¹ Prim. Mihelič, *Hazard*, str. 43.

¹² Mihelič, *Hazard*, str. 36.

Loterijsko žrebanje v Amsterdamu leta 1696. (Gizycki-Gorny, *Človek in hazard*, str. 127)

Loterija naj bi potekala po vnaprej določenih pravilih. Tudi Ljubljancani so zanjo sestavili kratka pravila, skupaj s seznamom dobitkov. Pravilnik je ohranjen v štirih konceptnih variantah, ki se v malenkostih oziroma dodelanosti posameznih postavk med seboj sicer razločujejo, bistveno pa se ne razhajajo. Od treh konceptov, ki jih hranijo v ljubljanskem kapiteljskem arhivu,¹³ še najbolj odstopa različica, ki jo je Janez Gregor Dolničar vstavil v dokumentarni del svoje *Zgodovine ljubljanske stolne cerkve*.¹⁴

V uvodnem delu pravilnika prireditelji poudarjajo, da je pravica do loterije sicer v rokah vladarja (države) oziroma zakupnikov, z dovoljenjem cerkvene in svetne oblasti pa jo nameravajo uvesti tudi v Ljubljani. Igro označujejo z izrazom "Glückshafen" ("lonec sreče"), kakor so jo radi imenovali na Nemškem, čeprav so tam že spočetka uporabljali zanjo tudi izraz loterija ("Lottrey").¹⁵ Pod prvo točko določajo, da mora biti igra dostopna vsem, domačinom in tujcem; vsak bo lahko dvignil

toliko lističev,¹⁶ kolikor goldinarjev bo vplačal. Cena srečke oziroma posamezna vloga je znašala torej en goldinar. Druga točka pravi, da se mora denarni vložek izročiti Petru Antonu Codelliju, ki ga bo shranil, vpisal v posebno knjigo in listič sopodpisal. Blagajno in knjigovodstvo so torej zaupali Codelliju, pri katerem naj bi bil glavni sedež loterije. Za igralce zagotovo najbolj zanimiva je bila naslednja točka, ki je pod številkami žrebnih lističev po vrsti razpisala naslednje dobitke: št. 1 dobitok fl 500, št. 2 fl 400, št. 3 fl 300, št. 4 fl 200, št. 5 fl 150, št. 6 fl 100, št. 7 fl 90, št. 8 fl 80, št. 9 fl 70, št. 10 fl 60, št. 11 fl 50, št. 12 fl 40, št. 13 fl 30, št. 14 do 34 po fl 20, št. 34 do 64 po fl 10, št. 64 do 100 po fl 5. Razpisanih je bilo skupno 100 dobitkov, višina izplačil pa je bila odvisna od zbrane zneska denarnih vlog: navedeni dobitki bi veljali le v primeru, ko bi vloge dosegle predvideno vsoto 6000 fl (če bi prodali 6000 lističev po en goldinar), sicer pa bi se glede na višino vloženega denarja v enakem razmerju zvišali oziroma znižali. Preostanek oziroma čisti izkupiček je bil namenjen za kritje stroškov dograditve in opreme ljubljanske stolnice, ki je bila v velikih potrebah, kot so v besedilu poudarili pobudniki loterije. Ob

¹³ NŠAL, KAL, fasc. 207/16.

¹⁴ Dolničar, *Historia Cathedralis*, str. 373, 396.

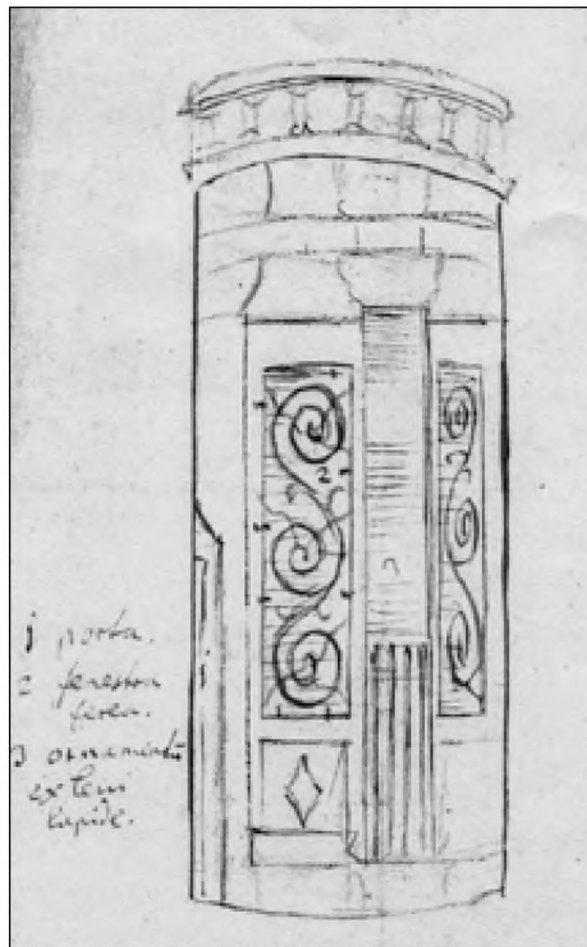
¹⁵ Izraz "lonec sreče" ("olla fortune") naj bi izhajal še iz starejših, blagovnih loterij (Gizycki-Gorny *Človek in hazard*, str. 133).

¹⁶ Izraz "los" za srečko je v stari visoki nemščini ("hloz") pomenil delitev zapuščine z izžrebanjem dediča (prim. Gizycki-Gorny, *Človek in hazard*, str. 115–116).

predvidenih vlogah v skupnem znesku 6000 goldinarjev bi stolnica brez odbitka stroškov za izvedbo loterije dobila maksimalno 3045 goldinarjev (50,75% vseh vlog),¹⁷ udeležencem igre pa bi za dobitke izplačali skupno 2955 goldinarjev (49,25% vseh vlog). Glavni dobitek naj bi znašal 8,33% vsega izkupička od predvidene prodaje. Frekvenca dobitkov bi bila razmeroma nizka, samo 1,66 odstotna, ali drugače povedano: zadela naj bi bila le ena od 60 srečk, če bi jih prodali 6000. Na tolikšno prodajo srečk so lahko računali samo ob udeležbi tujih igralcev, saj Ljubljana tedaj ni štela več kot le okoli 4000 prebivalcev.¹⁸ Možnost za dobitke je bila torej precej majhna, tveganje za izgubo sicer razmeroma nizke vloge pa veliko. Da pa bi si kljub temu vsak srečoiskalec zanesljivo zagotovil dobiček, so organizatorji v četrti točki igralce opomnili, naj vsakdo vloži denar z dobrim namenom, da sodeluje in prilaga svoj delež v slavo Bogu in za postavitev njegovega svetišča. Kdor bo torej pri žrebanju naletel na prazen vlečni listič, ima zagotovilo večne resnice, da "ne bo izgubil svojega plačila" (Mt 10, 42). Kdor pa bo vendarle deležen katerega od zgoraj navedenih dobitkov, mu poleg časne zaradi dobrega namena pripada tudi večna nagrada. Nazadnje, pod točko pet, so določili še termin za izvedbo igre: vplačila se začno 1. februarja in končajo zadnjega maja, žrebanje pa bo 8. junija, ko se bo pred komisijo, katere člane bosta imenovala duhovna in svetna gosposka, začelo izvlačenje lističev, sledila bo njihova preverba in hkrati popolno izplačilo dobitkov. Odbor je za konec pristrčno povabil k sodelovanju vse ljudi tako visokega kot nizkega stanu, da bi igra, namenjena v Božjo slavo in za pospešitev del na novi, pred štirimi leti iz nujne potrebe začeti zgradbi stolne cerkve, dosegla želeni cilj.¹⁹ Ker nobeden od ohranjenih konceptov pravilnika ni datiran, je omemba začetka gradnje stolnice tudi edina kazalka, po kateri moremo načrtovano loterijo postaviti v leto 1705.

Po varianti, ki jo v *Zgodovini ljubljanske stolne cerkve* podaja Dolničar,²⁰ je odbor nameraval razpisati le 35 dobitkov, vendar naj bi bili ti znatno višji od zgoraj navedenih (in zato morda privlačnejši za igralce) in naj bi znašali skupno kar 5935 goldinarjev. Zanje so predvideli naslednje zneske: št. 1 dobitok fl 1500, št. 2 fl 1000, št. 3 do 5 po fl 500, št. 6 fl 400, št. 7 fl 300, št. 8 fl 200, št. 9 do 13 po fl 100, št. 14 do 18 po fl 50, št. 19 do 24 po fl 20, št. 25 do 35 po fl 15. Predlagatelji v tem primeru niso navedli, na kolikšno skupno vlogo so

računali, določili pa so ceno en goldinar za listič; če bi jih prodali 6000, kakor predvideva gornja varianta, bi za stolnico skoraj nič ne preostalo. Zato so se, kot kaže, premislili in nato dobitke znižali. Dolničarjevo različico smemo iz navedenega razloga šteti za prvo od konceptov. V njej nekatere postavke še niso bile natančneje definirane, druge pa so bile nekoliko drugače formulirane kot v poznejših besedilih, zato na kratko povzemimo njihovo vsebino. Pravilnik navaja, da se bodo vloge zbirale v za to določeni blagajni pri ugledni menjalnici Petra Antona Codellija, pod njegovim skrbnim in poštenim vodstvom. Codelli bo depozirani denar do žrebanja pazljivo varoval in poskrbel tudi za tuje vplačnike. Vsak vlagatelj bo z vplačilom enega goldinarja za loterijski listič pridobil pravico do žrebanja, dobil pa bo toliko lističev, ki jih bodo vpisali v posebno knjigo, kolikor vložkov bo vplačal. Če kljub vsem upom, ki jih gojijo prireditelji, do žrebanja vendarle ne bo smelo priti, bo ob predložitvi listka vsakdo dobil povrnjen svoj denar. Sprejemanje vlog se bo začelo s prvim dnem prihodnjega meseca, to je februarja

Skica za ljubljanski loterijski boben v obliki stolpiča, 1705. (Nadškofijski arhiv Ljubljana)

¹⁷ Igralcem bi torej odvzeli kar dobrih 50% v igro vloženega denarja.

¹⁸ Valenčič, *Prebivalstvo*, str. 119.

¹⁹ V drugi konceptni varianti je odbor med povabljenimi posebej izpostavil ljubitelje igre.

²⁰ Dolničar, *Historia Cathedralis*, str. 396–397.

(kar pomeni, da so bila navodila napisana v januarju), trajalo bo dva meseca, nato se bo igra, ki bo odprta za domače in tuje udeležence, končala z žrebanjem.

Kako naj bi ljubljanska komisija žrebanje konkretno izpeljala, če bi do njega vendarle prišlo, moremo sklepati iz perorisbe, ki so jo priložili konceptu pravilnika in kaže t. i. loterijski boben.²¹ V našem primeru gre za likovno ambiciozno zasnovan visok valjast stolpič z vratci in okni, ki so umetniško zamrežena in razvrščena med pilastre, izdelane iz lahkega z žlebiči okrašenega kamna, vrhnji sklepni venec, v katerega se pilastri stekajo, pa krona balustrada. Stolpič je torej imel predvidene vse elemente, potrebne za korektno izvedbo žreba, tako za polnjenje kot tudi za kontrolo in izvlečenje loterijskih lističev. Predstavo, kakšno je bilo videti loterijsko žrebanje drugod po Evropi v času, ko so si ga omislili tudi v Ljubljani, si lahko ustvarimo na podlagi opisov in starih upodobitev. Na grafiki, ki kaže žrebanje v Hamburgu leta 1696, pred predstavniki mestnega sveta dva fantiča iz sirotišnice s posebnimi rokavicami iz plombiranih žar vlečeta zvitke papirja, ki vsebujejo izžrebane srečke in le-te izročata predsedniku loterijske komisije.²² Podobna je tudi grafična ponazoritev javnega žrebanja, ki je v istem letu 1696 potekalo v Amsterdamu: na njej vidimo pred komisijo sedečega dečka, ki vleče iz enega bobna številke, iz drugega pa listke z višino dobitkov.²³ Običajni postopek je bil namreč tak, da so v en boben ali v t. i. kolo sreče stresli vse listke udeležencev, v drugega pa vse listke "polnih" in "praznih" zadetkov, oboje so dobro premešali, nato pa sta dva revna dečka pod nadzorom komisarjev žrebala: prvi je vlekel iz bobna številke žrebov, drugi pa listke zadetkov, le-te je odprl, izklical in izročil komisarju, da jih je preveril in zabeležil.²⁴ Ljubljanska pravila pa so določala, da vsak vlagatelj glede na svojo denarno vlogo pridobi pravico, da v času žrebanja izvleče iz bobna eno ali več srečk in sicer na kraju in na način, kot je pri loterijah v navadi, in če potegne listič z zadetkom, mu izklicivalec povrne njegov vložek skupaj z določenim presežkom. Žrebanje dobitkov je bilo vedno zelo slovesno opravilo, posebno pri državnih loterijah, kjer so bile ceremonije natančno predpisane, medtem ko so bila zasebna žrebanja manj spektakularna. Preprostejša bi bila bržčas tudi izvedba v Ljubljani, čeprav risarski osnutek t. i. loterijskega bobna razkriva, da so si želeli privoščiti tudi nekaj

zunanjega blišča. S stavbarskimi elementi razčlenjeni stolpič najbrž hote aludira na arhitekturo, simbolično torej na novo stolno cerkev, za katero je bil namenjen čisti dobiček igre.

Iz skrbnih zabeležk Janeza Antona Dolničarja o prihodkih za gradnjo stolnice in tudi iz drugega tovrstnega arhivskega gradiva ni razvidno, da bi bil načrtovani srečolov v Ljubljani tudi zares uresničen.²⁵ O tem, kaj bi moglo biti temu vzrok, lahko le domnevamo. Zaradi dobrodelnega značaja igre se zdi sicer malo verjetno, da bi se zataknilo pri oblasteh že pri samem dovoljenju za njeno izvedbo, a vendar to možnost nakazuje postavka v prvem osnutku, ki udeležencem zagotavlja povračilo vloženega denarja, če prireditelji žrebanja ne bodo smeli izpeljati.²⁶ Morda pa je igri nasprotoval najpomembnejši ljubljanski finančni mogotec Schellenburg ali pa so se nemara Kranjci kar sami odpovedali svojemu namenu zaradi moralnih pomislov, saj se je iger na srečo, ki so vse pogostejše prestopale meje nedolžnega razvedrila, vendarle držal slab glas. Če bi organizatorji z igro zares uspeli, bi Dolničar zagotovo razpolagal z več sredstvi, tako pa je leta 1705 porabil za stolnico le 3516 fl 5 kr, kar je dobrih 2000 goldinarjev manj kot leto poprej.²⁷ Z vsoto, ki naj bi jo v stolnično blagajno prinesla načrtovana loterija, bi Dolničar Giulio Quagliu lahko poplačal kar 2 tretjini stroškov za celotno poslikavo stolne cerkve.²⁸

Nepredvidljiva, muhasta Fortuna, ki je ljudi vedno privlačila z magično močjo, je v hazardnih igrah na slepo izbrala svoje redke izvoljence, večino pa pustila praznih rok. Prelisil jo je lahko le tako vzvišeni cilj, kakršnega so si zastavili Ljubljančani, ki so igro namenili za dokončanje nove stolnice in s tem v Božjo slavo.²⁹ Tveganje glede materialnega dobitka je sicer obstajalo, a nihče bi ne bil na izgubi, ker je bil vsem sodelujočim zagotovljen duhovni dobiček.³⁰

²¹ NŠAL, KAL fasc. 207/16.

²² Grafika je reproducirana v: Gizycki-Gorny, *Človek in hazard*, str. 124.

²³ Grafika je reproducirana v: Gizycki-Gorny, *Človek in hazard*, str. 127.

²⁴ Postopek žrebanja navajam po: Mihelič, *Hazard*, str. 44.

²⁵ Lavrič, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 492.

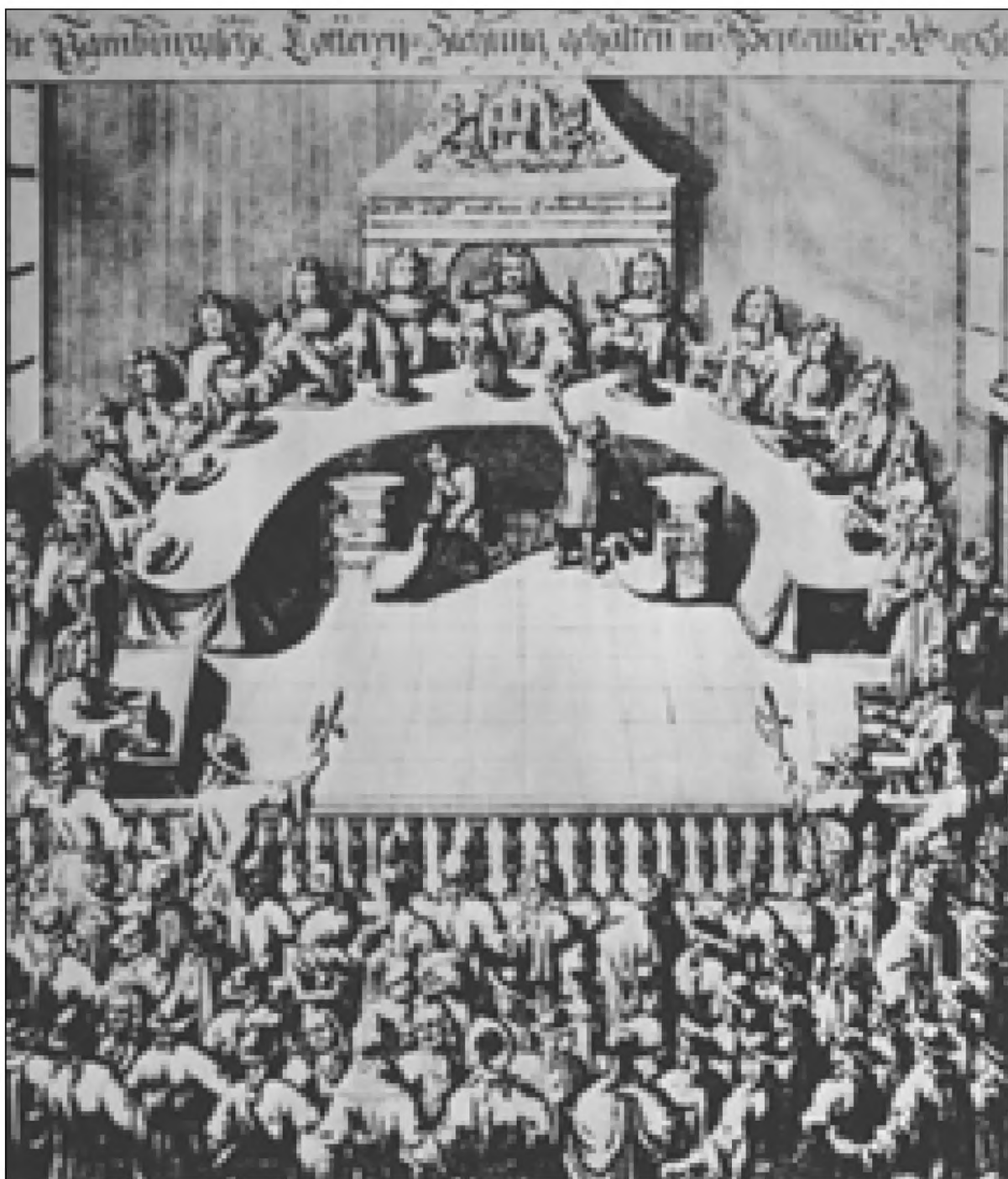
²⁶ Dolničar, *Historia Cathedralis*, str. 396–397.

²⁷ Lavrič, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 492.

²⁸ Prim. Lavrič, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, str. 492.

²⁹ Znano je, da so premožni nizozemski meščani pri dobrodelnih loterijah včasih vloge kar prostovoljno zviševali in tako zaradi namena plačali več, kakor bi bilo za udeležbo potrebno (Gizycki-Gorny, *Človek in hazard*, str. 131).

³⁰ Že v prvem osnutku pravil so ljubljanski prireditelji poudarili, da bosta tistemu, ki bo potegnil "prazen" listič, ostala tolažba in veselje zaradi hvalevrednega namena igre (Dolničar, *Historia Cathedralis*, str. 396–397).

Loterijsko žrebanje v Hamburgu leta 1696. (Gizycki-Gorny, Človek in hazard, str. 124)

Priloga³¹

Gliks-Haffen

Kund vnd zu wissen sey iedermeinglih, dz,
nach dem die domkürchen zu Laybach wegen

Alters zu sinken beginnet, vnd die Vnmb-
gängliche noth erfordert solche widerumb zu
erhöben, bey beratschlagung, wie vnd was ge-
stalten genuegsamben Mitl zu erbaung derselben
beygebracht werden kunten, Vnter mehr andern
auch dises angegeben, vnd beliebt worden, das
ein so genantes Spill, oder gliks haffen, wobey
ein ieder des gewins versichert, vnd keiner

³¹ V prilogi navedene koncepte pravilnika za izvedbo lo-
terije hrani NŠAL, KAL, fasc. 207/16.

Verlurst gefährdet wäre,³² aufgerichtet, vnd der daraus hoffende gewin auf dises gebey zu ehre Gottes angewendet werde.

1. Dises Spill soll sowoll denen in: alß außländern freystehen, vnd mag ein ieder ein, zwey, oder mehr nach dem er ein oder mehr Loss Zedlen höben werd wollen, Leggelter einschiken, nemblich souil Zedl er höben werd wollen, souil gulden.
2. Daß Leggelt soll Herrn Pietro Antonio Codeli von Fanenfeld zu handen geschickt werden, welches er in Deposito erhalten, in ein absonderliches Buech eintragen, vnd die Loss Zedlen Contra signiren wird.
3. Die Loss Zedlen aber sollen nachuolgende gewineter enthalten alß N.o 1 ..., N.o 2 ...etc.³³
4. Damit nun ein ieder, wie obbesagt, eines gewins vnfälbar versichert werde, soll er dz Leggelt mit diser guetter Mainung hergeben, dz er es zu Ehre Gottes, vnd aufrichtung seines Tempels anlege. Wan ihn dan ein Lähre Zedl treffen solte, hat er die Versicherung von der Ewigen warheit Math. 10. v. 42. dz er seinen Lohn niht verliehren werde. Solte ihme aber eine von denen obspecificierten zum theil werden, wird er neben den zeitlichen gewin des Loss gelts, wegen seiner guetten intention auch des Ewigen theilhaftig.
5. Die Zeit der Legung des gelts soll den 1 Monnats Feb: den anfang nemben, vnd die Cassa bis letzten May offen stehen, volgens aber den³⁴ ...mit höbung der Zedlein der anfang gemacht werden.³⁵

³² V drugih dveh različicah pravilnika sledi: zu Laybach, in Herzogthumb Crain, aufgeriht, vnd solhen ins werkh zu sezen vorgenobmen worden /auf nahfolgende weiss mit consens vnd einwilligung so woll geist: als weltliher /hoher Landts/ Obriket beliebet/.

³³ V drugih dveh različicah pod točko 3 sledi naslednje besedilo: Die loss Zedlen aber sollen nahuolgende gewinder enthalten:

N.o 1 fl 500 N.o 5 fl 150 N.o 9 fl 70 N.o 13 fl 30

N.o 2 fl 400 N.o 6 fl 100 N.o 10 fl 60

N.o 3 fl 300 N.o 7 fl 90 N.o 11 fl 50

N.o 4 fl 200 N.o 8 fl 80 N.o 12 fl 40

die nahuolgende bis N.o 34 jedweders gewinzedl zu fl 20,

hernach bis N.o 64 jedweders zu fl 10

vnnnd bis 100 die übrigen zu 5 fl endhalten.

Vnnnd dieses zwar in einen fahl da dz hoffende leggelt eine Summa von 6000 fl austragen solte. In fahl aber dz leggelt auf ein gressere Summa aufsteigen wurde, so sollen auch die gewinzedlen vergressert, vnd vice versa, in fahl weniger einlauffen solte seruata proportione vermindert werden. /Der Überrest aber als in vnd aus dissen glichshauen hoffender gewin den allhiesigen hebst notwendigen domgebey S. Nicolai applicirt./

³⁴ V enem od konceptov sledi: 8. Juny vor deren von der geist: vnd weltlichen Landts Obrikeit bennandten H. Commissarien.

³⁵ V eni izmed različic sledi: darauf die revidierung derselben, vnd zu gleich die vollstendige bezahlung denen gewinnnden geleistet werden.

Damit nun dises zu der Ehre Gottes abzilende Spill den erwinschten zweg erreiche, werden darzue alle, forderist des Spils: Liebhaber darzue eingeladen.³⁶

Geben zu Laybach etc.³⁷

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

KAL – Kapiteljski arhiv

LITERATURA

Dolničar, Janez Gregor: *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*. Labaci 1701–1714 / *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*. Ljubljana : Založba ZRC, 2003.

Gizycki, Jerzy, Gorny, A.: *Človek in hazard*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1972.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, 5. Berlin-Leipzig : Walter de Gruyter & Co., 1932–1933.

Lavrič, Ana: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve po dokumentih Janeza Antona Dolničarja*. Janez Gregor Dolničar, *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*, Labaci 1701–1714 / *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*. Ljubljana : Založba ZRC, 2003, str. 445–495.

Mihelič, Darja: *Hazard*. Koper, Knjižnica Annales 3, 1993.

Valenčič, Vlado: Prebivalstvo in hiše stare Ljubljane. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 5, 1957, str. 111–123.

Žontar, Jože: Ljubljana v 18. in v prvi polovici 19. stoletja. *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo*, Ljubljana 1984, str. 157–176.

³⁶ V drugih dveh različicah se navedeni odstavek glasi: Damit nun dises zu der Ehre Gottes, als zu schleiniger vortsetzung des vor 4 Jahren so nothwendig angefangenen Thumbgebeüs, alda zu Laybach, abzilende Spill den erwünschten zwegkh erraiche, werden darzue alle, hohen vnd nideren Standts Perschonen, freündtliht eingeladen.

³⁷ V enem od konceptov sledi podpis: N. zu dem domgebey alda deputirte Commissarien.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Materielle und ideelle Gewinne der Lotterie zur Fertigstellung der neuen Laibacher Domkirche

An der Schwelle zum 18. Jahrhundert begann man in Laibach (Ljubljana) eine neue Domkirche zu bauen. Aus Geldmangel entschlossen sich die Mitglieder des Baukomitees im Jahr 1705 ein Glücksspiel ("Glückshafen") zu veranstalten, um mit dessen Erlös die Fertigstellung des Kirchenbaus zu unterstützen. Die Veranstalter waren darum bemüht, die Erlaubnis der weltlichen und kirchlichen Behörden zu erwirken. Die Lottereeinsätze sollte der Laibacher Großhändler Peter Anton Codelli vom 1. Februar bis zum 31. Mai entgegennehmen und deponieren, die Verlosung war für den 8. Juni

vorgesehen. Der Verlauf des Verlosung und die Gewinne wurden von den Veranstaltern in einer besonderen Ordnung festgelegt (vier Konzeptvarianten haben sich erhalten), der auch ein Entwurf der Lostrommel beigelegt wurde. In den Regeln war vorgesehen, dass gut die Hälfte der Einzahlungen der Domkirche zugute kommen, die andere Hälfte aber den Teilnehmern an der Lotterie ausbezahlt werden sollte. Es waren hundert Gewinne (nach der ersten Variante nur 35) vorgesehen, ihre Höhe hing von der Gesamtsumme der Einzahlungen ab. Bei der Verlosung sollte Fortuna also nur einigen wenigen Spielern materielle Geschenke bringen, für alle Teilnehmer waren dagegen um des guten Zwecks willen ideelle Gewinne vorgesehen. Die angekündigte Lotterie wäre allem Anschein nach eines der ersten, wenn nicht gar das erste derartige Glücksspiel in Laibach gewesen, kam jedoch offensichtlich nicht zustande. Wer es verhindert haben könnte, ist nicht bekannt.

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 378.662:53(497.4 Ljubljana)(091)
271.5(497.4)
prejeto: 16. 11. 2004

Stanislav Južnič

dr. zgodovinskih znanosti, Inštitut za matematiko, fiziko in mehaniko, Jadranska 19, SI-1000 Ljubljana
e-mail: Stanislav.Juznic-1@ou.edu

Ljubljanska fizika ob prepovedi jezuitov

IZVLEČEK

Opisali smo razvoj fizike na rimskih in ljubljanskih višjih šolah tik pred prepovedjo jezuitskega reda in prva leta po njem. Dokazali smo, da se s prepovedjo Družbe Jezusove v Ljubljani pravzaprav ni veliko spremenilo, saj so nekdanji jezuiti zvečine ostali profesorji matematičnih znanosti. Postregli smo s povsem novim dognanjem, da je Boškovičeva fizika ohranila svoj prevladujoči vpliv v Ljubljani vsaj do konca 18. stoletja. To doslej neznano dejstvo smo skušali pojasniti z neprekinjenim vplivom nekdanjih jezuitov.

KLJUČNE BESEDE

Jezuiti, Bošković, Panizzoni, Fortis, Rieger, Ambshell, Karpe, Vega, Gruber

SUMMARY

THE LJUBLJANA PHYSICS LECTURES IN VIEW OF INTERDICTION BY THE JESUITS

Presented are the development of physics at Roman and Ljubljana high schools just before the interdiction by the Jesuit Order, and the first few years after it. We have proven that with the interdiction by the Society of Jesus not much has changed in Ljubljana as former Jesuits mainly remained professors of mathematical sciences. We are offering an entirely new finding – that Bošković's physics preserved its prevalent influence in Ljubljana at least until the end of the 18th century. We have tried to explain this yet not known fact with the continual influence of the former Jesuits.

KEY WORDS

Jesuits, Bošković, Panizzoni, Fortis, Rieger, Ambshell, Karpe, Vega, Gruber

Uvod¹

Dubrovčan Rudjer Bošković² je bil najpomembnejši jezuitski fizik svojega časa. Podpora sobratov mu je prinesla razmeroma hiter uspeh, nenadna prepoved jezuitov pa je njegove prednosti do neke mere izničila. Samega Boškovića so težave sicer globoko potrle, naše raziskave pa odkrivajo doslej neznano priljubljenost njegove fizike v Ljubljani in sosednjih krajih.

Boškovićeve fizika na rimskem kolegiju, njegova zgodnja dela in Benvenutijeva afera

Bošković je začel brati Newtonova dela leta 1730/31,³ tik pred dopolnjenim dvajsetim letom. Med letoma 1730 in 1732 je poslušal triletni Nocetijev⁴ tečaj fizike. Še bolj je na mladega Boškovića vplival Orazio Borgondi,⁵ ki je predaval matematiko na rimskem kolegiju od leta 1712 do 1740. Borgondi je poučeval celo papeža Benedikta XIV., postal član prestižne Akademije degli Arcadi in zaslovel s knjigo o kartezijanskem sistemu. Leta 1740 je postal rektor rimskega kolegija, svojemu najbolj obetavnemu študentu Boškoviću pa je prepuštil katedro za matematiko. Na rektorskem stolčku je začel številne obetajoče reforme, žal pa je že čez nekaj mesecev umrl.

Bošković in njegov mlajši prijatelj Carlo Benvenuti sta na rimski kolegij med prvimi vpeljala Newtonovo fiziko.⁶ Bošković je poučeval matematiko do leta 1750, leta 1745 pa je prvič objavil svojo znamenito teorijo sil. Končno obliko ji je dal desetletje pozneje, ko je po Scherfferjevem nasvetu preučil nihanje in trke trdnih teles.⁷

V letu 1750/51 je bil Bošković zaposlen z merjenjem poldnevnikar v papeški državi; na katedri za matematiko ga je medtem nadomeščal Benvenuti.

Nato je Bošković nadaljeval s poukom do leta 1760, Benvenuti pa je leta 1752/53 predaval fiziko. Pred sporom leta 1754 je Bošković že objavil okoli petdeset del, vse seveda z blagoslovom jezuitskih cenzorjev. Benvenuti je leta 1741 prevedel Clairautovo geometrijo in leta 1752 objavil uvod v Boškovićeve matematična dela; priobčil je še dve drugi deli brez fizikalne vsebine.

Rudjer Bošković (1711–1787).

Med 7. avgustom 1754 in začetkom naslednjega meseca so Benvenutijevi študentje branili teze iz Boškovićeve fizike.⁸ Žal pa so nekateri jezuiti v njih našli nasprotja s pravili, zapisanimi v *Ratio Studiorum*. Jezuitski general pater Ignazio Visconti je ukazal Benvenutiju, naj zapusti katedro in Rim. Ta čas je bil Bošković odsoten zaradi meritev poldnevnikar, vseeno pa je posređoval v Benvenutijev prid pri kardinalu Valentiju, tajniku papeške države. Papež Benedikt XIV. se je kmalu postavil Benvenutiju v bran, zato se je sprva ostra kritika Benvenutijevih tez končala s sporazumom. Benvenuti ni bil odstranjen z rimskega kolegija, temveč je le prešel na katedro za liturgiko.⁹ Tako pravzaprav sploh ni bil kaznovan, saj so tisti čas na rimskem kolegiju še vedno vsako leto menjavali profesorje fizike, čeprav so to navado v Ljubljani in drugod po habsburški monarhiji že opustili.

¹ Za pomoč se zahvaljujem dr. Sergiu Cabellu, Urški Južniči, dr. Jožetu Grasselliju, dr. Lojzetu Kovačiču, S.J. in Mellonovemu skladu univerze v Oklahomi.

² Rudjer Josip Bošković (* Dubrovnik, 18. 5. 1711; SJ Rim; † Milano, 13. 2. 1787 ((Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 1*, str. 246)).

³ Ziggelaar, *Ruder Bošković's*, str. 139.

⁴ Carlo Noceti (* Bagnone, 1694; SJ; † 1759) je učil logiko leta 1729/30, fiziko 1730/31, metafiziko 1731/32 in sholastično teologijo 1733–1742 (Tolomeo, *Ruggerio Giuseppe Bosovich*, str. 9).

⁵ Orazio Borgondi (Burgundio; * Brescia, 18. 10. 1679; † Rim, 1. 3. 1741 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 1*, str. 241)).

⁶ Carlo Benvenuti (* Livorno, 8. 2. 1716; SJ 1732; † Varšava, september 1789 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 1*, str. 144) ali 1797 (Čuljak, *Hypothesen*, str. 26)).

⁷ Jammer, *Concepts of force*, str. 171. Karl Scherffer (* Gmünden, 3. 11. 1716; SJ 27. 10. 1732; † Dunaj, 25. 7. 1783 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 2*, str. 790; Sommervogel, *Bibliothèque*, 7, str. 767; Harris, *Bosovich*, str. 547)).

⁸ Benvenuti, *Synopsis*; Benvenuti, *De lumine*.

⁹ Martinović, *Early reception*, str. 318, 327.

Zaplet z Benvenutijevimi predavanji nikakor ni bil edini spor na jezuitskih kolegijih. V desetletjih pred tem je bilo veliko preprirov o Descartesovih idejah. Probleme so navadno uspešno reševali brez ostrih kazni.

Med Benvenutijevo afero je Bošković že imel močno podporo v Rimu. 16. decembra 1755 je Benvenuti pisal o D'Alembertovi Enciklopediji za Kongregacijo, ki je pripravljala indeks prepovedanih knjig za leta 1754–1757.¹⁰ Tri leta po aferi je Bošković sodeloval na Kongregaciji, ki je z indeksa umaknila trditve o premični Zemlji, kar je bila prav tako ena od posledic Benvenutijeve afere.¹¹ Nekaj mesecev pozneje je Bošković na poti iz Benetk na Dunaj obiskal Ljubljano.¹² Naši predniki so se tako iz prve roke seznanili z dogodki v Rimu, kamor so tedaj še vodile vse poti.

Boškovičevi somišljeniki in kritiki na rimskem kolegiju: Bartolucci, Correa, Gaetani, Bozzoli, Stoppini

Preglednica 1: Matematični rokopisi Boškovičevih sodelavcev, profesorjev rimskega kolegija.

Poučeval fiziko na rimskem kolegiju	Datum rokopisa	Avtor	APUG	SLU film	Strani
1744/45	1745	Giovanni Paulus Bartolucci ¹³	631	2369	751
1745/46, 1754/55	1755, 1756	Tommaso Correa ¹⁴	94	7175.6	412
1759/60	1760	Ignatio Gaetani ¹⁵	1022	3560.2	574
1761/62	1762	Giuseppe Bozzoli ¹⁶	288b	3549.3-5	1369
1763/64	1764	Hiacintus Stoppini ¹⁷	2139	7167.4	634

Opis razmer v Rimu začnimo s pregledom spisov Boškovičevih sodelavcev. Thomas Valenti je zapisal fizikalna predavanja svojega profesorja Bar-

toluccija konec leta 1744/45. Pred naslovnico je od tiskal sliko žalostne matere Božje (*pietà*), umetnino svetega Aloysiusa Gonzage Luigija, ki je umrl v rimskem kolegiju leta 1591. Bartolucci je bil prepričan peripatetik; najbolj je zaupal jezuitskim fizikom Fabriju in Ulloaju,¹⁸ ter filozofu Suárezu.¹⁹ Z njihovimi deli je kritiziral atomizem Gassendija, Descartesa in Newtona. V glavnem delu svojih obsežnih predavanj fizike je obravnaval Zenonov paradoks ob kritiki Galileja in poskusov Roberta Boyla. Priznaval je pet možnih sistemov: kemijskega,²⁰ Gassendijev opis Epikurovih atomov,²¹ kartezijanski sistem z Wolffom, Newtonov²² in končno še domnevno pravilni Aristotelov sistem.²³ Svoje nasprotnike je pogosto imenoval kar "anti peripatetike".

Bartholomaeus Pari je zamenjal Benvenutija leta 1754; nato je fizikalno katedro na rimskem jezuitskem kolegiju prevzel Tommaso Correa. Skupaj z drugimi pomembnimi italijanskimi fiziki je bil član Akademije degli Arcadi. Na rimskem kolegiju je fiziko učil že leta 1745/46. S svojimi izkušnjami naj bi po Benvenutijevi aferi pouk spravil v normalne tirnice. Correa je objavil učbenik logike leta 1756, nato pa devet let poučeval kanonsko pravo na rimskem kolegiju.

Prvi del Correajevih predavanj fizike je zapisal njegov študent Angelo Gavotti; rokopis hranijo v jezuitski knjižnici v mestu Louvain (Leuven) v Belgiji, 30 km vzhodno od Bruslja. Drugi del Correajevega nedatiranega rokopisa je verjetno nastal leta 1755 in je bil dokaj moderen za tisti čas. Začel je z zakoni privlačnosti po Gassendiju, Descartesu in drugih, sprejel pa je Newtonovo teorijo. Z vprašanji s konca Newtonove Optike je opisal splošno privlačnost, s poskusi Galileja in njegovih naslednikov pa pri florentinski akademiji pojasnil vztrajnost.

Correa je najpogosteje navajal Musschenbroekove Elemente fizike z opisom magneta,²⁴ Newtonovo Optiko in Principe. Correaju so se Newtonovi zakoni zdeli nezadostni za opis magnetne sile, saj niso pojasnili privlačnosti med točkama.²⁵ Pritrjeval je celo mnenju Bartoluccija in Bernoullija o okultni naravi Newtonove fizike.

Correa je citiral Khellovo mnenje o naravi privlačne sile.²⁶ Khell je poučeval fiziko na Tere-

¹⁰ Mayaud, *La condamnation*, str. 175, 177, 189, 197.

¹¹ Heilbron, *The Sun*, str. 208; Mayaud, *La condamnation*, str. 279.

¹² Marković, *Ruče Bošković*, str. 290–292, 401.

¹³ Le prvih 751 strani posnetih za SLU brez slik, omenjenih v tekstu. Daly (*Selected MSS*, str. 91) je zapisal Bartolucci, vendar je Villoslada (*Storia*, str. 325, 328, 331, 333) omenil le Bartoluccija kot profesorja na rimskem kolegiju.

¹⁴ Za SLU so posneli le prvih 412 strani rokopisa brez skic Tommasa Correa (* 1706; † 1770).

¹⁵ Ignatio Gaetani (* 1720).

¹⁶ Giuseppe Bozzoli (* 1724; † 1783).

¹⁷ Najverjetnejši avtor je boškovičev Hiacintus Stoppini (Giacinto, * 1725; † 1798).

¹⁸ Bartolucci, *Liber Primus*, str. 40, 126, 148, 281, 585, 593, 709.

¹⁹ Bartolucci, *Liber Primus*, str. 279, 642. Francisco de Suárez (* Granada, 1548; SJ Salamanca, 1564; † Lizbona, 1617).

²⁰ Bartolucci, *Liber Primus 4*, str. 144, 152.

²¹ Bartolucci, *Liber Primus 5*, str. 261.

²² Bartolucci, *Liber Primus 7*, str. 196, 384, 224.

²³ Bartolucci, *Liber Primus 8*, str. 228–250.

²⁴ Correa, *Physica Generalis*, str. 2, 13, 17, 47.

²⁵ Correa, *Physica Generalis*, str. 16, 18, 19, 48, 53, 108–109.

²⁶ Correa, *Physica Generalis*, str. 81, 97–98. Jacobus Khell

zijanišču, v Linzu in pozneje Celovcu. Prvo izdajo njegove fizike je Bernard Ferdinand Erberg²⁷ nabavil v Ljubljani že tri leta po natisu. Correa je visoko cenil Galilejevo raziskovanje vode. Sprejel je Boškovićevo in Leibnizovo razpravo o zveznosti narave brez skokov, čeprav pogosto ni navajal imen piscev uporabljenih del. Za današnja merila dokaj ohlapno citiranje je bilo pač tedaj v navadi. Spreminjanje višine živega srebra v Torricellijevem barometru je pravilno povezoval z zračnim tlakom.²⁸

Ignatio Gaetani²⁹ je na rimskem kolegiju poučeval fiziko leta 1759/60 in moralno filozofijo leta 1762/63. Študent Fortunato Vannini je leta 1763 zapisal Gaetanijeva predavanja moralne filozofije, medtem ko je zapisovalec Gaetanijeve fizike ostal nepodpisan.³⁰

Gaetani je v Boškovičevi družbi pogosto razpravljal o problemih nove fizike. Seveda je bil spomin na Benvenutijevo afero še dovolj močan in Gaetani raje ni omenil Boškovića v svojih predavanjih na rimskem kolegiju leta 1760, večkrat pa ga je navajal v svoji istočasno napisani Filozofiji narave.³¹ Geometrično je ponazoril neskončno deljivost snovi in končal rokopis z dvema tablama fizikalnih slik, med katerimi si seveda ni upal narisati Boškovićeve krivulje sil.

Gaetani je svojo peripatetično metafiziko oprl na Suáreza, kot je bilo v navadi na tedanjem rimskem kolegiju. Francisco de Suárez je bil pač rimski profesor sholastične teologije med letoma 1580 in 1585, v času največje veljave rimskega kolegija. To je ohranilo določeno težo še skoraj dve stoletji pozneje.

Gaetani je citiral sklepe tridentinskega in drugih koncilov v podporo Aristotelu, vendar občutno manj kot Bartolucci pred poldrugim desetletjem. Visoko je čislal Leibniza,³² ki so ga boškovičevci tudi sicer zelo cenili. Gaetani je uporabljal pridevnik "peripatetični" za svoje pisanje, da bi se izognil sumom o svojih zvezah s fiziko prijatelja Boškovića.

Giovanni Battista Paretti je prevzel pouk fizike na rimskem kolegiju po Gaetaniju leta 1760/61; naslednje leto pa ga je zamenjal Giuseppe Bozzoli. Ta je prvi znova povsem odkrito poučeval Boškovićevo fiziko, polnih šest let za Benvenutijem. Na rimskem kolegiju je poučeval še kanonsko pravo ter cerkveno, judovsko in grško zgodovino. Po

prepovedi jezuitov je postal profesor orientalskih jezikov v Mantovi. Nato je bil prefekt knjižnice in cenzor mantovske akademije. Objavil je italijanske prevode Iliade, Odiseje in Eneide; vse tri je Bošković zelo pohvalil.³³

Višek Bozzolijeve razprave so predstavljali obravnavna Boškovićeve krivulje, geometrični opis spremenljive smeri sile in dokazovanje omejenega dosega kohezijske sile.³⁴ Zaradi kohezije je izrecno zahteval popravek Newtonove sile teže s členom, ki bi vseboval tretjo potenco razdalje in zato ne bi vplival pri zelo velikih oddaljenostih.

Leta 1746 je Boškovičev francoski prijatelj Alexis Claude Clairaut (1713–1765) v razpravi z rojakom Georgesom ouisom Leclercom grofom Buffonom (1707–1788) uporabil Bozzolijevi³⁵ podobno enačbo, v kateri je Newtonovemu zakonu dodal člen s četrto potenco razdalje zaradi domnevnih nepravilnosti gibanja Lune. Leta 1765 mu je Buffon odgovoril v svojih mogočnih *Secondes vues de la nature*, kjer je nepravilnosti pripisal obliki delcev materije.³⁶ Clairaut, velika zvezda tedanjih salonov pariških dam, je hočeš-nočeš moral priznati svojo napako; žal pa je prav kmalu zatem umrl. Bozzoli ni omenil Buffonovih kritik, zavrnil pa je Buffonovim podobne Maupertiusove trditve z bolj filozofskimi kot fizikalnimi argumenti.³⁷

Bošković je leta 1760 srečal Buffona na kosilu pri Clairautu v Parizu. Kljub nekaterim različnim pogledom sta sklenila trajno prijateljstvo.³⁸ Tudi Bošković je namreč predlagal dodaten člen v Newtonovi enačbi sile teže. Leonhard Euler je dobil nagrado pariške akademije leta 1748 z dokazovanjem, da aberacija Jupitra in Saturna zaznavno odstopa od Newtonovega zakona; Bošković³⁹ pa je Eulerjeve in Clairautove zaključke pripisal računskim napakam. John Robison z univerze v Edinburghu je začel uporabljati Boškovićeve ideje leta 1785 in prav tako zahteval dodatne člene v izrazu za silo teže.

Ljubljanski profesor fizike Gregor Schöttl⁴⁰ in pozneje njegov nekdanji študent Jurij Vega nista zaostajala za drugimi. Tudi onadva sta predlagala spremembo Newtonovega zakona za boljši opis prostega pada skozi središče Zemlje; vendar je Vega idejo opustil leta 1800. Laplaceova šola je namreč dokazala veljavnost Newtonove enačbe za silo teže vse do največjih razdalj.

³³ Tolomeo, *Ruggerio Giuseppe Boscovich*, str. 72.

³⁴ Bozzoli, *Physica Generalis. Secunda*, str. 556, 563–564.

³⁵ Bozzoli, *Physica Generalis. Secunda*, str. 579.

³⁶ Ševarlić, *Kratka zgodovina*, str. 57; Gillispie, *Pierre-Simon Laplace*, str. 205.

³⁷ Bozzoli, *Physica Generalis. Secunda*, str. 581, 584.

³⁸ Bozzoli, *Physica Generalis. Secunda*, str. 586; Marković, *Rude Bošković*, str. 513–514.

³⁹ Bošković, *Theoria*, str. 121 (teza 55), 123 (teza 54).

⁴⁰ Gregor Schöttl (* Steyr, 4. 2. 1732; SJ Dunaj, 18. 10. 1747; † Ljubljana, 5. 11. 1777).

von Khellburg (Khell, * Linz, 13. 8. 1714; SJ; † Dunaj, 4. 11. 1772 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 1*, str. 1252)).

²⁷ Bernard Ferdinand Erberg (* Ljubljana, 20. 5. 1718; SJ Gradec, 27. 10. 1734; † Krems, 1773).

²⁸ Correa, *Physica Generalis*, str. 81–82, 94, 101.

²⁹ Sommervogel, *Bibliothèque*.

³⁰ APUG 288d, SLU film 3549.5.

³¹ Gaetani, *Philosophia naturalis*, str. 212, 215.

³² Gaetani, *De physico*, fol. 66r, 88v, 94v, 144v.

Tudi anonimni avtor nedatiranega rokopisa *De Electricismo Dissertatio secunda* je podprl Boškovića. Rokopis je nastal v Italiji 4. aprila 1764,⁴¹ ko je na rimskem kolegiju fiziko predaval njegov domnevni avtor, Hiacintus Stoppini. Ta je leta 1760 objavil filozofske teze v Fermu, zapustil pa je še rokopis o teologiji.⁴²

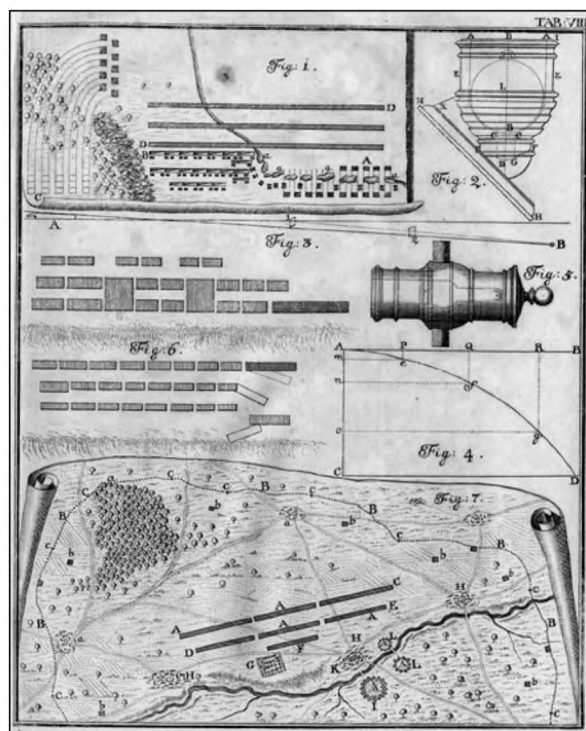
Boškovićeve nasprotniki med italijanskimi in francoskimi jezuiti

Boškovića so podpirali Benvenuti in večina mlajših profesorjev rimskega kolegija. Med njimi je bil Giuseppe Romano, ki je poučeval logiko leta 1767/68 in nato metafiziko, ter tudi Giulio Cesare Cordara grof Calamandrana (1704–1785), ki je leta 1739/40 predaval logiko na rimskem kolegiju. Nasprotoval pa mu je jezuit Giacomo Giuseppe Battista Faure (1702–1779), ki je istega leta poučeval fiziko kot del triletne filozofije na rimskem kolegiju, nato pa polemično teologijo (1748–1758), sholastično teologijo (1758–1767) in svete spise (1767–1773). Med številnimi knjigami je objavil kritiko Leibnizove in Wolffove filozofije (1753) ter opis tornega generatorja elektrike (1747).⁴³ Takoj po Boškovićevih načrtih popravila razpok v kupoli rimske cerkve svetega Petra je Faure v Rimu objavil ostro anonimno kritiko polno sovražnih mnenj o Newtonovi filozofiji nasploh. Spis seveda ni imel podlage v matematičnih vedah; zato pa je vseboval toliko več tedaj modnega govornštva. Faure ga je dal ponatisniti v Benetkah in tako še bolj razjezil zamerljivega Boškovića.

Zelo vpliven Boškovićev nasprotnik je bil Joseph Berthier,⁴⁴ profesor teologije ne pariškem kolegiju Louis le Grand. Berthierjeve kritike so postale še posebno ostre ko je leta 1745 postal urednik jezuitskih *Mémoires de Trévoux*, ustanovljenih leta 1700. Znanstveni spor se je prepletal z globokimi osebnimi zamerami, tako da se Bošković 17. decembra 1759 ob obisku Pariza sploh ni nastanil v kolegiju Louis le Grand, kot je bilo v navadi, temveč raje v pariški hiši jezuitov z zadnjimi zaobljubami.

Zadnji rektor ljubljanskega jezuitskega kolegija

Boškovićeve fizika se je prej in koreniteje uveljavila v habsburški monarhiji kot v Rimu. Med najpomembnejšimi boškovičevci pri nas je bil dunajski jezuit Kristijan Rieger.⁴⁵ Slovel je kot eden največjih vojaških teoretikov svoje dobe, petnajst mesecev in pol pa je bil rektor ljubljanskih višjih šol. Žal je sedel na ljubljanskem rektorskem stolčku le dobro leto, saj je takoj po ukinitvi ljubljanskih jezuitov pobral šila in kopita. Morda se je Rieger nekoliko bal morebitne ljubljanske ponovitve kalvarije, ki so jo prav nedavno doživeli jezuiti v Španiji in ji je sam ravno pravi čas srečno ušel? Kakor koli že, škoda je bila storjena in vodilni vojaški strokovnjak Rieger je za vedno zapustil Ljubljano. Kdo je bil slaven mož in kaj ga je zaneslo ravno v naše kraje? Kakšna so bila njegova dejanja in nehanja in v kakšni meri je s svojim znanjem pripomogel k razvoju vojaških ved na Kranjskem?

Notranjost možnarja (fig. 2), parabola izstrelka (fig. 4), možnar (fig. 5) in vojaške formacije (fig. 1, 3, 6, 7) (Rieger, *Universae*, tab. VIII).

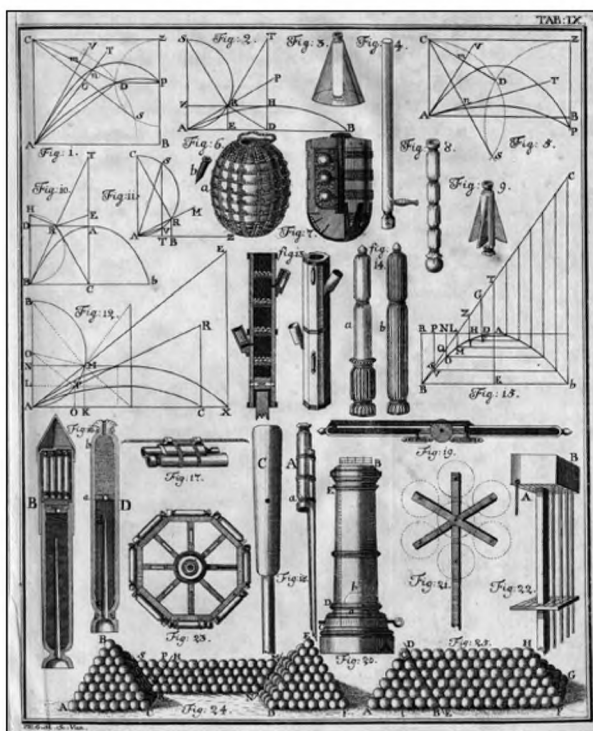
⁴¹ Stoppini, *De Electricismo*, 297r.

⁴² Villoslada, *Storia*, str. 331.

⁴³ Sommervogel, *Bibliothèque 3*: str. 558, 562; Marković, *Rude Bošković*, str. 313.

⁴⁴ Paolo, *Ruggiero Giuseppe Bosovich*, str. 289; Harris, *Jesuit ideology*, str. 158; Nedeljković, *Rude Bošković*, str. 94, 159; Marković, *Rude Bošković*, str. 487, 500. Joseph Étienne Berthier (Guglielmo Francesco Bertier, * Aix-en-Provence, 1710; SJ; † Pariz, 15. 11. 1783 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 1*, str. 167; drugačnje letnice po Markoviću (*Rude Bošković*, str. 487)).

⁴⁵ Kristijan Rieger (* Dunaj, 14. 5. 1714; SJ Dunaj, 17. 10. 1731; † Dunaj, 26. 3. 1780 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 2*, str. 640–641)).

Parabola izstrelka (fig. 1, 2, 5, 10, 11, 12, 13, 15),
granate (fig. 6, 7, 9), skladiščenje krogel
(fig. 24, 25) in top (fig. 30)
(Rieger, *Universae*, tab. IX).

Rieger je objavil vojaški učbenik, ko so ga uporabljali še stoletje po njegovi smrti. Bil je strog učitelj. Njegovi študentje so morali reševati številne naloge. Računali so višino, ki jo doseže bomba pri različnih naklonih po poenostavljenih tabelah Galileja in Torricellija.⁴⁶ Zaradi lažjega računanja so zanemarjali upor zraka. Vigi to v Riegerjevi knjigi ni bilo všeč, zato je pozneje v svojih lastnih delih objavljaj tabele dometov z upoštevanjem resničnih okoliščin.

Ob koncu sedemletne vojne je Rieger v Madridu objavil svoje poskuse z elektriko in strelo po načelih borca za ameriško neodvisnost, Benjamina Franklina. S tem je sledil tedanjim usmeritvam, ko so po lizbonskem potresu leta 1755 skušale potrese in številne druge pojave pojasniti s Franklinovo teorijo elektrike. Z opisom elektrike je Rieger prav tako vplival na Vego, ki je dal podobno knjigo o strelododu madžarskega jezuita Paula Maka von Kerek-Gedeja vezati ob teze svojega končnega izpita v Ljubljani leta 1775. Rieger in Mako sta bila enakih nazorov, saj sta dolga leta skupaj predavala matematične predmete plemičem na Terezijanišču, kjer sta z navdušenjem sprejela novo Boškovićevo fiziko. Rieger je med prvimi v Španiji sprejel Franklinov nauk. Navarro z akademije v Sevilli je

še prisegal na Nolleta,⁴⁷ ki ga je Joseph Vasquez Morales z medicinske fakultete prevedel v španščino.⁴⁸ Navarro je poznal Franklinovo delo, ki pa je bilo še velika novost in zato še ni povsem zapal podobnosti med elektriko in strelo.⁴⁹ Tako je Rieger s Franklinovim naukom oral ledino med španskimi raziskovalci elektrike. Njegovo delo ni bilo zaman, saj je po Riegerjevemu odhodu iz Madrida tja prišel kopernikanec Thomas Cerdá (1715–1791) z barcelonskega kolegija sv. Marije in sv. Jaumeja, imenovanega tudi plemiški kolegij de Cordelles. Cerdá je bil zagovornik napredne Martinove⁵⁰ fizike.

Pag. 1.

OBSERVACION

DEL TRANSITO DE VENUS

por el Disco del Sol, en el día 6. de
Junio de este año de 1761.

HECHA EN EL OBSERVATORIO
del Colegio Imperial de la Compañía de
Jesús de Madrid.

POR EL P. CHRISTIANO RIEGER,
Cosmographo de S. M.

***** A Media Naranja de una Iglesia, opuesta por la
parte del Oriente al Observatorio, no nos permitió ver el Sol luego que subió sobre el Horizonte. Compenso no obstante el Cielo, esta incomodidad permaneciendo enteramente despejado todo el tiempo de la observacion.

De mas de treinta observaciones hechas desde las 5^h.
0' 13'' hasta las 8^h. 24' 53'' tomaremos aquí solamente algunas reducidas al methodo de Mr. de L'Isle, abreviado por Mr. de la Lande, las quales se manifiestan en la figura primera.

A Con-

Naslovna stran Riegerjevega poročila o opazovanju
prehoda Venere čez ploskev Sonca leta 1761
(Rieger, *Venera*, str. 1).

⁴⁶ Rieger, *Universae*, str. 215.

⁴⁷ Navarro, *Physica*, str. 5, 222–223.

⁴⁸ Navarro, *Physica*, str. 5, 283.

⁴⁹ Navarro, *Physica*, str. 5, 233.

⁵⁰ Benjamin Martin (*Worplesdon, 1704; † London, 1782 (Cerdá, *Tratado*, str. XIV)) je bil eden najpomembnejših izdelovalcev mikroskopov svojega časa in pionir izdelave akromatskih leč.

Ljubljanski vojaški strokovnjak Rieger ni bil izjema v tedanjem slovenskem prostoru, saj so številni eksperti za vojaške in matematične vede istočasno delovali celo v tedanji jezuitski postojanki v Mariboru. Najprej je jezuite v štajerski metropoli vodil kranjski raziskovalec orožja Ernest baron Apfaltrer,⁵¹ za njim pa matematika Belgijec Peter pl. Halloy⁵² in Korošec Janez Krstnik Kaschutnigg.⁵³ Tako ne preseneča, da je prav v slovenskem okolju dobro podkovanih profesorjev matematičnih in vojaških znanosti zrasel sloviti Jurij Vega.

Italijanski boškovičevci po prepovedi jezuitov

Po prepovedi jezuitov Boškovičev nauk nikakor ni romal v staro šaro; zagovarjali so ga namreč pomembni jezuitski študentje, kot sta bila Jurij Vega in Ljubljančan Franc Ksaver Karpe,⁵⁴ ljubljanski profesor Anton Ambschell ter celo pozneje vplivni jezuitski politiki Gabrijel Gruber, Luigi Panizzoni in Luigi Fortis.

Preglednica 2: Rokopisi italijanskih boškovičevcev v Napoleonovi dobi:

Datum	Pisec	APUG	SLU film	Strani
Približno 1780, z opombami okoli 1800	Luigi Panizzoni ⁵⁵	1770	7153.2	
Približno 1807 ⁵⁶	Luigi Fortis	1198	3576.2, 3577.1, 3583.1	763 paginacija

⁵¹ Ernest baron Apfaltrer (Apfaltern, * grad Grmače, 24. 6. 1701; SJ Dunaj, 27. 10. 1718; † Steyr, 14. 10. 1767).

⁵² Peter pl. Halloy (Holy, d'Halloy, * Namur v Belgiji, 25. 4. 1707 ali 6. 4. 1707; SJ Trenčin, 28. 10. 1722; † Maribor, 23. 7. 1789 (Bukovič, *Družba Jezusova*, str. 36, 49; Lukács, *Catalogus generalis 1*, str. 502; Stoeger, *Scriptores*, str. 151; Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 1*, str. 1006)).

⁵³ Janez Krstnik Kaschutnigg (Johann Kasch utnigg, * grad Ženek (Sonnegg), 3 km južno od Dobrle vasi (Eberndorf) na Koroškem, 16. 6. 1714 (Lukács, *Catalogus generalis 2*, str. 587; Sommervogel, *Bibliothèque 4*, str. 934; Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 1*, str. 1230); SJ 9. 7 ali 9. 10. 1739; † Maribor, 22. 7. 1787 (Sommervogel, *Bibliothèque 4*, str. 934) ali † Maribor, 23. 7. 1789 (Stoeger, *Scriptores*, str. 170) ali † Wolfsberg, 23. 7. 1789 (Wurzbach, *Biographisches Lexikon 2*, str. 587)). Stoeger (*Scriptores*, str. 170) je napačno postavil Kaschutniggov rojstni kraj v Beljak (Villach) in moža preimenoval v "Nemca Joachimusa Bapt. Kaschutnigga".

⁵⁴ Franc Ksaver Karpe (Samuel, * 17. 11. 1747; † 19. 9. 1806).

⁵⁵ Luigi Panizzoni (* Vicenza, 11. 6. 1729; SJ Rim, 3. 11. 1745; † Rim, 11. 8. 1820 (Inglet, *La Compagnia*, str. 91; Poggendorff, *Biographisch-Literarisches 2*, str. 352)).

⁵⁶ Rokopis Luigija Fortisa (Aloisius, * Verona, 26. 2. 1748; SJ Bologna, 15. 10. 1762; † Rim, 27. 1. 1829 (Inglet, *La*

Panizzoni je bil zelo vpliven zagovornik Boškovičeve fizike in filozofije. Novembra 1745 je vstopil v rimsko jezuitsko provinco. Filozofijo je predaval v Loretu, 100 km severovzhodno od Rima na Jadranu; matematiko pa poučeval na kolegiju Cicognini v Pratu, 20 km severozahodno od Firenc v Toskani. Po prepovedi jezuitskega reda je leta 1783 odšel v beloruski Polock (Polotsk) kot prvi med nekdanjimi jezuiti iz Italije. Leta 1784/85 je bil prefekt tamkajšnje knjižnice, ki jo je pozneje Gruber močno razširil. Od 1785 do 1789 je bil Panizzoni tajnik beloruske jezuitske province. V latvijskem Dyneburgu (Daugavpils), 150 km zahodno od Polocka v tedanji Rusiji, je delal kot inštruktor od 1789 do 1791 in 1792/93, vmes pa vodil knjižnico. Leta 1793/94 je postal spovednik, vendar je že leta 1793 z drugimi italijanskimi jezuiti zapustil Belorusijo in pomagal obnoviti jezuitsko družbo v parmski vojvodini. Ob Pignatellijski mrliški postelji je 15. novembra 1811 prevzel dolžnosti italijanskega provinciala. Osebo je sprejel papeževo bulo o ponovni vzpostavitvi jezuitskega reda,⁵⁷ kar je bila velikanska čast, s katero je kronal dolgoletna prizadevanja tedaj že rajnkega generala Gruberja.

Panizzoni je v Italiji še pred prepovedjo reda leta 1773 napisal razpravo o fiziki v latinščini, nove opombe o astronomiji in elektriki pa je na dveh mestih dodal konec stoletja. Bil je zelo delaven še v poznih letih, vendar po prepovedi jezuitov ni več poučeval fizike. Splošno fiziko je razdelil v 757 notic na sto straneh treh volumnov, ki jih je na koncu opremil s kazali. Začel je s citiranjem svojega vzornika Boškoviča. Opisal je kartezijanske, Leibnizove in peripatetične kritike vakuumu ter Boyleve poskuse. Vedel je za vakuum v vesolju,⁵⁸ prisegal pa na Boškovičevo in Leibnizovo misel "*Nihil in natura fit per saltum*" (Nič v naravi se ne zgodi s skoki).⁵⁹ Izrek ima nadvse zanimivo nadaljevanje celo v polpretekli slovenski matematiki, saj je bila prav zaradi njega pred dobro polovico stoletja prepovedana in uničena povsem strokovna knjiga najpomembnejšega slovenskega raziskovalca uporabne matematike, aktuarja Iva Laha.⁶⁰

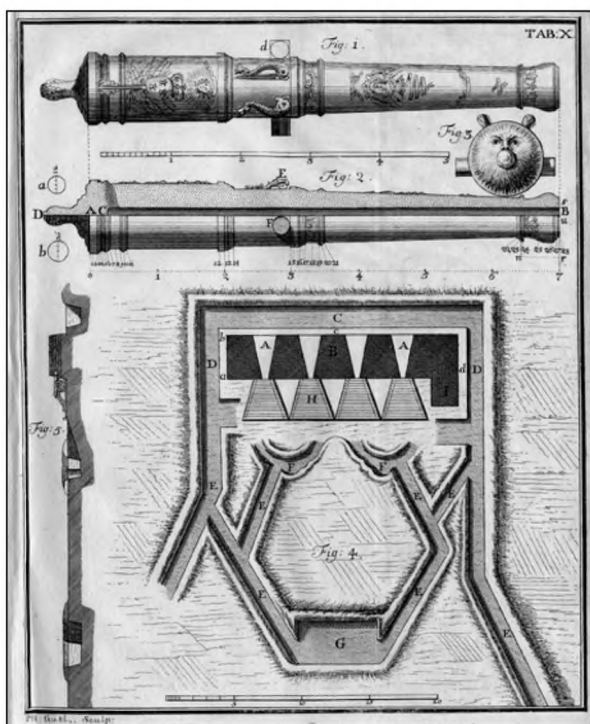
Compagnia, str. 175)) je vseboval teologijo narave, psihologijo in fizikalne uganke. Fortis je bil izbran za generala jezuitov leta 1820. Zapisal je razprave o logiki, prirodoslovju in metafiziki na 22, 57 oziroma 376 straneh (Sommervogel, *Bibliothèque 3*, str. 897; Harris, *Bosovich*, str. 546).

⁵⁷ Sommervogel, *Bibliothèque 6*, str. 167; Inglet, *La Compagnia*, str. 91, 150, 152.

⁵⁸ Panizzoni, *Physica*, str. 2.

⁵⁹ Panizzoni, *Physica*, str. 8; Marković, *Ruđe Bošković*, str. 133.

⁶⁰ Ivo Lah (* Štrukljeva vas, 5. 9. 1896; † Ljubljana, 23. 3. 1979).

Top (fig. 1), notranjost topa (fig. 2),
zadnja stran topa (fig. 3) in okopi za možnarje
(fig. 4) (Rieger, *Universae*, tab. XI).

Panizzoni je trideset strani drugega volumna posebne fizike o svetlobi razdelil med 183 notic. Zavrnil je Descartesovo svetlobo iz elastičnih vibracij snovi v prostoru s pomočjo Boškovićeve Razprave o težišču in Musschenbroekovega prevoda aktov florentinske akademije,⁶¹ ki so jih nabavili tudi ljubljanski jezuiti. Zapustil je tri neobjavljene rokopise, med njimi italijanski prevod Boškovićeve aritmetike. Njegovo zanimanje za geometrijo je bilo tako globoko, da je takoj po prepovedi jezuitov še v Pratu skupaj z Boškovićem objavil geometrijski in trigonometrijski učbenik in ga posvetil toskanskemu velikemu vojvodi Leopoldu, bodočemu habsburškemu cesarju. To je bilo edino matematično delo med petimi Panizzonijevimi objavljenimi knjigami. Panizzoni je sicer v njem morda res nastopal bolj kot izdajatelj Boškovičevih raziskovanj; bralcu v pomoč je na koncu dodal tabelo logaritmov trigonometričnih funkcij s korakom eno stopinjo in tabelo logaritmov naravnih števil do tisoč.⁶² Panizzonijeve logaritemske tabele so vplivale tudi na delo Gruberjevega tedanjega študenta Vege.

⁶¹ Panizzoni, *Physica*, str. 2–4, 5, 6.

⁶² Panizzoni, Bošković, *Elementi*, str. 242.

Med najbolj vplivnimi boškovičevci je bil gotovo Luigi Fortis. Za Gruberjem se je tudi on povzpел do generala jezuitov po dolgoletnem poučevanju fizikalnih ved. Najprej je vstopil je v beneško jezuitsko provinco in med letoma 1767 in 1770 študiral filozofijo v Bologni. Nato je predaval humanistiko v Ferrari in jezike v Veroni. Po prepovedi jezuitov je kot kaplan poučeval klasične jezike v Veroni.

Tako kot Gruber se je tudi Fortis leta 1785 povezal z beloruskimi jezuiti; za razliko od Gruberja pa, kljub vabilom, ni odšel v Belorusijo. Po ponovni odobritvi jezuitov v parmski vojvodini je v Italiji znova vstopil med jezuite in leta 1793 še drugič napravil zadnje zaobljube. Vojvoda ga je poslal v Parmo, kjer je vodil akademijo Scelti, od leta 1794 pa kolegij za plemiške sinove. Tako je mlade plemiške študente poučeval fizikalne znanosti in jezike nedaleč od Paviije, kjer je Bošković predaval do leta 1773.

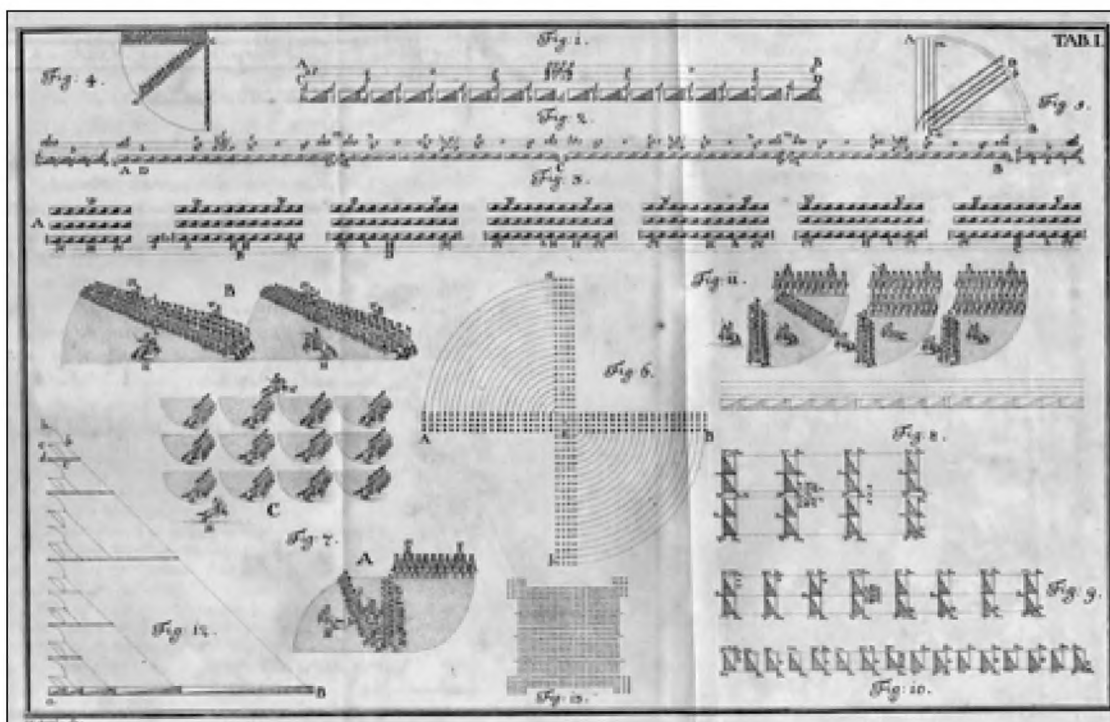
Po izgonu iz parmske vojvodine je odšel v Neapelj, kjer je bila jezuitska družba leta 1804 znova dovoljena; žal le za kratek čas. Po Napoleonovi zasedbi neapeljskega Kraljevstva obeh Sicilij je naslednje leto zapustil Neapelj skupaj z Giuseppejem Pignatellijem,⁶³ ki ga je Gabrijel Gruber 7. maja 1803 imenoval za italijanskega provinciala. Od leta 1806 do 1812 je Fortis predaval v Orvietu in pozneje v Veroni. Po vzpostavitvi družbe se je med letoma 1815 in 1818 vrnil v Rim kot provincial Italije in Brzozovskijev vikar za Italijo od leta 1814 do leta 1819. Dne 18. oktobra 1820 je bil izbran za generala po smrti Brzozovskega v Rusiji.⁶⁴ Kot prvi med jezuitskimi generali je sedež družbe znova prenesel v Rim in leta 1824 prevzel rimski kolegij.

Fortis je objavil tri knjige, med njimi metafiziko leta 1792. Kar osemnajst njegovih knjig je ostalo v rokopisu. V petih fizikalnih knjigah je obravnaval hidrostatiko, zakone gibanja in astronomijo. Poleg teologije, logike in metafizike je poročal še o kritikah Boškovičevega sistema okoli leta 1795,⁶⁵ ko je bila Boškovičeva zvezda že nekoliko v zatonu.

⁶³ Giuseppe Maria Pignatelli (Joseph, Jose, * Saragossa, 27. 12. 1737; SJ Taragona, 8. 5. 1753; SJ Parma, 6. 7. 1797; † 11. 11. 1811; blažen 21. 5. 1933; kanoniziran svetnik 1954).

⁶⁴ Thaddeus Brzozowski (Tadeusz Brzozowski, * Królewicz, 21. 10. 1749; SJ Nieśwież v provinci Mazovija, 26. 8. 1765; † Rusija, 24. 1. oz 5. 2. 1820 (Inglot, *La Compagnia*, str. 103, 104, 175)).

⁶⁵ Sommervogel, *Bibliothèque* 3, str. 897; Harris, *Boscovich*, str. 546.

*Razporeditev konjenikov, ki jo je Rieger povzel po Khevenhüllerju
(Rieger, Universae, str. 45).*

Podobno kot svetlobo je Fortis tudi elektriko razlikoval od toplote. Pri centrifugalnih silah se je skliceval na Sturma, Johanna Bernoullija, Malebrancheja in Mairana, elastičnost pa je razložil po Boyleu, D. Bernoulliju in Leibnizu.⁶⁶ Fortis je vedel, da se prostornine kapljev in manjšajo pod pritiskom podobno kakor prostornina zraka; prve prepričljive meritve so objavili Anglež John Canton (1718–1772), dunajski profesor eksperimentalne fizike Herbert (1773) s svojim učencem, ljubljanskim profesorjem Ambschllom, in Nemec Eberhard August Wilhelm von Zimmermann (1743–1815). Laplace in Ørsted sta pozneje objavila natančnejše meritve stisljivosti vode.

V četrtem delu o hidrostatiki je Fortis popisal 114 strani.⁶⁷ Citiral je Arhimeda in Galileja, pa tudi jezuita Lana, Boylea in Halesove poskuse s tlakom kapljev. Med plini je opisal povsem elastičen ogenj, vodno paro in zrak. Zapisal je nekaj enostavnih enačb za izračunavanje tlaka v živosrebrnem barometru. Citiral je Pascalove hidrostatične poskuse, čeravno se je v prejšnjih poglavjih izognil oceni Pascalovih vakuumskih poskusov, morda celo zaradi Pascalovih kritik jezuitov. Znova je uporabil Boškovićevo teorijo ob končni razpravi o tlaku kapljev. Slovito matematično knjigo belgijskega

jezuita Tacqueta je uporabljal v Boškovičevem prevodu. Opisal je pnevmatske stroje⁶⁸ in aerostatiko v delu "našega Terzija".⁶⁹ Leta 1670 je Terzi de Lana opisal sloviti vakuumski balon z bakrenim ogrodjem, ki sta ga brata Joseph Michel (1740–1810) in Jacques-Etienne Montgolfier (1745–1799) slavnostno razvila v svojem prvem poletu 5. julija 1783 in avgusta 1783 pred člani pariške akademije.⁷⁰ Jezuit Halloy je nadaljeval Lanovo raziskovanje sile teže v dveh knjigah, ki ju je objavil pred svojo preselitvijo v Maribor. Najprej je povzel fizikalne misli iz druge in tretje Lanove knjige, vendar so ga bolj kot vakuumski baloni zanimali Lanove in Kircherjeve alkimistične domislice.⁷¹ Dobro desetletje pozneje je Halloy objavil pogovore med Lanom, Ricciolijem⁷² in Calfatijem. Halloyevi junaki so razpravljali o hitrostih padajočih teles z maso v povezavi z Ricciolijevimi meritvami težnega pospeška in s tedanjimi spori glede ohranitve gibalne količine ali kinetične energije. Telesa z maso je obravnaval različno od domnevnih teles brez mase, ki jih danes povezujemo z elektromagnetnimi valovi.

⁶⁸ Fortis, *Theologia Naturalis* 4, str. 3, 13, 16, 18, 22, 25, 47, 59, 79.

⁶⁹ Francesco Tertio de Lana (Terzi, tretji iz rodu Lana, * Brescia, 13. 12. 1631; SJ; † Rim, 26. 2. 1687 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches* 1, str. 1363)).

⁷⁰ Fortis, *Theologia Naturalis* 4, str. 99, 100.

⁷¹ Halloy, *Artificia physica*, str. 18, 19.

⁷² Giovanni Battista Riccioli (*Ferrara, 17. 4. 1598; † Bologna, 25. 6. 1671).

⁶⁶ Fortis, *Theologia Naturalis* 3, str. 227.

⁶⁷ *Hydrostatica seu de Fluidorum Aequilibrio Tractatio Physica-Mathematica ex Lucubrationibus Doctorum nostro et superioris aetatis concinnata* (IV).

Konec Boškovićeve fizike v srednji Evropi

Po smrti Vege, Fortisa, Ambschlla in Ambschllovega naslednika, dunajskega profesorja piarista Remigija Döttlerja,⁷³ so Boškovićeve ideje ob koncu Napoleonovih vojn izgubljale priljubljenost v habsburških deželah, čeprav so jim Škoti še vedno navdušeno sledili. Laplace ni niti omenil Boškovića v Nebesni mehaniki zaradi njunega spora o orbitah planetov.⁷⁴ Prav to pa je bilo za Boškovičev prestiž skorajda usodno.

S koncem uradne podpore jezuitskih šolnikov je Boškovičeva fizika dobivala tekmice. V Ljubljani jih je bilo malo, saj so nekdanji jezuiti predavali matematiko do leta 1802, fiziko pa še leto dlje. Boškovičeva jezuitska fizika se je tako izpela v Ljubljani šele potem, ko so pomrli njeni predavatelji, nekdanji jezuiti.

Anton Ambschell, Martin Jell in Gabrijel Gruber

Ljubljanski šolniki še desetletja po prepovedi Družbe niso mogli brez jezuitov, saj drugih matematično podkovanih učiteljev sploh ni bilo moč dobiti. Celo rektorska čast je pripadla nekdanjemu jezuitu Antonu Ambschllu, filozofske višje študije pa je vodil nekdanji jezuit Martin Jell. Moža sta prevzela katedri Gregorja Schöttla in Jožefa Jakoba Maffeija de Glattforta, čeravno sta ta dva vsaj dve leti po prepovedi Družbe še delovala na ljubljanskem liceju. Odtod nekaj dvoumnosti pri datumu zamenjave, saj ni verjetno, da bi imeli v prvih letih po prepovedi kar po dva profesorja za matematiko in fiziko. Kljub visokim funkcijam Jella in Ambschlla je bil neformalni vodja ljubljanskih jezuitov slej ko prej Gabrijel Gruber. Podobno kot Bošković v Rimu si tudi Gruber v Ljubljani ni prizadeval za posebno visoke pedagoške funkcije.

Martin Jell⁷⁵ je bil rojen na Bavarskem v Passauu, ki je spadal pod avstrijsko jezuitsko provinco. Do prepovedi Družbe je v Celovcu predaval logiko in metafiziko, ki sta bili skupaj s fiziko do nedavnega del filozofije. V Ljubljani je ostal do začasne ukinitve liceja, nato pa se je vrnil v Celovec. Istočasno je odšel še Ambschell; previdni Gabrijel Gruber pa je bil zapustil Ljubljano že prej, saj si od novih razmerij moči pod Jožefom II. ni bil obetal nič dobrega.

Ukinitve filozofskih študij v Ljubljani 20. oktobra 1785 v duhu tedanjih jožefinskih reform je bila hud udarec za Kranjce vseh stanov. Na srečo je bil tudi to le eden kratkotrajnih poskusov reform, ki ga je cesar preklical še pred smrtjo dne 24. aprila 1788.

Jernej Schaller in Anton Gruber

Leta 1786 in 30. aprila 1787 je Anton Tomaž Linhart v imenu kranjskih deželnih stanov za profesorja astronomije na obnovljenih filozofskih študijih v Ljubljani⁷⁶ oblastem na Dunaju predlagal Hrvata Augustina Michelazzija (1732–1820), avtorja knjige o fosilih. Gabrijela Gruberja in Zella iz Celovca pa so predlagali za profesorja matematike.⁷⁷ V tej vedi se je Gruber že izkazal z zasebnim predavanjem v Ljubljani po Kästnerjevem⁷⁸ učbeniku. Abraham Gotthelf Kästner (1719–1800) je bil profesor v Leipzigu in od leta 1756 profesor matematike v Göttingenu. Tam je poučeval skupaj s svojim učencem Lichtenbergom,⁷⁹ naslednikom Johanna Christiana Polykarpa Erlebena (1744–1777), katerega posmrtno izdajo raziskave o zračnem trenju iz leta 1791 je Franc Ksaver Wilde (1753–1828) popisal v ljubljanski licejski knjižnici.⁸⁰ Lichtenbergova odkritja zvočnih figur so spodbudila Ernesta F. Chladnija (1756–1827) k raziskovanju zvočnih vibracij membran. Leta 1759 je Kästner prvi definiral trigonometrijske funkcije kot števila in ne le kot razmerja v trikotniku. Leta 1778 je skupaj s profesorjem fizike Joahnnom Tobiasom Mayerjem (1752–1830) v Göttingenu meril hitrost zvoka in dobil približno enake rezultate kot pariški akademiki štiri desetletja prej. Med letoma 1796 in 1800 je peterburški in berlinski akademik Kästner v Göttingenu kot prvi matematik objavil knjigo v celoti posvečeno zgodovini matematike.⁸¹

Predlagani Gabrijel Gruber je bil tisti čas že v Belorusiji, tako da so se Ljubljančani morali zadovoljiti z njegovim mlajšim polbratom Antonom.⁸² Z dvornim ukazom 24. aprila 1788 so ga postavili za profesorja matematike na obnovljenem filozofskem študiju v Ljubljani. Tako je nadaljeval strokovno družinsko tradicijo, kar nekakšno svojevrstno dinastijo matematikov Gruberjev.

⁷³ Remigio Samuel Döttler (* Dunaj, 7. 8. 1741; † 8. 4. 1812 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches I*, str. 586)).

⁷⁴ Gillispie, *Pierre-Simon Laplace*, str. 189.

⁷⁵ Martin Jell (* Waldkirchen, 9. 11. 1732; SJ Dunaj, 17. 10. 1748; † Celovec, 2. 12. 1797) (Joža Glonar, (geslo) Jell, Martin, v: *Slovenski biografski leksikon I*, str. 396; Lukács, *Catalogus generalis 2*, str. 656–657).

⁷⁶ Korade, *Rad*, str. 252; Martinović, *Ljetopis*, str. 93, 94.

⁷⁷ Reisp, *Više šole*, str. 170.

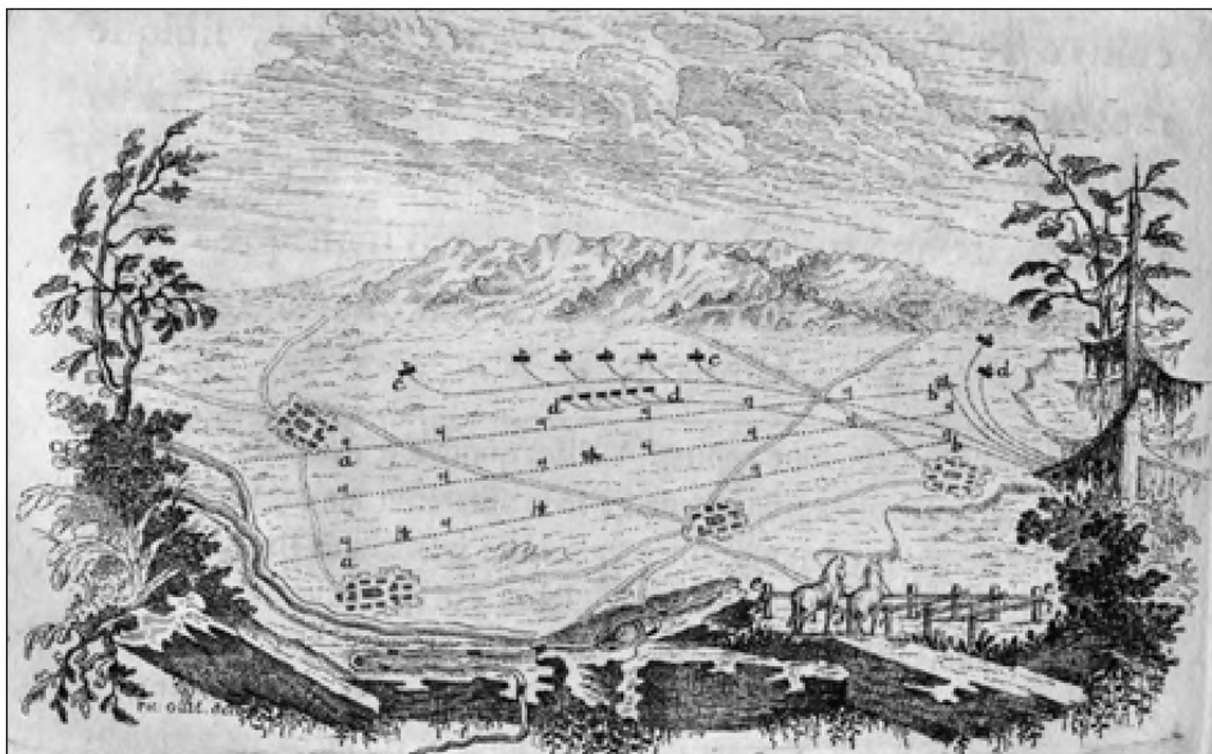
⁷⁸ Smagina, *Akademija*, str. 44; Benedetič, *Pot*, str. 27; Steska, *P. Gabrijel Gruber*, str. 45.

⁷⁹ Ludwig Christian Lichtenberg ali pa Georg Christoph Lichtenberg (*Ober Ramstadt, 1742; † 1799).

⁸⁰ Schimank, *Der Chemiker*, str. 241.

⁸¹ Jungnickel, McCormach, *Intellectual 1*, str. 20; Rosenberger, *Geschichte*, str. 111, 133; Maor, *Trigonometric*, str. 53, 55.

⁸² Anton Gruber (* Dunaj, 26. 3. 1750; SJ Dunaj, 18. 10. 1765; † 1819).

Vojaške meritve v dolini za načrtovanje bojev (Rieger, Universae, str. 140).

Anton Gruber je študiral filozofijo leta 1769 pri nekdanjem ljubljanskem profesorju Gottliebu Leopoldu Biwaldu v Gradcu, ki ga je ob tem navdušil še za botaniko. Od leta 1770 do leta 1772 je Anton ponavljal matematične naloge z dunajskimi študenti, nato pa odšel v Krems. Predvsem pa je pomagal pri računih bratu Gabrijelu v Ljubljani. Po ponovnem odprtju ljubljanskega liceja je tu štirinajst let poučeval matematiko. Antonu Gruberju je do ljubljanskega položaja gotovo pomagal mlajši prijatelj baron Jožef Kalasanc Erberg (1771–1843), tedaj študent logike na Dunaju. Od 13. avgusta 1788⁸³ pa do konca Napoleonovih vojn leta 1814 sta si redno dopisovala, Gruber pa je Erbergu pošiljal za dolski vrt bezeg, "vzhodne" pelagonije, "koristne" kaktuse, "indijske" salorije, "indijske" krizanteme, geranije, verbene, "čebelje" metuljnice, glicinije in druge rože, tudi po nasvetih botaničnih strokovnjakov.⁸⁴ V pismih je omenil je tudi skup-

nega znanca, očeta znamenitega biografa Wurzbacha.⁸⁵

Anton Gruber je bil v dobrih odnosih s sodelavcem, profesorjem zgodovine in knjižničarjem Wildejem.⁸⁶ Kljub temu se je leta 1792, morda naveličan ljubljanskih zdrah, potegoval za katedro umrlega profesorja Taubeja v Gradcu, poleti pa odšel na Dunaj.⁸⁷ Leta 1796 je bil član študijskega konsesa na Kranjskem, duhovnik, redni in javni profesor čiste ter uporabne matematike na filozofski fakulteti v Ljubljani. Stanoval je na ulici Rann št. 322⁸⁸ in kmalu napredoval v prisednika. Ob začetku Napoleonovih vojn se je odselil v Gradec. Njegov polbrat Gabrijel se je sicer kot jezuitski general uspešno kosal s čermi Napoleonove politike, Antonu pa očitno ni bilo do tega. V času Napoleonovih Ilirskih provinc je od 20. decembra 1809 do 22. februarja 1811 stanoval v prvem nadstropju hiše v ulici *Landstrasse von litera*.⁸⁹

⁸³ AS 730, *Gospotvo Dol*, fasc. 43, pg. 1332 (Pismo 3. 8. 1788); Umek, *Erbergi*, str. 139; Kidrič (*Erberg*, str. 163) pripisuje pisma Gabrijelu Gruberju, čeprav je Antonovo ime zapisano v pismu z dne 20. 12. 1809 (AS 730, *Gospotvo Dol*, fasc. 43, pg. 1363).

⁸⁴ AS 730, *Gospotvo Dol*, fasc. 43, pg. 1356–1359, 1384–1386, 1401, 1402, 1405, 1426 (Pisma 22. 8. 1796, 8. 9. 1792, 7. 10. 1811, 22. 2. 1811).

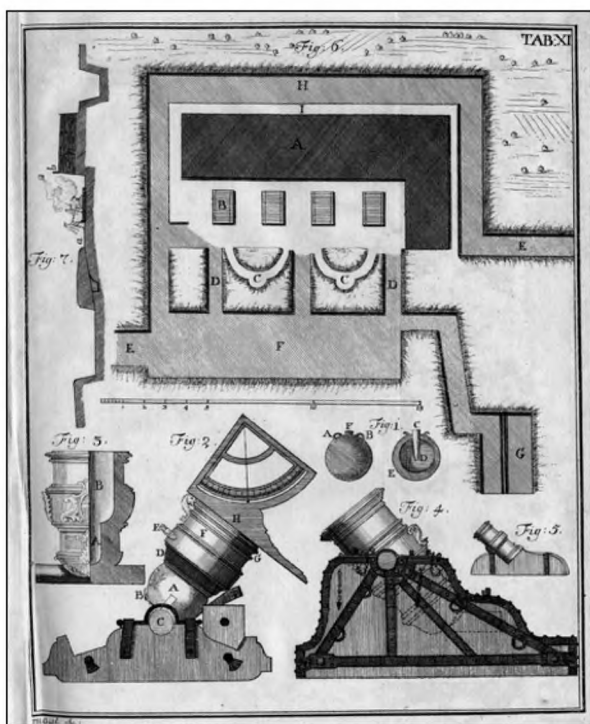
⁸⁵ Constant Wurzbach vitez Tannenberg (* 1818; † 1893). AS 730, *Gospotvo Dol*, fasc. 43, pg. 1377 (Pismo 28. 11. 1810).

⁸⁶ AS 730, *Gospotvo Dol*, fasc. 43, pg. 1343, 1421–1423 (Pismo 21. 5. 1791).

⁸⁷ AS 730, *Gospotvo Dol*, fasc. 43, pg. 1354 (Pismo 26. 8. 1794).

⁸⁸ Reisp, *Višje šole*, str. 170; Ciperle, *Podoba*, str. 99, 302.

⁸⁹ AS 730, *Gospotvo Dol*, fasc. 43, pg. 1332–1429; Lukács, *Catalogus generalis 1*, str. 468; NUK, Ms. 1544, *Historia Annuæ*, pg. 471 (osmrtnica).

Zunanost in notranost možnarske krogle (fig. 1), notranost in zunanost možnarja (fig. 3), možnar s kotomerom (fig. 2), možnar s skiciranim smodniškim prostorom na podrobno narisanim podstavku (fig. 4), manjši možnar (fig. 5) in okopi za možnarje na vzvišenih prostorih (fig. 6) (Rieger, *Universae*, tab. XI).

Ljubljanski licej je bil obnovljen v okrnjeni obliki – imel je samo tri katedre. Profesor zgodovine Wilde ni bil jezuit, ostali dve katedri pa sta še vedno vodila nekdanja jezuita Anton Gruber in Jernej Schaller. Pouk fizike je prevzel Schaller,⁹⁰ doma iz jugozahodnega predmestja Dunaja. Filozofijo je študiral na Dunaju, leta 1766 in 1767 pa je bil novic v Trenčinu. Nato je ponavljal snov z dijaki višjih letnikov gimnazije v kraju Skalica (Szakolca, Skalitz) na Slovaškem in na Dunaju. Po kratkem postanku v Kremsu je leta 1771 in 1772 poučeval višje razrede gimnazije v Linzu. S tem je bilo njegovo uvajanje končano in odpravil se je študirat bogoslovje na cesarski Dunaj. Čeprav ga je tam presenetila prepoved Družbe, si je vendarle ob filozofskem pridobil še teološki doktorat. Od 24. aprila 1788 je bil profesor fizike na ljubljanskem liceju, vse do hude bolezni 3. marca 1803, ki ga je kmalu rešila trpljenja. Z njegovo smrtjo se je končalo skoraj natanko sto let jezuitske fizike v Ljubljani.

⁹⁰ Jernej (Barthelmä) Schaller (* Obersulz, 24. 8. 1745; SJ Trenčin, 18. 10. 1765; † 29. 4. 1803 (Lukács, *Catalogus generalis* 3, str. 1444)). Po osmrtnici nekdanjih jezuitov naj bi bil rojen leta 1744 v Niedersulzu (NUK, Ms. 1544, *Historia Annua*, pg. 446).

Johann Phillip Neumann, prvi ljubljanski profesor fizike, ki ni bil jezuit

J. P. Neumann⁹¹ z Moravske je sedemindvajsetleten postal 21. julija 1801 profesor na ljubljanski gimnaziji. Poleg pouka v gramatikalnih razredih je bil od 16. februarja 1802 kot suplent zadolžen še za grščino. 3. marca 1803 je zamenjal obolelega Schallerja in postal dne 31. oktobra 1803 prvi redni profesor fizike na ljubljanskem liceju, ki ni bil nikoli jezuit. 12. septembra 1806 je Neumann skupaj z direktorjem ljubljanskih filozofskih študij F. Wildejem podpisal potrdilo o opravljenem izpitu iz grške filologije za študenta Jurija Pauška.⁹²

Žal je Neumann Ljubljance učil fiziko le tri leta. Jeseni 1806 je odšel na univerzo v Gradec in tam od leta 1812 poučeval astronomijo na Joanneumu. Drugače kot pred njim Ambschell je najprej objavil latinski učbenik fizike v Gradcu v letih 1808 do 1812; učbenik je dal desetletje pozneje prevesti v nemščino.⁹³ Prevod je objavil v gotici in ga posvetil Josefu baronu Stifftu. Prvi del nemškega prevoda je obsegal 560 strani v 522 poglavjih, na koncu pa je dodal še dvanajst tabel bakrorezov z 270 manjšimi slikami. Daljši drugi del učbenika je imel 722 strani. Na straneh 723–783 je dal natisniti kazalo za obe knjigi, ki sta sicer že imeli vsaka zase kazali na začetku. Po petih straneh popisa napak je objavil petnajst bakrorezov s kar 372 slikami, ki so bili gotovo prava paša za oči pridnih študentov. Na predzadnji sliki je narisanih šest različnih oblik snežink v duhu prav tedaj nastajajoče mineralogije, ki sta jo pomagala utemeljiti tudi naša znanstvenika Gabrijel Gruber in Baltazar Hacquet.

Ljubljanski profesor Janez Krstnik Kersnik⁹⁴ je latinski učbenik svojega učitelja Neumanna uporabljal pri pouku leta 1810/11. Leta 1815 je Neumann zapustil Gradec in je bil od leta 1816 do upokojitve leta 1844 profesor fizike in tajnik politehnike na Dunaju. Danes ima v bližini Politehnike pod stolpom zvonika ob cerkvi vzdano spominsko ploščo. Leta 1819 je v prvem letniku Izvestij politehničnega instituta objavil razpravo o Breguetovem⁹⁵ kovinskem termometru.⁹⁶ Breguet

⁹¹ Johann Phillip Neumann (Neuman, * Trebič (Tebitsch) na Moravskem, 1774; † Dunaj, 1849).

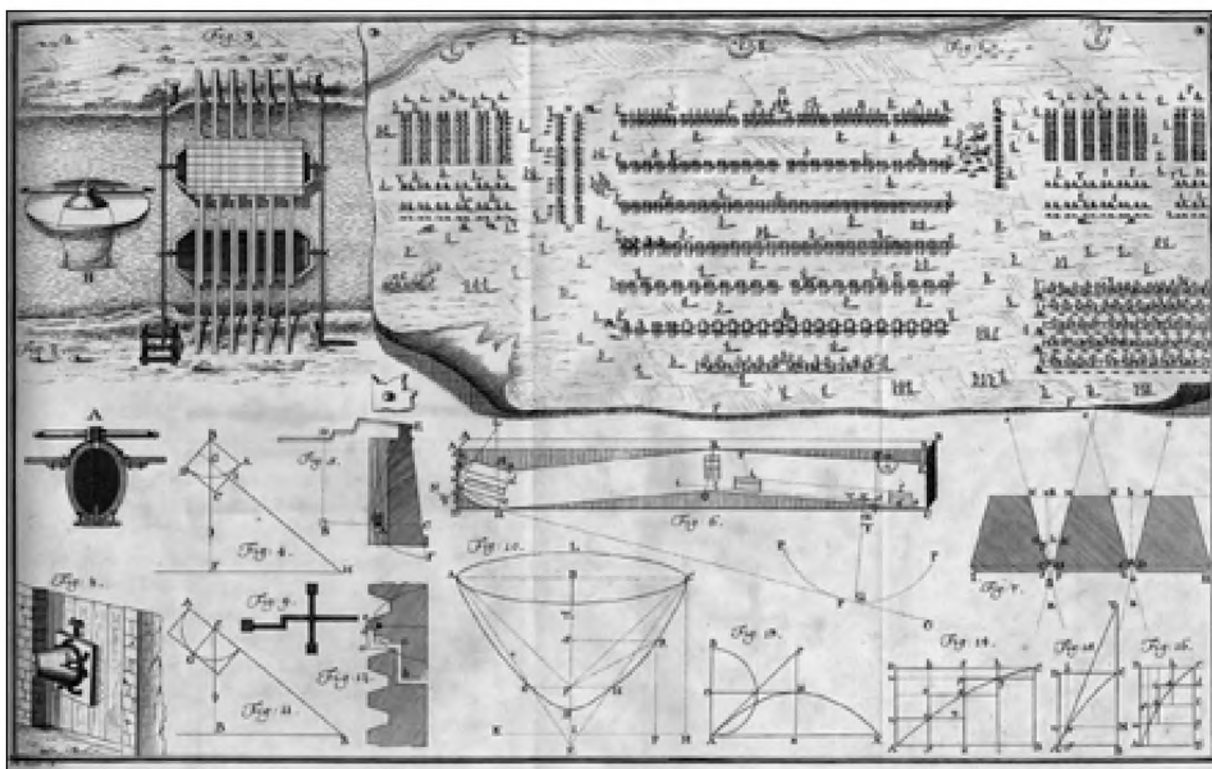
⁹² Ciperle, *Ljubljanska gimnazija*, str. 119; Ciperle, *Podoba*, str. 137, 302.

⁹³ Lind, *Physik*, str. 382.

⁹⁴ Janez Krstnik Kersnik (1783–1850), ded pisatelja Janka Kersnika (1852–1897).

⁹⁵ Abraham Louis Breguet (*Neufchatel, 10. 1. 1747; † Pariz, 17. 9. 1823 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches* 1, str. 287)).

⁹⁶ Ciperle, *Ljubljanska gimnazija*, str. 119; Poggendorff, *Biographisch-Literarisches* 2, str. 274–275.

*Vojaški tabor s pešci in topničarji (fig. 1), vitel za premikanje topov s prostorom za piritni smodnik (A) in presek duše možnarja (B) (fig. 2), možnar s spremenljivim naklonom, (viseči) vrtljiv okoli srednje osi (fig. 4), notranjost smodniškega prostora možnarja pri naklonu 45° (fig. 5), parabolična stožčasta oblika smodniškega prostora, povzeta po generalu francoskega topništva Jeanu Florentu de Vallièreju (1667–1759), poglavitnem Belidorjevem nasprotniku (fig. 10) in parabola izstrelka (fig. 13) (Rieger, *Universae*, tab. XII).*

je bil mornariški urar v Parizu, član pariške akademije in urada za dolžinske mere. Te položaje je zapustil nečaku Louisu,⁹⁷ ki je bil prav tako slovit urar, v prostem času pa je meril hitrosti svetlobe in zvoka v različnih snoveh.

Starejši Breguet ni slovel samo po urah – dve leti pred Neumannovo razpravo je objavil tudi svoja raziskovanja meritev temperature z opazovanjem raztezanja kovine. Uporabil je napeto vzmet, ki se je daljšala med segrevanjem. Na dno je postavil iglo za odčitavanje temperature, seveda pa je skalo postavil empirično. Še v poznem 19. stoletju so Breguetov termometer uporabljali v šolah, leta 1900, skoraj stoletje po Neumannovem opisu, je podjetje James W. Queen & Co iz Filadelfije prodajalo Breguetove termometre po \$ 25.

Ob Breguetu je Neumann iznajdbo kovinskih termometrov pripisal še Samuelu Hollmannu,⁹⁸

rednemu profesorju filozofije na univerzi v Göttingenu in direktorju tamkajšnje znanstvene družbe. Hollmann se je ukvarjal predvsem z barometri, vendar je ob njih rad sestavljal še termometre.

Zaključek

Boškovičeva fizika je vsaj v drugi polovici 18. stoletja prevladovala v srednji Evropi. V naslednjih letih se je ohranila predvsem med britanskimi raziskovalci. V srednji Evropi se je vrnila s kvantno mehaniko Wernerja Heisenberga,⁹⁹ ki je študiral in umrl v Münchnu. Tako so se ideje vztrajnega popotnika Boškovića znova vrstile v sodobno fiziko v novi preobleki, seveda prav z izdatno pomočjo slovenskih raziskovalcev.

⁹⁷ Louis François Clément Breguet (* Pariz, 22. 12. 1804 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches* 1, str. 287)).

⁹⁸ Samuel Christian Hollmann (* Stettin, 3. 10. 1696; † Göttingen, 4. 9. 1787 (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches* 1, str. 1131) (napačno Holzmann (Poggendorff, *Biographisch-Literarisches* 2, str. 275)).

⁹⁹ Werner Heisenberg (*Duisburg, 5. 1. 1901; † München, 1. 2. 1976).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

APUG – Arhiv Pontificia Università Gregoriana, Rim (številke kažejo folio in stran).

AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 730, *Gospotvo Dol*

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana
Ms. 1544, *Historia Annua Collegij Labacensis*. 1722–1773.

SLU – Univerza Saint Louis University.
Spominska knjižnica Pija XII., Vatikanska filmska knjižnica.

LITERATURA

Bartolucci, Giovanni Paulus, S.J.: *A. M. D. P. Liber Primus Physica Generalis Tradita in Gregoriano Lyceo sula Suditoribus a R. P. Joanne Bartolucci Soc. Jesu Anno Dni 1745*. Thomas Valenti Auditor. Roma, 1745. APUG 632, SLU film 2369.3.

Benedetič, Ana: *Pot do slovenske univerze*. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1981.

Benvenuti, Carlo, S.J.: *Synopsis Physicae Generalis, quam in Seminario Romano ad Disputationem proponit D. Jos. Joachimus a Vereterra, et Augustus e Marchionibus Castagnagae ejusdem Seminarii convictor, atque Academicus Redivivus*. Rome : typis Antonii de Rubeis apud Pantheon in via Seminarii Romani, 1754.

Benvenuti, Carlo, S.J.: *De lumine, dissertatio physica, quam in Seminario Romano ad disputandum proponit D. Joseph Joachimus ec.* Rome : typis Antonii de Rubeis, 1754, pp. 91, 2 pl. (Graz : Typis Haeredum Widmanstadii, 1754) (2: Vienna : sumtibus Joannis Thomae Trattner, 1761. pp. 92, 2 pl.; 3: *Dissertatio physica de lumine Auctore P. Carolo Benvenuti Societatis Jesu*. Vienna : sumtibus Joannis Thomae Trattner, 1766. pp. 152, 2 pl.; 4: 1767).

Bošković, Rudjer Josip: *Theoria philosophia naturalis redacta ad unicum legem virium in natura existentium*. Viennae. 5, 1758. (ponatis, Zagreb, 1974)

Bozzoli, Giuseppe, S.J.: *Physica Generalis. Secunda Pars. In Logica, Physica et Metaphysica a P. Josepho Bozzoli S.J. Philosophiae Lectore Fortunato Vannini tradita in Collegio Romano Anno 1762*. APUG 288, c.

Bukovič, Anton: *Družba Jezusova na slovenskem štajerskem*. Maribor : Arhiv družbe Jezusove pri svetem Jakobu v Ljubljani, 1959 (tipkopis).

Cerdá, Thomas, S.J.: *Tratado de Astronomia*. Bar-

celona: Reial càtedra de matemàtiques de Collegi de Saint Jaume de Cordelles. Barcelona: Reial Acadèmia de Ciències i arts de Barcelona, 1760 (ponatis: 1999).

Ciperle, Jože: Ljubljanska gimnazija (1773–1808). 1. del. *Kronika*, 28, 1980, str. 111–121.

Ciperle, Jože: *Podoba velikega učilišča ljubljanskega 1800–1848*. Ljubljana : Slovenska matica, 2001.

Correa, Tommaso, S.J.: *Physica Generalis*. Tomus II, 1755. APUG 94 adiuncta, SLU film 7175.6.

Čuljak, Zvonimir: *Hypothesen und Phänomene. Die Erkenntnis- und Wissenschaftstheorie Ruders Boškovičs zwischen Antirealismus und Realismus*. Würzburg : Ergon Verlag, 1998.

Daly, Lowrie J.: Selected MSS from the fondo Curia, Archivum Pontificiae Universitatis Gregorianae. *Manuscripta* 25, 1981, str. 89–106.

Fortis, Luigi. *Theologia Naturalis*. APUG 1310, SLU film 3585.2 (rokopis K po Sommervoglu, 3: 897).

Gaetani, Ignatio: *De physico peripateticorum systemate, dissertatio physica ex P. Ignatio Gaetani Soc. Jesu A. D. MDCCLX*. APUG 1022, SLU film 3560.

Gaetani, Ignatio: *Philosophia Naturalis. P. I. Sec. I. II. III. ex P. Ignatio Gaetani Soc. Jesu A. D. MDCCLX*. APUG 1022, SLU film 3560.2.

Gillispie, Charles Coulston: *Pierre-Simon Laplace 1749–1827. With the Collaboration of Robert Fox and Ivor Grattan-Guinness*. New Jersey : Princeton University Press, 1997.

Halloy, Peter pl.: *Artificia physica selecta ex Tomo (II et) III Magisterii naturae et artis R.P. Francisci de Lanis, e S.J. honoribus perillustrium, revendorum, religiosorum, nobilium, D.D. cum in alma, ac celleberima universitate Graecensi supremae AA.LL. & Philosophiae laurae insignirentur, promotore R.P. Petro Halloy, e S.J. AA.LL. & philos. Doctore ejusdemque professore emerito, nec non incyiae facultatis philosophicae p.t. seniore a condiscipulis metaphysicis inscripta*. 1–2. Graecii : Widmanstadt, 1742–1743.

Harris, Steven James: *Jesuit ideology & Jesuit science: Scientific activity in the Society of Jesus, 1540–1773*. University of Wisconsin-Madison, 1988 (doktorska disertacija).

Harris, Steven James: *Boscovich, the Boscovich Circle' and the Revival of Jesuit Science*. Bursill-Hall, Piers (ur.): *R.J. Boscovich Vita e attività Scientifica. His Life and Scientific Work*. Roma : Istituto della Enciclopedia Italiana, 1993, str. 527–548.

Heilbron, John L.: *The Sun in the Church. Cathedrals as Solar Observatories*. Harvard : Harvard university press, 1999.

Inglot, Marek: *La Compagnia di Gesù nell'impero*

- Russo (1772–1820) e la sua parte nella restaurazione generale della Compagnia*. Roma : Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997.
- Jammer, Max: *Concepts of force. A study in the foundations of dynamics*. New York : Herper Torchbooks, 1962.
- Jungnickel, Christa, McCormmach, Russell: *Intellectual Mastery of Nature*. Volume 1–2. Chicago/London : The University of Chicago Press, 1986.
- Kidrič, France: Jožef Kalasanc Erberg, geslo v: Cankar, Izidor, Lukman, Franc Ksaver (ur.): *Slovenski biografski leksikon*. Prva knjiga, Abraham – Lužar. Ljubljana : Zadrúžna gospodarska banka, 1925–1932, str. 162–166.
- Korade, Mijo: Rad Družbe Isusove. *Isusovačka baština u Hrvata*. Zagreb : Muzejsko-galerijski centar, 1992, str. 235–274.
- Lind, Gunter: *Physik im Lehrbuch 1700–1850. Zur Geschichte der Physik und ihrer Didaktik in Deutschland*. Berlin : Springer-Verlag, 1992.
- Lukács, Ladislaus: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1555–1773)*. I–III. Romae : Institutum historicum S. J., 1987–1988.
- Maor, Eli: *Trigonometric Delights*. New Jersey : Princeton University Press, 1998.
- Marković, Željko: *Ruđe Bošković*. Zagreb : JAZU, 1968–1969.
- Martinović, Ivica: Ljetopis filozofskih i prirodnoznanstvenih istraživanja hrvatskih isusovaca. *Isusovačka baština u Hrvata*. Zagreb : Muzejsko-galerijski centar, 1992, str. 87–97.
- Martinović, Ivica: Early reception of Bošković's natural philosophy: the 'Benvenuti case'. *Synthesis Philosophica*. 8, 1993, str. 307–333.
- Mayaud, Pierre-Noël: *La condamnation des livres Coperniciens et sa révocation*. Roma : Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997.
- Navarro y Abel de Veas, Benito: *Physica electrica, ó Compendio en que se explican los maravillosos phenomenos de la virtud electrica*. Madrid, 1752.
- Nedeljković, Dušan: *Ruđer Bošković u svome vremenu i danas*. Beograd : Kultura, 1961.
- Panizzoni, Luigi, S.J.: *Physica Generalis Volumen I Philosophia Pars Altera, Seu Physica*, Bef. 1773. APUG 1770, SLU film 7153.2.
- Panizzoni, Luigi, Bošković, Rudjer Josip: *Elementi di geometria piana e de' solidi e di trigonometria piana e sferica. Con una introduzione alla trigonometria, dove de' logaritmi si tratta, e del loro uso: e colle tavole de' logaritmi, de' seni, delle tangenti, e delle seganti*. Firenze : G. Cambiagni, 1774.
- Paolo, Germano: *Ruggero Giuseppe Boscovich nella scienza e nella storia del '700*. Rome : Accademia nazionale delle scienze detta dei XV, 1988.
- Poggendorff, Johann Christian: *Biographisch-Literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften*. Leipzig : Johann Ambrosius Barth, 1763. Ponatis 1898.
- Reisp, Branko: Višje šole na slovenskem ozemlju v XVII. in XVIII. stoletju. *Kronika*, 10, 1962, str. 163–172.
- Rieger, Kristjan: *Observacion del Transito de Venus por el disco del Sol, en el día 6. de Junio de este año de 1761. Hecha en el observatorio del Colegio Imperial de la Compañia de Jesus de Madrid. Por el P. Christiano Rieger, Cosmographo de S. M. Con licencia: En Madrid. Año de 1761*. En la Imprenta de la Santa Cruzada.
- Rieger, Kristjan: *Universae Architecturae Civilis Elementa. Brevibus recentiorum observationibus illustrata, conscripta a Christiano Rieger, Soc. Iesu, Francisco Rom. Imp. Aug. Submississime dedicata a Francisco Iosepho S. R. I. Comite de Plettenberg Wittem, cum sub augustissimis cum auspiciis in regio Theresiano S. I. Nobilium Collegio Tentamen Publicum ex Physica, Historia, Itaque Architectura. Jure Naturae, et Philosophia Morum subiret, An. Salut. M.DCC.LVI, Mense Septembri. Tomi II*. Vindobonae, Typis Joannis Thomae Trattner.
- Rieger, Kristjan: *Universae Architecturae Militaris Elementa brevibus... Soc. Iesu Sacerd. Mariae Theresiae Augustae honoribus d(ed)icata a Joanne Baptista L. B. De Schilson, dum idem sub augustissimis auspiciis in collegio regio Theresiano S. J. tentamen publicum ex disciplinis philosophicis atque historicis subibat. Anno Salut. M.DCC.LVIII. mense septembri*. Vindobonae: Typis Joannis Thomae Trattner.
- Rosenberger, Ferdinand: *Geschichte der Physik*. III del. Braunschweig : Friedrich Vieweg und Sohn, 1890.
- Schimank, Hans: Der Chemiker im Zeitalter der Aufklärung und des Empire (1720–1820). Eberhard Schmauderer (ur.): *Der Chemiker im Wandel der Zeiten*. Weinheim : Verlag Chemie, 1973.
- Smagina, G.I.: *Akademija nauk i narodnoe prosvetšenie v Rossii vo vtoroi polovini XVIII veka*. VIET. 1, 1991, str. 39–46.
- Sommervogel, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bibliographie par les Pères Augustin et Aloys de Backer, Nouvelle Édition par Carlos Sommervogel, S. J. Strasbourgeois, Bruxelles-Paris: publiée par la province de Belgique. Tome I–IX, 1890–1900.
- Steska, Viktor: P. Gabriel Gruber. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain XVIII/1905*, str. 43–46.
- Stoeger, Joannes Nepomuk: *Scriptores Provinciae Austriae Societatis Jesu. Collectionis scriptorum ejusdem Societatis universae*. Tomus I–II. Viennae : Typis congregationis Mechitharisticae, 1855.

[Stoppini, Hiacintus, S.J.]: *De Electricismo. Dissertatio secunda*, 1764. APUG 2139, SLU film 7167.4.

Ševarlić, Branimir M.: *Kratka zgodovina astronomije. 2. del. Od Newtona do današnjih dni*. Ljubljana : DMFA, 1986.

Tolomeo, Rita: *Ruggerio Giuseppe Boscovich Letteri per una storia della scienza (1763-1786)*. Roma : Accademia nazionale delle scienze detta dei XV, 1991.

Umek, Ema: *Erbergi in Dolski Arhiv*. Ljubljana : Arhiv republike Slovenije, 1991.

Villoslada, Riccardo G., S.J.: *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù (1773)*. Rome : Apud Aedes Universitatis Gregoriana, 1954.

Wurzbach pl. Tannberg, Carl vitez: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien : L. C. Zamarski, 1856-1891 (60 zvezkov).

Ziggelaar, August, S.J.: *Ruder Bošković's Experimental Approach to Optical Questions. The Philosophy of Science of Ruder Bošković*. Proceedings of the Symposium of the Institute of Philosophy and Theology, S.J. Zagreb : Jumena, 1987, str. 139-162.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Physik in Ljubljana (Laibach) nach der Aufhebung des Jesuitenordens

Bošković hatte große Probleme mit der Darlegung seiner Version der Physik Newtons am Kollegium in Rom. Der scharfe Gegensatz geht eindeutig aus den Vorlesungshandschriften der Physikprofessoren am Kollegium hervor. Große Erfolge konnte Bošković dagegen in der Habsburgermonarchie erzielen. Der Wiener Jesuit Christian Rieger, einer seiner besten Studenten und späterer Rektor in Laibach, gab ein erstklassiges militärisches Lehrbuch heraus. Nach der Aufhebung des Jesuitenordens verließ er eiligst Krain. Viele Jesuiten entstammten dem Krainer Adel und unterhielten gute Verbindungen zu den Krainer Landständen. Als Mathematikprofessoren behielten sie ihre Stellen trotz ungünstiger äußerer Umstände. Nachdem Kaiser Josef II. das Laibacher Kollegium geschlossen hatte, erteilten einige Jesuiten noch weitere drei Jahrzehnte lang Physik- und Mathematikunterricht.

Die vorliegende Abhandlung vermittelt neue Erkenntnisse hinsichtlich des vorherrschenden Einflusses vom Boškovićs Physik in Laibach mindestens bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Diese bisher unbekannte Tatsache wird aufgrund des ununterbrochenen Wirkens der ehemaligen Jesuiten dargelegt.

1.02. Pregledni znanstveni članek

UDK 655.1(497.4-13)(091)
prejeto: 18. 12. 2004

Špela Bregač

prof. slovenskega jezika, Pod Trško goro 47, SI-8000 Novo mesto
e-mail: spela.bregac@guest.arnes.si

Tiskarstvo na Dolenjskem in Janez Krajec

IZVLEČEK

V Novem mestu se je tiskarstvo pojavilo šele v začetku 18. stoletja, ko je v mesto prišel Celjan Henrik Tandler. Njegov prvi tisk sega v leto 1831. Drugi tiskar v Novem mestu je bil Vincenc Boben, a tiskar, ki je zagotovo najbolj zaznamoval prostor in čas, v katerem je živel in deloval, je bil Janez Krajec. Za 25 let je postal osrednja tiskarska oseba na Slovenskem, iz njegove tiskarne je prišlo 248 monografskih in serijskih publikacij, katerih lektorji so bili novomeški frančiškani, s katerimi je tudi sicer sodeloval.

KLJUČNE BESEDE

Tiskarstvo, Dolenjska, Henrik Tandler, Vincenc Boben, Janez Krajec, Narodna biblioteka, Dolenjske novice

SUMMARY

TYPOGRAPHY IN LOWER CARNIOLA AND JANEZ KRAJEC

Typography occurred in Novo mesto as late as the beginning of the 18th century when Henrik Tandler from Celje came to town. His first print is from the year 1831. Another printer in Novo mesto was Vincenc Boben. The typographer who definitely marked the space and time in which he lived and worked was Janez Krajec. For 25 years, he became the central typography person on Slovene territory. Two hundred and forty eight monograph and serial publications came from his printing house of which proofreaders were the Novo mesto Franciscans with whom Krajec otherwise cooperated.

KEY WORDS

Typography, Lower Carniola, Henrik Tandler, Vincenc Boben, Janez Krajec, National Library, newspaper Dolenjske novice

Uvod

Po izumu tiska, v njegovih najzgodnejših letih, na Slovenskem ni moč najti tiskarske delavnice, kar pa še ne pomeni, da se tudi Slovenci niso zapisali črni umetnosti. Tiskarska dejavnost in z njo knjigotštvo se je na Kranjskem začelo pojavljati v drugi polovici 16. stoletja, vendar to ni bil predmet moje raziskave. O začetkih tiskarstva na Slovenskem je pisal Branko Berčič,¹ pa tudi v knjigi Anje Dular² je moč najti množico podatkov na to temo. Predmet mojega zanimanja je bil Janez Krajec, novomeški tiskar, ki je s svojim delovanjem zagotovo zaznamoval čas, v katerem je živel, saj je za 25 let postal osrednja tiskarska oseba ne le na Dolenjskem, pač pa širše na Slovenskem. In čeprav je deloval v Novem mestu, ki takega ugleda, kot ga je uživala Ljubljana, ni bilo deležno, njegovega pomena, danes na žalost prezrtega, ne more zmanjšati.

Tiskarstvo na Dolenjskem

V Novem mestu, ki so ga pretresali turški vpadi, kužne bolezni, požari pa tudi ustanovitev Karlovca in trgovske poti, ki so ga v 18. stoletju zaobšle, se tiskarstvo pojavi šele v začetku 19. stoletja. Kljub vsemu pa je bilo Novo mesto drugo mesto na tedanjem Kranjskem, ki je dobilo svojo tiskarsko delavnico.

Kdaj natančno se v Novem mestu pojavi črna umetnost, ni znano. Ob koncu 18. stoletja je v mestu prav gotovo še ni, kajti če bi obstajala, bi jo v popisu Novega mesta leta 1790³ Franc Anton Breckerfeld (1740–1806) omenil, saj je v njem naštel 41 različnih obrti.⁴ Najstarejši novomeški tisk sodi v leto 1819 – Letni razpored novomeške normalke – natisnil pa ga je Henrik Tandler.

Henrik Tandler je bil rojen 7. julija 1795 v Celju. Tam se je 24. maja 1819, torej že v času, ko je delal v Novem mestu kot okrožni knjižni tiskar, poročil z Marijo Wirth.⁵ Prvi slovenski tisk, pesem Jakoba Zupana, *Lik Noviga mesta o voskersji sbora svoje fare*, je natisnil leta 1831, ko so v Novem mestu obnovili kolegiatni kapitelj, ki so ga bili Francozi razpustili leta 1810.

Tandlerjeva tiskarna je tiskala šolska izvestja (ki so bila njen najpomembnejši tisk), spričevala, tiskovine, obrazce, pobotnice, okrožnice, poročila, pravila, osmrtnice, obvestila, drobni tisk za urade, ustanove in zasebnike. Po Henrikovi smrti, 8. julija 1836, (umrl je kot ena izmed prvih žrtev kolere, ki je takrat v Novem mestu pobrala več kot 100 ljudi)

je tiskarno prevzela njegova vdova Marija (1797–1879), ki je že naslednje leto kljub petim mladotnim otrokom začela tudi s tiskanjem knjig. Ko je sin Konstantin (rojen v Novem mestu 5. februarja 1823) postal polnoleten, je tiskarno vodila skupaj z njim. Konstantin se je poleg tiskanja, ki ni bilo najbolj donosno, začel vedno bolj posvečati trgovini s knjigami in papirjem, kljub temu pa je začel leta 1848, ko je tiskarno prevzel, tiskati prvi novomeški časnik *Slowniens Blatt*.

Časopis so osnovali prijatelji Konstantin Tandler, Jožef Rosina, doktor prava, kulturni in politični delavec ter France Pollak, uradnik in človek, po čigar zaslugi so v Novem mestu 6. januarja 1848, še pred marčno revolucijo, uprizorili *Linhartovega Matička*. Plakat za predstavo je natisnila Tandlerjeva tiskarna, *Bleiweisove Kmetijske in rokodelske novice* pa so pisale:

Domorodna novica.

*V Novim mestu na Dolenskim so na sv. treh kraljev dan zbrani domorodci igrali Linhartovo krajnsko komedijo v 5 delih s petjem, pod imenom "Veseli dan ali Matiček se ženi". Okoli 300 ljudi je v gledišu v kazini zbranih bilo, ki so toliko dopadajenja na ti veseli igri našli, de je bila v nedeljo potem v drugič igrana. Gospodje igravci, gospe in gospodične igravke: vsi so se prav po mojstrovsko obnesli.*⁶

Sprva so nameravali prvi časnik na Dolenjskem, pisan v nemščini, nasloviti *Slownien*, pa so 16. maja 1848 naslov časopisa spremenili, ker sta ljubljanske *Novice* in *Laibacher Zeitung* objavila obvestilo, da bo s 1. julija v Ljubljani začel izhajati slovenski časopis *Slovenija*.

Slowniens Blatt je bil predviden kot tednik, ki naj bi izhajal vsak torek. Obravnaval naj bi predloge zakonov in spremljal aktualna vprašanja. Urednik je želel povezati ljudi različnih nazorov, izbira nemščine pa je bila realni odraz razmer v takratni slovenski kulturni družbi, v kateri so vsi ali pa vsaj večina obvladali slovenščino, težko pa so se v njej, zlasti pisno, izražali.⁷

Konstantin Tandler se je vedno bolj posvečal knjigotštvu. V svoji trgovini je posojal nemške in slovenske knjige, še preden je bila v Novem mestu ustanovljena prva javna knjižnica (1865). Leta 1865 je odšel v Gradec, obrt pa prepustil bratu Frideriku, rojenemu štiri dni po očetovi smrti. Friderik se je v Zagrebu izšolal za špecerijskega trgovca, zaradi bolnih oči pa opustil tiskarno, ki jo je leta 1873 prodal Ljubljančanu Vincencu Bobnu. Nadaljeval je

¹ Branko Berčič, *Tiskarstvo na Slovenskem*, Ljubljana 1968.

² Anja Dular, *Živeti od knjig*, Ljubljana 2002.

³ Jarc, *Breckerfeld*, str. 15–25.

⁴ Tončič, *Tiskarstvo*, str. 35.

⁵ Jakopec, *Časnikarstvo*, str. 34.

⁶ *Kmetijske in rokodelske novice*, št. 2, 12. januar 1848, str. 8.

⁷ Granda, *Dolenjska*, str. 412–417.

s knjigotrštvom, leta 1907 pa svojo papirnico in knjigarno prodal uredniku *Dolenjskih novic*, Urbanu Horvatu. Sam se je umaknil na kupljeno posestvo v Šmihelu, kjer je 12. julija 1918 umrl.

Vincenc Boben (1838–?) je kupljeno Tandlerjevo tiskarno preselil z zgornjega dela trga na spodnji del. Preden je dobil dovoljenje za delo, je minilo kar nekaj časa, saj si je za to prizadeval že od spomladi 1873 dalje. O tem, da mu oblasti povzročajo težave, je 29. julija pisal tudi *Slovenski narod*:⁸ *"G. Vinko Boben je dobil koncesijo za novo tiskarno v Novem mestu. Zanimivo je to, da mu vlada tako dolgo nij hotela koncesije dati, dokler ni dokazano imela, da ta nova tiskarna nij filijala "Narodne tiskarne" v Ljubljani. Ker vsaka tiskarna napredek in narodno omiko pospešuje, ker bode tudi le-ta narodni prosveti na korist prišla, za to jo pozdravljamo."*

3. avgusta 1873 je Vincenc Boben v *Slovenskem narodu* objavil oglas, v katerem sporoča, da bo 16. avgusta odprl novo tiskarno.

NAZNANILO

*Podpisani se počasti, slavnemu p. n. občinstvu, posebno novomeškega okraja, uljudno naznanjati, da bode svojo novo uredjeno tiskarno v Novem mestu s 16. avgustom t. l. odprl, ter da bode po najnižji ceni sprejemal vse v strok tiskarstva spadajoče reči v delo, kakor: priporočilna pisma, vabila, vsakovrstne časopise, knjige, račune, tabele, obiskovalne listke (visitkarte) i. t. d., za kar se zagotavlja tudi vsako naročilo kakor bode mogoče hitro izgotoviti, ter naročnike preuzročiti. Nadejaje se obilne podpore od strani slavnega občinstva, se priporoča s spoštovanjem udani Vinko Boben, tiskar v Novem mestu*⁹

Za delo v tiskarni je Vincenc Boben kupil 65 kompletov raznih črk, od teh jih je bilo le šest v gotici, dve garnituri inicialk v gotici, klišee križvega pota, mašne ilustracije in nekaj okraskov. Sprva se je ukvarjal predvsem z drobnim tiskom, kasneje je začel tiskati tudi šolske knjige, predvsem novomeških profesorjev (npr. p. *Ladislav Hrovat, Latinska slovnica za slovensko mladež (1874); Sebastijan Žepič, Latinsko-slovenske vaje za I. gimnazijski razred (1875); dve nabožni knjižici župnika v Šmarjeti, Janeza Volčiča*).¹⁰

Leta 1876, ko sta mu umrli žena in hči in potem, ko je zabredel v dolgove, je Vincenc Boben na dražbi tiskarno prodal Janezu Krajcu.

Janez Krajec (10. 5. 1843–26. 9. 1921) je bil najmlajši od sedmih otrok čevljarja Matije, rojenega v Retjah pri Velikih Laščah, ki je imel svojo čevlarsko obrt v Ljubljani. Ker mu dejavnost ni prinašala dobička, je na stanovanje jemal študente, med njimi tudi Frana Levstika, s katerim se je njegov sin spoprijateljil.

10. oktobra 1854 je Janezu, staremu dobrih enajst let, umrl oče, dve leti za tem, julija 1856, pa je odšel v uk za črkostavca v Egerjevo tiskarno v Ljubljani. Hkrati je obiskoval še poseben oddelek realke za obrtniške vajence. 13. aprila 1861 je dobil oprostilno spričevalo, 5. maja pa je opravil še zaključni izpit. Krajec je kljub zaključeni vajeniški dobi v Egerjevi tiskarni ostal še skoraj osem let, 3. januarja 1870 pa je prestopil k Jožefu Blazniku, tedaj najuglednejšemu tiskarju na Slovenskem, ki ga je septembra 1871 imenoval za faktorja (vodjo). Njuno plodno sodelovanje je prekinila Blaznikova smrt, da pa tiskarne ne bi zaprli, je 26. junija 1872 predsednik kranjske deželne vlade za poslovodjo imenoval devetindvajsetletnega Janeza Krajca. Tri leta je ostal njen vodja, za tem pa je na dražbi 6. avgusta 1876 kupil novomeško tiskarno Vincenca Bobna.¹¹

Krajec po nakupu ni takoj prosil za obrtno dovoljenje. Prošnjo je vložil šele 19. avgusta 1876,¹² in dovoljenje dobil čez en mesec. Takrat se je Ljubljančan preselil v Novo mesto, že v Ljubljani pa je razmišljal o svojem velikem projektu – ponatisu Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*.

Novo mesto je v času Krajčevega prihoda štel 230 hiš in 2000 prebivalcev, bilo je brez industrije, kanalizacije in vodovoda, bolnišnice in železnice. Imelo pa je svojo gimnazijo, sedež okrožnega urada in sodišča, nekaj inteligence in uradništva. Potrebe po tisku niso bile velike, tiskarske storitve so najbolj potrebovali okrožni urad in sodišče, gimnazija, obrtniki in trgovci. Delež teh storitev je bil tako skromen, da bi vse potrebe zadovoljil en sam tiskar brez pomočnikov. Kljub temu je Krajec razmišljal drugače.

7. marca je sklenil kupoprodajno pogodbo z Ludvikom Perono in od njega kupil hišo št. 45 v Novem mestu, čez dva meseca, 25. maja, pa se je poročil z Matildo Pollackovo in s poroko pridobil še hišo poleg svoje. Tedaj je dal obe hiši predelati tako, da je v pritličju uredil tiskarno, knjigovoznico in knjigarno, v nadstropju pa stavnico, pisarno in stanovanje. V prenovljene prostore se je preselil konec leta 1882.

Takoj ko je Krajec kupil Bobnovo tiskarno, jo je začel usposabljalati za izvedbo velikega načrta. Tiskarna je bila opremljena z dvema tiskarskima strojema različnih velikosti in z 220 kompleti

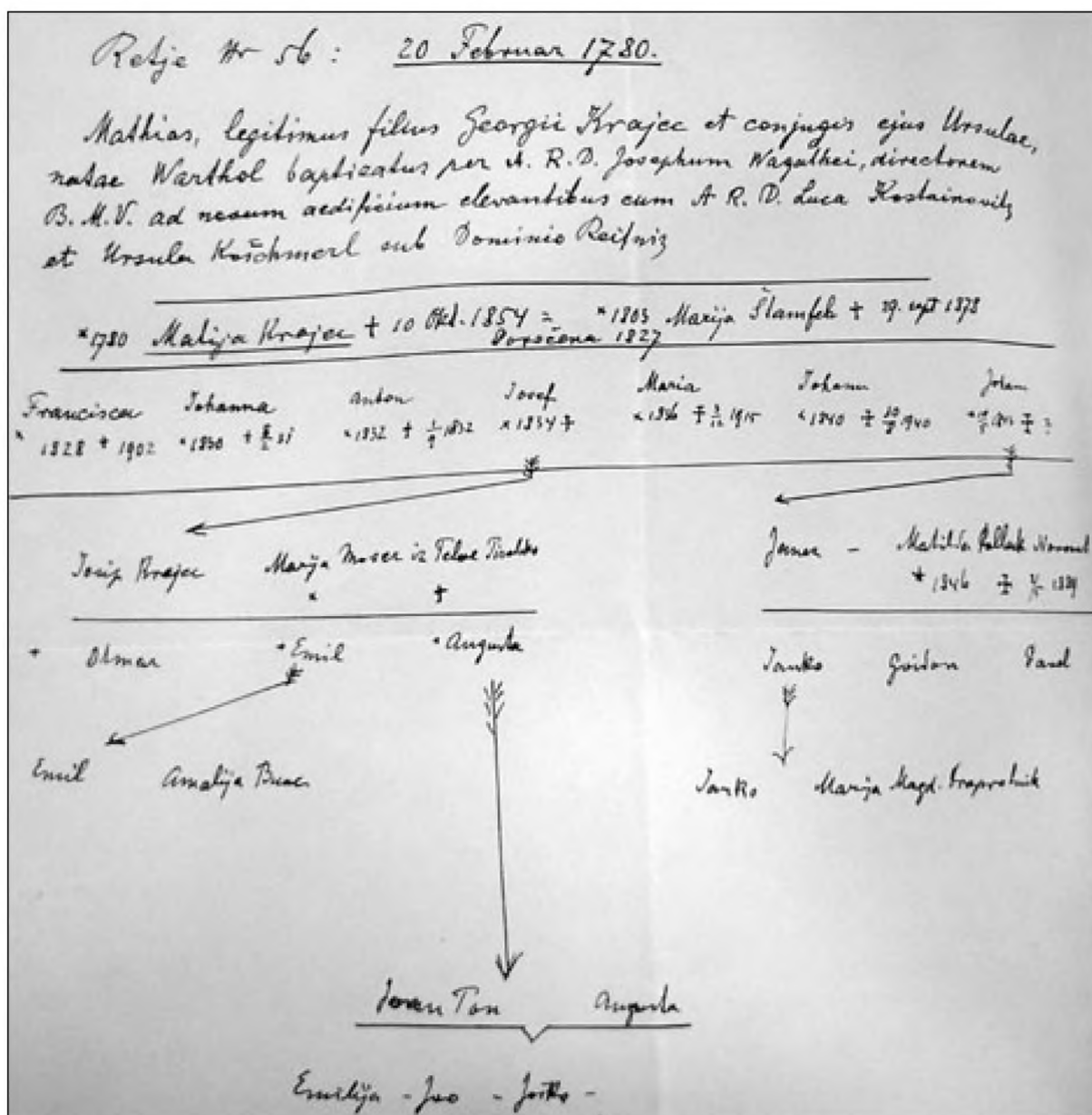
⁸ *Slovenski narod*, 29. julij 1873, rubrika Domače stvari (neoštevilčene strani).

⁹ *Slovenski narod*, 3. avgust 1873, zadnja stran (neoštevilčene strani).

¹⁰ Komelj, *Janez Krajec*, str. 66.

¹¹ Tončič, *Tiskarstvo*, str. 51.

¹² KMJ, MS 29, II, št. 12.

Rodovnik Janeza Krajca (Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Posebne zbirke Boga Komelja).

raznih črk, od tega je bilo 22 kompletov v gotici, po en v cirilici in grščini, imela je 11 garnitur inicialk v latinici in 6 v gotici, številne okraske, embleme, simbole...¹³

Že 1. novembra 1876 je Janez Krajec pri kranjskem deželnem odboru vložil prošnjo za ponatis *Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske*. Čez osem dni je bila prošnja ugodno rešena. Krajec je začel v Blaznikovi tiskarni tiskati prvi prospekt, ki ga je poslal morebitnim naročnikom Slave. Tedaj se je tudi odločil, da bo delo tiskal v posameznih zvezkih po 48 strani, zavedal pa se je tudi tega, da mora poleg naročnikov pridobiti tudi ustrezne sode-

lavce. Denar za zagon sta mu posodili obe sestri, obe premožni obrtnici, Vincenc Novak je izdeloval risbe in za vsako sliko zahteval toliko srebrnikov, kolikor jih je sliko pokrilo, soizdajatelj pa je bil tudi Jožef Pfeifer, upravitelj križevniškega reda.

Prve snopiče je Krajec začel tiskati v Blaznikovi tiskarni. V načrtu je imel dva mesečno, celoten ponatis pa je končal v Novem mestu leta 1879 in tako tej tiskarni zagotovil delo vsaj do konca leta 1878, ko je že razmišljal o nadaljnjem delu. Do takrat natisnjene snopiče in original je Krajec poslal na svetovno razstavo v Pariz in leta 1878 zanje dobil pisno priznanje.

¹³ Tončič, *Tiskarstvo*, str. 55.

Logotip Krajčeve tiskarne (Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Posebne zbirke Boga Komelja).

hranilnice. Na ta način so Dolenjske novice prešle v roke klerikalne stranke in izhajale še 18 let.

Po nakupu Krajčevega podjetja je v Novem mestu Katoliško tiskovno društvo redno nadaljevalo le s tiskanjem in izdajanjem Dolenjskih novic, z izdajanjem knjig pa se podružnica, ki so jo novi lastniki poimenovali *J. Krajec nasledniki*, ni več veliko ukvarjala. Med letoma 1901–1917 so ponatisnili pet zvezkov mladinskih povesti Kristofa Schmida ter pet snopičev Narodne biblioteke. Do leta 1918 je Krajčeva tiskarna životarila, aprila 1933 je podjetje dobilo novo ime – Podružnica Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani, Novo mesto – in izgubila pravico do izvrševanja knjigoveške obrti. Ob okupaciji je v tiskarni ostal le še Jože Gajeta, ki je delavnico januarja 1942 zaprl, obrt pa odjavil 5. junija 1942 pri okrajnem glavarstvu v Novem mestu.¹⁸ Tiskarna je ostala nedotaknjena do kapitulacije Italije, ko so jo prevzeli partizanski tiskarji, v njej natisnili nekaj tiskov in tiskarno preselili v varnejše kočevske gozdove.

Narodna biblioteka

Veliki Krajčev izdajateljski napor je bila knjižna zbirka *Narodna biblioteka*, s katero je le deloma uresničil svojo zamisel. V začetku osemdesetih let je s svetovalcem in sourednikom, bratrancem prof. Rajkom Peruškom, izbral ime zbirki, v naslednjih dvanajstih letih pa natisnil 58 snopičev izvirnih slovenskih del in prevodov tujih avtorjev. Po Levstikovem nasvetu je začel s *Kranjsko čbelico*, izdati je nameraval *Trdinove Bajke in povesti o Gorjancih*, dogovarjal se je za izdajo del Miroslava Vilharja¹⁹ in Erjavčevih spisov, med prevodi pa je treba omeniti Stollovi deli, *Grško mitologijo* in *Rimsko mitologijo* ter Sienkiewiczov roman *Z ognjem in mečem*. Zbirko je zaključil s Finžgarjevo *Zaroko o polnoči*.²⁰

Ko je Krajec začel izdajati *Narodno biblioteko*, na Slovenskem razen *Slovenskih večernic* ni bilo podobne knjižne zbirke, čeprav je bila pripovedna tradicija že precej močna. Iskati jo je moč že v ljudski pripovedki, ki je poleg te poznala še apokrifno pripoved, po ljudsko prirejene in razumljene, sprotim razmeram prilagojene indoevropske in mediteranske zgodbe, godčevske zgodbe in pravljice v Jurčičevem pomenu, pa tudi v cerkveni literaturi – pridigah in svetniških življenjepisih. Sredi 18. stol. so se v Evropi naglo začele širiti t. i. romanoidne književne vrste: roman, novela in povest, ki so prišle tudi na naša tla. Slovenci prvo povest dobimo leta 1836 (J. Cigler, *Sreča v nesreči*), prvi roman trideset let kasneje (J. Jurčič, *Deseti brat*, 1866). Romanopisna proizvodnja v Evropi je od 1 do 20 primerkov letno sredi 18. stoletja že do konca istega stoletja poskočila na približno 500 tovrstnih spisov letno in v nekaj naslednjih letih še na 1500.²¹ V istem času so se pojavile tudi težnje, da bi pripovedno v razmerju do pridigarskega (ogovornega, moraličnega) okrepili in osamosvojili, kar je najbolj odmevno uspelo bavarskemu duhovniku Kristofu Schmidu, najbolj priljubljenemu in posne-manemu nemškemu mladinskemu pisatelju 19. stoletja. Rojen je bil 15. avgusta 1768 v Dinkelsbühlu na Nemškem, bil je katoliški župnik, šolski inšpektor, kanonik in šolski ravnatelj v Augsburgu. Leta 1837 je dobil plemiški naslov, umrl je 3. septembra 1854 v Augsburgu. Svojo pisateljsko pot je začel s sestavljanjem pridig za svoje kolege, po naročilu bavarske vlade je napisal Zgodbe svetega pisma za mlade ljudi (1801), za tem pa izdal še na desetine preprostih povesti, iger in pesmi, namenjenih vzgoji.²² V uvodu k *Pirhom* (1816) piše: "Ta in drugi dobri nauki so v tej zgodbi glavni namen, vse drugo naj služi le za to, da vam pripravi nedolžno veselje."

¹⁸ Tončič, *Tiskarstvo*, str. 82.

¹⁹ KMJ, MS 29, III, št. 24.

²⁰ Tončič, *Tiskarstvo*, str. 69.

²¹ Kmecl, *Od pridige*, str. 13, 15.

²² Prav tam, str. 19.

Glede na povedano se Krajec z mislijo na knjižno zbirko ni podajal na neuhojeno pot. Bila pa je prav gotovo tvegana, saj je leta 1880 prenehala izhajati Jurčičeva *Slovenska knjižnica*. Med izdajanjem *Narodne biblioteke* pa so se začele porajati še podobne zbirke – pri Slovenski matici *Zabavna knjižnica* (1886), pa *Knjižnica družbe sv. Cirila in Metoda* (1888), *Slovanska knjižnica* (1888) in razne mladinske knjižne zbirke. Pripovedna proza je postala nadvse cenjeno in modno berilo.

Krajčevega prijateljstva s Franom Levstikom na tej točki njegovega delovanja ne moremo več prezreti. Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu v Posebnih zbirkah Boga Komelja hrani Krajčevo zapuščino, v njej med drugim bogato korespondenco. V pismu z dne 25. decembra 1882 Levstik Krajcu predlaga za naslov knjižne zbirke ime *Obči zbornik*.²⁴ 11. februarja 1878 pa beremo: "Včeraj sem po naključji slišal, da namerjate Vi na svitlo dati boljše slovenske pisatelje ter mej njimi tudi Prešernove Poezije. Tega Vam jaz ne bi svetoval, ker utegnete zabresti v neprijetne zadrege, če to storite, kajti dr. Prešeren je bil za svoja dediča postavil svojih dvoje otrok: Franca in Ernestino. Vaš stari prijatelj Levstik"²⁵

Znano je namreč, da je Krajec želel začeti zbirko s Prešernovimi *Poezijami*, vendar je po Levstikovem nasvetu to misel opustil in zbirko začel s *Kranjsko čbelko*. Tudi sicer je mnogokrat upošteval Levstikovo mnenje (7. avgust 1882): "... natisniti povesti in druge spise Andrejčkovega Jožeta (Podmiljščaka). Rastreseni so izlasti po knjigah sv. Mohorja, po "Glasniki", po "Besedniki" in morda še kod drugod. Bilo bi vsega vkupa dobrih 5 zvezkov, morebiti še več." V nadaljevanju Levstik Krajca še opozarja, naj se z rodbino pokojnega Podmiljščaka dogovori o dovoljenju za ponatis in nadaljuje: "Andrejčkov Jože je posebno izboren pripovedovalec, brez dvojbe prvi za Jurčičem, le premalo gospodskega vkusa ima časi, a domišljavosti posebno veliko in pripovedovati zna tako prijetno, kakor malokdo."²⁶

V pismu 10. januarja 1883 Levstik znova priporoča: "Te dni mi je na misel prišla "Babica", krasen roman, ter poleg tega tako nedolžen, da ga more vsak otrok čitati ..." ²⁷ v nadaljevanju pa piše, naj Krajec za ponatis vpraša F. Cegnarja, kar je ta tudi storil. V pismu, pisanem v Trstu, 18. januarja 1884, Fran Cegnar piše, da dovoli ponatis "pod temi le pogoji:

- 1) da natisnete poleg "Babice" tudi kratki, a izvrstni roman "Koliščina in stepe"...
- 2) da mi pred natiskom pošljete v popravo oba

romana, ker je mnogo še opiliti in jaz nemam več teh del...

- 3) zavezujem se, da omenjenih del ne dam tiskati, dokler niste Vi svojega tiska razprodali.²⁸

Krajčeva zbirka se je med ljudmi gotovo prijela, saj je danes težko najti zbirko v celoti. Že med tiskom je Krajec prejemal tudi ponudbe pisateljev, naj natisne njihovo delo. Knjižnica Mirana Jarca med drugimi pismi hrani tudi ponudbo Josipa Megliča – dr. Bratoljubiča Domobranskega,²⁹ nad katero pa se tiskar ni navdušil.

Prvotno navdušenje nad zbirko je z leti začelo upadati, pojavila se je *Slovenska matica*, ki je kljub Krajčevi želji, da bi se sporazumeli, tiskala roman *Z ognjem in mečem*, plačilna disciplina pa tudi ni bila vrlina tistega časa. Po besedah prof. Janka Krajca, tiskarjevega sina, je začela *Narodno biblioteko* izpodrivati tudi Gabrščkova *Slovanska knjižnica*, druge slovenske tiskarne pa so močno razširile svojo dejavnost in posel je začel pojemati. Tako je Krajec prenehal z *Narodno biblioteko* leta 1894, čeprav je imel v pripravi še VII in VIII del spisov Andrejčkovega Jožeta. Takoj ko se mu je ponudila prva priložnost za prodajo tiskarne, je to izkoristil in jo prodal.³⁰

Janez Krajec kot kulturni delavec

Janez Krajec se je že ob prihodu v Novo mesto vključil v njegovo javno življenje in postal ugleden družbeni delavec, ki je z isto natančnostjo in skrbnostjo opravljal zaupane mu javne funkcije, kot je vodil svoje podjetje. Oblast ga je vključila v razne odbore in mu nalagala različne dolžnosti. Deželni glavar ga je 24. januarja 1884 imenoval za zastopnika kranjskega deželnega zbora v šolskem svetu novomeške obrtno nadaljevalne šole, večkrat je bil izvoljen v mestni svet, bil je sodnik-prisednik za trgovske zadeve pri novomeškem okrožnem sodišču. 26. maja 1897 ga je novomeški občinski odbor izvolil v upravni odbor Mestne hranilnice v Novem mestu, 20. novembra 1897 pa ga je Deželni kranjski odbor imenoval za zaupnika za sestavo seznama vseh oseb, ki so v okraju Novo mesto dolžne plačevati osebno dohodnino. Bil je odbornik in ustanovni član raznih društev,³¹ npr. izobraževalnega društva tiskarjev v Ljubljani, prvega mojstrskega delavskega društva na Slovenskem, ustanovljenega leta 1868. V njem je aktivno sodeloval izmenoma kot zapisnikar, blagajnik ali predsednikov namestnik do leta 1872, ko je prevzel Blaznikovo tiskarno. Za tem se je delu v odboru odpovedal, nanj pa ni nikoli pozabil, saj je

²⁴ KMJ, MS 29, III, 6č.

²⁵ Prav tam, MS 29, III, 6a.

²⁶ Prav tam, MS 29, III, 6c.

²⁷ Prav tam, MS 29, III, 6d.

²⁸ Prav tam, MS 29, III, št. 26.

²⁹ Prav tam, MS 29, III, št. 28.

³⁰ Komelj, *Janez Krajec*, str. 70.

³¹ Komelj, *Janez Krajec*, str. 72.

tudi v času, ko je imel svoje podjetje v Novem mestu, društvu poleg redne članarine nakazoval še dodatne denarne prispevke.

Čeprav Janez Krajec po rodu ni bil Novomeščan, je za Novo mesto ogromno naredil. V letih 1894 in 1895 je na najvišjem delu Grma kupil dve posestvi,³² kjer je stala propadajoča kapelica Božjega groba – mavzolej grmskih graščakov, baronov Mordaxov, ki jo je s pomočjo prostovoljnih prispevkov, za katere je prosil v Dolenjskih novicah (1. julija 1894), že naslednjo pomlad slovesno odprl. Notranjost kapelice je opremil s predmeti, ki jih je našel v Novem mestu. Tako je pred propadom rešil kip Sočutne iz 15. stol., ki ga je našel na podstrešju frančiškanskega samostana, dve Metzingerjevi deli z zavrnjenih baročnih oltarjev, Scollov akvarel Novoga mesta iz leta 1836, rešil je zapuščino družine Scolla in z njo pisma izumitelja Josefa Resslera. Poleg vsega pa je bil Krajec tudi ljubitelj in zbiralec knjig, njegova knjižnica je obsegala vrsto pomembnih tiskov od Valentina Vodnika dalje.

Janez Krajec (1843–1921)
(Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto).

³² KMJ, MS 29, I, št. 45 in 46, Kupni pogodbi z datumoma 19. in 30. april 1895.

Janez Krajec je tudi na področju hranilništva, ki se mu je posvetil po odprodaji svoje tiskarne, pustil ogromen pečat. Leta 1894 so namreč v Novem mestu ustanovili Mestno hranilnico, ki je imela takrat drugačno vlogo, kot jo imajo podobne ustanove danes. V drugi polovici 19. stoletja so se slovenski domoljubi lotili ustanavljanja hranilno-kreditnih zadrug z jasnimi cilji – doseči neodvisnost od nemškega kapitala, preprečiti oderuštvo v mestih in na podeželju ter nuditi oporo domačemu človeku, kadar bi bil v stiski. Na ta način so hranilnice v zadnjih desetletjih pred razpadom avstro-ogrskega cesarstva odigrale pomembno vlogo pri zmanjševanju nemškutarskega narodnostnega in gospodarskega zatiranja.

Delo v Mestni hranilnici je Janeza Krajca tako prevzelo, da mu je ostal zvest skoraj do svoje smrti. Na svojo željo je 7. januarja 1919, ko je bil star 76 let, hranilnico zapustil, se umaknil na Grm in tam 26. septembra 1921 umrl.

Gotovo je Janez Krajec po smrti Jožefa Blaznika postal osrednja osebnost v slovenskem tiskarstvu in založništvu. To mesto je obdržal 25 let, ko je s svojim odhodom iz tiskarskega poklica na tem področju nastala velika vrzel ne le na Dolenjskem, pač pa tudi širše. Zato bi morali spomin nanj obuditi najprej v Novem mestu, kjer je velik pečat pustil tudi v javnem življenju in na kulturnem področju, za tem pa tudi širše, saj je brez dvoma s svojim delom Novomeščanom in Slovencem zapustil neprecenljivo dediščino, ki pa je danes, žal, pozabljena in bi bilo nanjo vredno opozoriti.

Bibliografija (248 monografskih in serijskih publikacij) predstavlja kronološki popis monografskih in serijskih publikacij od leta 1877 do 1901. Gradivo je zbrano s pomočjo katalogov v Knjižnici Mirana Jarca v Novem mestu, knjižnici frančiškanskega samostana v Novem mestu, Bibliografskega oddelka v NUK-u in Simoničeve Slovenske bibliografije (1550–1900).

1877

- Valvasor, Johann Weichard Freiherr von: Die Ehre des Herzogthums Krain (Buch I bis IV). Rudolfswerth, J. Krajec, 1877.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherr von: Die Ehre des Herzogthums Krain (Buch V bis VIII). Rudolfswerth, J. Krajec, 1877.

1878

- Letno sporočilo četverorazredne deške ljudske šole v Novomestu. Rudolfswert. 1877/78. V Novomestu, v lastnej zalogi, natisnil J. Krajec, 1878.
- Programm des k. k. Real- und Obergymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1877–

8. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Buchdruckerei des J. Krajec, 1878.

1879

- Haderlap, Filip: Kuhnovci v Bosni. Nova pesem s podobami. Spisal Lipe Haderlap. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1879.
- Haderlap, Filip: Kuhnovci v Bosni. Nova pesem s podobami. Spisal Lipe Haderlap. II. pomnoženi natis. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, (po letu 1879).
- Peterlin, Anton: Drobtnice iz zgodovine Šmihelske. V spomin podane dobrotnikom novih Šmihelskih zvonov. V Novomestu, založila Šmihelska cerkev, natisnil J. Krajec, 1879.
- Sattner, Hugolin: Cerkevne pesmi. Mašne, Marijine in sv. Telesa, za mešan zbor. Vglasbil P. H. Sattner. V Novomestu, v lastni zalogi, tiskal J. Krajec, 1879.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherr von: Die Ehre des Herzogthums Krain (Buch IX bis XI). Rudolfswert, J. Krajec, 1879.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherr von: Die Ehre des Herzogthums Krain (Buch XII bis XV). Rudolfswert, J. Krajec, 1879.
- Imenik društvenikov narod. čitalnice v Novomestu o začetku leta 1878. Novomesto, založila narodna čitalnica, natisnil J. Krajec, 1879.
- Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1878. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1879.
- Letno sporočilo četverorazredne deške ljudske šole v Novomestu. Rudolfswert. 1878/79. Novomesto, v lastnej zalogi, natisnil J. Krajec, 1879.
- Programm des k. k. Real- und Obergymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1878-9. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Buchdruckerei des J. Krajec, 1879.
- Rechnungs-Abschluss des gewerblichen Aushilfskasse-Vereines, registrierte Genossenschaft mit beschränkter Haftung, in Rudolfswert am 31. Dezember 1878. Rudolfswert, Verlag des gewerblichen Aushilfskasse-Vereines, Druck v. J. Krajec, 1879.
- Ljudevit Hrastar pozna Boga. Golobček. Poslovenil P. H. Sattner. V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1880.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 2. Jozafat, kraljevič v Indiji. Povest iz prvih časov krščanstva. Poslovenil P. Florentin Hrovat. V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1880.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. I. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1880.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. II. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1880.
- Imenik društvenikov narod. čitalnice v Novomestu o začetku leta 1880. Novomesto, založila narodna čitalnica, natisnil J. Krajec, 1879.
- Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1879. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1880.
- Letno sporočilo četverorazredne deške ljudske šole v Novomestu. Rudolfswert. 1879/80. V Novomestu, v lastnej zalogi, natisnil J. Krajec, 1880.
- Letno sporočilo četverorazredne ljudske šole v Črnomlji. 1880. Novomesto, založil krajni šolski svet v Črnomlji, tiskal J. Krajec, 1880.
- Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1879-80. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Buchdruckerei des J. Krajec, 1880.
- Rechnungs-Abschluss des gewerblichen Aushilfskasse-Vereines, registrierte Genossenschaft mit beschränkter Haftung, in Rudolfswert am 31. Dezember 1879. Rudolfswert, Verlag des gewerblichen Aushilfskasse-Vereines, Druck v. J. Krajec, 1879.

1880

- Malovrh, Miroslav: Pesmi. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1880.
- Mitterrutzner, Johann Chrys: Slovani, v iztočni Pustriški dolini, na Tirolskem. Poslovenil Miroslav Malovrh. V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1880.
- Pader, Alojzij: Zakon in žena. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1880.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 1.
- Radics, Peter: Maria Theresia und das Land Krain 1740-1780. Dem Volke erzählt von P. Radics. Rudolfswert, Verlag und Druck von J. Krajec, 1881.
- Sattner, Hugolin: Cerkevne pesmi v čast sv. Rešnjemu Telesu. Za mešan zbor vglasbil P. Hugolin Sattner. Delo II. V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1881.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 3. Pridni Janezek in hudobni Mihec. Poslovenil Florentin Hrovat. V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1881.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. III. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1881.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. IV. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1881.

- Volčič, Janez: Pas svetega Jožefa in sedem nedelj svetemu Jožefu posvečenih. Spisal Janez Volčič. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1881.
- Imenik društvenikov narod. čitalnice v Novomestu o začetku leta 1881. Novomesto, založila narodna čitalnica, natisnil J. Krajec, 1881.
- Letno sporočilo četverorazredne deške ljudske šole v Novomestu. Rudolfswert. 1880/81. V Novomestu, v lastnej zalogi, natisnil J. Krajec, 1881.
- Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1880–81. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Buchdruckerei des J. Krajec, 1881.
- Rechnungs-Abschluss des gewerblichen Aushilfskassen-Vereines, registrierte Genossenschaft mit beschränkter Haftung, in Rudolfswert am 31. Dezember 1880. Rudolfswert, Verlag des gewerblichen Aushilfskassen-Vereines, Druck v. J. Krajec, 1881.
- Kranjska Čbelica. Tretje bukvice. Za tisek priredil R. Perušek. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1883.
- Kranjska Čbelica. Četrte bukvice. Za tisek priredil R. Perušek. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1883.
- Kranjska Čbelica. Pete bukvice. Za tisek priredil R. Perušek. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1883.
- Podkrajšek, Fran: Krvna osveta. Iz spisov črkeškega častnika. Prosto predelal Fr. Miročkov. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1883.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 4. Kanarček. Kresnica. Kapelica v gojzdu. Poslovenil Hugolin Sattner V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1883.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 5. Slavček. Nema deklica. Poslovenil P. Florentin Hrovat. V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1883.
- Turgenjev, Ivan Sergeevič: Nesrečnica. Povest. Ruski spisal Ivan Sergijevič Turgenjev. Poslovenil I. P. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1883.
- Letno sporočilo četverorazredne deške ljudske šole v Novomestu. Rudolfswert. 1882/83. V Novomestu, v lastnej zalogi, natisnil J. Krajec, 1883.
- Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1882–83. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Buchdruckerei des J. Krajec, 1883.

1882

- Stopinje k popolni ljubezni Božji, v zedinjeni z Jezusom pri sv. Maši in pri sv. Obhajilu. Mašne in obhajilne molitve pobožnim kristjanom po 31. izvirnem natisu nabral Janez Volčič, duhoven Ljubljanske škofije. V Ljubljani, založil in prodaja Matija Gerber, natisnil J. Krajec v Novomestu, 1882.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. V. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1882.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. VI. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1882.
- Valvasor, Johann Weichard von: Das Erz-Herzogthum Kärndten. Rudolfswert, J. Krajec, 1882.
- Letno sporočilo četverorazredne deške ljudske šole v Novomestu. Rudolfswert. 1881/82. V Novomestu, v lastnej zalogi, natisnil J. Krajec, 1882.
- Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1881–82. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Buchdruckerei des J. Krajec, 1882.

1883

- Koder, Anton: V gorskem zakotji. Povest. Spisal Anton Koder. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1883.
- Kranjska Čbelica. Prve bukvice. Po drugem natisu za tisek priredil R. Perušek. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1883.
- Kranjska Čbelica. Druge bukvice. Za tisek priredil R. Perušek. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1883.
- Grabowsky, Mihail: Koliščina in stepe. Spisal v poljščini Mihail Grabowsky, poslovenil Fr. Cegnar. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1884.
- Marija, kraljica svetega rožnegavenca, Prosi za nas. V Novomestu, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1884.
- Nemcova, Božena: Babica. Obrazi iz življenja na kmetih. Spisala po češki Božena Nemcova, poslovenil France Cegnar. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1884.
- Peterlin, Anton: Petirnati škapulir. Po zanesljivih spisih za družbenike petirnatega škapulirja sestavil Anton Peterlin. V Rudolfovu, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1884.
- Podmilšak, Jože: Spisi Andrejčkovega Jožeta. I. Črtice iz življenja na kmetih. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1884.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 6. Ferdinand. Čudapolno življenje mladega španskega grofiča. Poslovenil P. Florentin Hrovat. V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1884.

- Sienkiewicz, Henryk: Za kruhom. Povest. Poljski spisal H. Sienkiewicz, poslovenil P. Miklavc. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1884.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. VII. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1884.
- Letno sporočilo štirirazredne deške in dvorazredne dekliške šole v Črnomlji. V Črnomlji, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Rudolfovm, 1884.
- Letno sporočilo četverorazredne deške ljudske šole v Rudolfovm – Rudolfswert. 1883/84. V Novomestu, v lastnej zalogi, natisnil J. Krajec, 1884.
- Poročilo in imenik Narodne čitalnice v Rudolfovm o začetku leta 1884. Rudolfovo, založila Narodna čitalnica, tiskal J. Krajec, 1884.
- Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1883–84. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Buchdruckerei des J. Krajec, 1884.

1885

- Berač. Povest. Elizabeta, angleška kraljica. Zgodovinska črtica. Iz nemškega poslovenil I. P. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1885.
- Hrovat, Florentin. Kranjska mesta. Po raznih virih sestavil P. Florentin Hrovat. (Z nekaterimi podobami). Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1885.
- Knjižica za ude tretjega reda sv. Frančiška. V Novomestu, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1885.
- Podmilšak, Jože: Spisi Andrejčkovega Jožeta. II. Matevž Klander. Spiritus familiaris. Zgodovina motniškega polža. Gregor Koščenina. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1885.
- Podmilšak, Jože: Spisi Andrejčkovega Jožeta. III. Amerika ali povsod dobro – doma najboljše. Po poljščini predelana povest. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1885.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. VIII. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1885.
- Turgenjev, Ivan Sergeevič: Senilia. Poezije v prozi Ivana S. Turgenjeva. Prevedel Aleksander Hudovernik. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1885.
- Dolenjske novice. Novo mesto, J. Krajec, 1885–1919 (35 letnikov).
- Letno sporočilo četverorazredne deške ljudske šole v Novomestu – Rudolfswert. 1884/85. V Rudolfovm, v lastnej zalogi, tiskal J. Krajec, 1885.
- Poročilo in imenik Narodne čitalnice v Rudolfovm o začetku leta 1885. Rudolfovo, založila Narodna čitalnica, tiskal J. Krajec, 1885.
- Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1884–85. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1885.
- Boj s naravo. Prevedel P. Miklavc. Treskova Urška. Spisal Fridolin Kaučič. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1886.
- General Lavdon, oče vojakov imenovan. Prosto priredil po V. E. Martin Molek. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1886.
- Podgornik, Fran. Delavski prijatelj. Nauki, ki so delavcem v sedanji dobi posebno potrebni. Spisal France Podgornik. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1886.
- Pravila katoliške družbe rokodelskih pomočnikov v Rudolfovm. V Rudolfovm, založila Katoliška družba rokodelskih pomočnikov, tiskal J. Krajec, 1886.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 7. Jagnje. Starček z gore. Poslovenil P. Florentin Hrovat. V Novomestu, tiskal in založil J. Krajec, 1886.
- Spisje. P. Miklavc. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1886.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. IX. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1886.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1885–86. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1886.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Rudolfovm (Novomestu). 1885/86. V Rudolfovm, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1886.
- Letno sporočilo četverorazredne ljudske ljudske šole Metliki koncem šolskega leta 1885/86. V Metliki, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Rudolfovm, 1886.
- Letno sporočilo štirirazredne deške in dvorazredne dekliške šole v Črnomlji, 1886. Črnomelj, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Rudolfovm, 1886.
- Poročilo in imenik Narodne čitalnice v Rudolfovm o začetku leta 1886. Rudolfovo, založila Narodna čitalnica, tiskal J. Krajec, 1886.
- Prvo skupno letno poročilo ljudskih šol novomeškega okraja. Sestavili učitelji pod vodstvom c. kr. okrajnega šolskega nadzornika. V Novomestu, založili učitelji, tiskal J. Krajec, 1886.
- Zum neuen Jahre 1886 von der Stadt und Bürgercorps-musik zu Rudolfswert. Rudolfswert, Verlag des Musik Vereines, Druck von J. Krajec, 1886.

1887

- Dolenc, Rihard: Sadjarstvo ali ovočarstvo. Navod k umnemu izgajevanju lepega, krepkega sadnega drevja, s posebnim ozirom na osnovo, vreditev in oskrbovanje drevesnic v ljudski šoli. Del 1. Spisal Rihard Dolenc. Rudolfovo, tiskal in založil J. Krajec, 1887.
- Pesjak, Luiza: Beatin dnevnik. Roman. Spisala Lujiza Pesjakova. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1887.
- Pet nedelj, posvečenih peterim ranam sv. Frančiška. Rudolfovo, založil III. red, tiskal J. Krajec, 1887.
- Stoll, Viljem: Grška mythologija. Rimska mythologija. Po nemški mythologiji Grkov in Latincev H. Viljema Stolla poslovenil Lavoslav Koprivšek. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1887.
- Volčič, Janez: Jezus in Marija moja ljubezen, ali nauki in molitve za slovensko mladost. Spisal Janez Volčič. 4. pomnož. nat. V Ljubljani, založil Matija Geber, tiskal J. Krajec v Rudolfovem, 1887.
- Volčič, Janez: Sveta ura, moliti Jezusa v Zakramentu ljubezni Božje, ali obiskovanje presv. Rešnjega Telesa in počesovanje vselej neomadežane Device Marije, za vse dni v mescu poleg sv. Alfonsa Marija Ligvorjana, s pristavkom mnogih drugih molitev in pobožnost. Spisal Janez Volčič. 5. nat. V Ljubljani, založil M. Geber, tiskal J. Krajec v Novomestu, 1887.
- Volčič, Janez: Zgodovina Šmarješke fare pri Novem mestu. Spisal Janez Volčič. V Novem mestu, lastna založba, tiskal J. Krajec, 1887.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1886-87. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1887.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Rudolfovem (Novomestu). 1886/87. V Rudolfovem, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1887.
- Poročilo in imenik Dolenjskega pevskega društva v Rudolfvem za leto 1886. V Rudolfvem, založilo "Dolenjsko društvo", tiskal J. Krajec, 1887.
- Poročilo in imenik "Narodne čitalnice" v Rudolfvem o začetku leta 1887. Založila Narodna čitalnica, tiskal J. Krajec, 1887.
- Zum neuen Jahre 1887 von der Stadt und Bürgercorps-musik zu Rudolfswert. Rudolfswert, Verlag des Musik Vereines, Druck von J. Krajec, 1887.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 8. Pirhi. Ivan, turški sóženj. Krščanska obitelj (družina). Poslovenil P. Florentin Hrovat. V Novem Mestu, tiskal in založil J. Krajec, 1888.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1887-88. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1888.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1887/88. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1888.
- Letno sporočilo četverorazredne ljudske ljudske šole Metliki koncem šolskega leta 1887/88. V Metliki, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Rudolfvem, 1888.
- Letno poročilo dvorazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1887/8. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1888.
- Letno sporočilo štirirazredne ljudske šole v Črnomlju. 1888. Črnomelj, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Rudolfvem, 1888.
- Poročilo in imenik Dolenjskega pevskega društva v Rudolfvem za leto 1887. V Rudolfvem, založilo "Dolenjsko društvo", tiskal J. Krajec, 1888.
- Poročilo in imenik "Narodne čitalnice" v Rudolfvem o začetku leta 1887. Založila Narodna čitalnica, tiskal J. Krajec, 1887.
- Zum neuen Jahre 1888 von der Stadt und Bürgercorps-musik zu Rudolfswert. Rudolfswert, Verlag des Musik Vereines, Druck von J. Krajec, 1888.

1889

1888

- Pet nedelj, posvečenih peterim ranam sv. Frančiška. 3. pomnoženi natis. Rudolfovo, tretji red, tiskal J. Krajec, 1888.
- Ceremoniale III. Ordinis S. Francisci. Obrednik III. reda sv. Frančiška. Rudolfovo, založil tretji red, tiskal J. Krajec, 1889.
- Romih, Tomaž: Temeljni nauk o knjigovodstvu. (I: Jednostavno knjigovodstvo). Poleg letnega poročila deške meščanske šole na Krškem z dodatki. Spisal Tomaž Romih. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1889.
- Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. X. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novomesto, tiskal in založil J. Krajec, 1889.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1888-89. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1889.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1888/89. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1889.
- Letno poročilo dvorazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1888/89. V

- Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1889.
- Poročilo in imenik Dolenjskega pevskega društva v Rudolfovem za leto 1888. V Rudolfovem, založilo "Dolenjsko društvo", tiskal J. Krajec, 1889.
 - Poročilo in imenik Narodne čitalnice v Rudolfovem o začetku leta 1889. Rudolfovo, založila Narodna čitalnica, tiskal J. Krajec, 1889.
 - Zum neuen Jahre 1889 von der Stadt und Bürgercorps-musik zu Rudolfswert. Rudolfswert, Verlag des Musik Vereines, Druck von J. Krajec, 1889.
- 1890**
- Gregorič, Tadej: Duhovna samota ali osem-dnevne duhovne vaje v štiriindvajsetih premišljevanjih. Po Jožef Pergmayr-ji spisal P. Tadej Gregorič. Rudolfovo, založil III. red, tiskal J. Krajec, 1890.
 - Perušek, Rajko: Zloženke v novej slovenščini. Spisal R. Perušek. V Novem Mestu, tiskal J. Krajec o trošku pisateljevem, 1890.
 - Podmilšak, Jože: Spisi Andrejčkovega Jožeta. IV. Popotni listi. Cesar Jožef v Krašnji. Nočni sprehod. Popotniki v arabski puščavi. Spomin na Dubrovnik. Dambeški zvon. Novo Mesto, natisnil in založil J. Krajec 1890.
 - Podmilšak, Jože: Spisi Andrejčkovega Jožeta. V. Žalost in veselje. Novo Mesto, natisnil in založil J. Krajec 1890.
 - Popis praznovanja 40letnega vladanja Nj. Veličanstva presvitlega cesarja Franca Jožefa I. in blagoslovljenja nove Franc Jožefove šole in nove šolske zastave. Šolski mladini v Črnomlju v spomin. V Črnomlju, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Rudolfovem, 1890.
 - Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 9. Hmeljevo cvetje. Marijina podoba. Poslovenil P. Florentin Hrovat. V Novem mestu, tiskal in založil J. Krajec, 1890.
 - Vodilo tretjega svetovnega reda sv. Frančiška. Rudolfovo, založil tretji red, tiskal J. Krajec, 1890.
 - Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1889-90. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1890.
 - Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1889/90. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1890.
 - Poročilo in imenik "Dolenjskega pevskega društva" v Rudolfovem za leto 1889. V Rudolfovem, založilo "Dolenjsko društvo", tiskal J. Krajec, 1890.
 - Zum neuen Jahre 1890 von der Stadt und Bürgercorps-musik zu Rudolfswert. Rudolfswert, Verlag des Musik Vereines, Druck von J. Krajec, 1890.
- 1891**
- Bedének, Jakob: Solnce in senca. Povest. Pri prostemu narodu v poduk in zabavo spisal J. Bedének. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1891.
 - Dolenc, Rihard: Nauk, kako zasajati vinograde z ameriškimi trtami, da jih trtna uš ne more uničiti. Po naročilu deželnega odbora kranjskega spisal Rihard Dolenc. V pojasnilo več slik. Drugi po najnovejših skušnjah popolnjeni natis. V Rudolfovem, založil deželni odbor kranjski, natisnil J. Krajec, 1891.
 - Hrovat, Ladislav: Pravila za pisavo. Spisal P. Ladislav Hrovat. Drugi natis z dodatki. Novo Mesto, založil P. Ladislav Hrovat, tiskal J. Krajec, 1891.
 - Pet nedelj, posvečenih peterim ranam sv. Frančiška. 4. nespremen. nat. V Rudolfovem, tretji red, tiskal J. Krajec, 1891.
 - Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. X. Ludovik, mladi izseljenec. Poslovenil P. Florentin Hrovat. V Novem mestu, tiskal in založil J. Krajec, 1891.
 - Tisoč in ena noč. Pravljice iz jutrovih dežel. Zv. XI. Za slovensko ljudstvo priredil L. Haderlap. Novo Mesto, tiskal in založil J. Krajec, 1891.
 - Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1890-91. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1891.
 - Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1890/91 V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1891.
 - Letno poročilo četverorazredne ljudske šole v Metliki koncem šolskega leta 1890/91. V Metliki, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1891.
 - Letno sporočilo Franc – Jožefove ljudske šole v Črnomlju, štirirazrednica z dekliško paralelko 1890/91. Črnomelj, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1891.
 - Letno sporočilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1890/91. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1891.
 - Poročilo in imenik "Dolenj. pevskega društva" v Rudolfovem za leto 1890. V Rudolfovem, založilo "Dol. pevsko društvo", tiskal J. Krajec, 1891.
 - Poročilo in imenik Narodne čitalnice v Rudolfovem o začetku leta 1891. Rudolfovo, založila Narodna čitalnica, tiskal J. Krajec, 1891.

1892

- Sienkiewicz, Henryk: Z ognjem in mečem. Zgodovinski roman. Poljski spisal H. Sienkiewicz, poslovenil Podravski. I. zvezek. Novo Mesto, tiskal in založil J. Krajec, 1892.
- Sienkiewicz, Henryk: Z ognjem in mečem. Zgodovinski roman. Poljski spisal H. Sienkiewicz, poslovenil Podravski. II. zvezek. Novo Mesto, tiskal in založil J. Krajec, 1892.
- Sophocles: Sofoklejev Edip na Kolonu. Životopis Sofoklejev in uvod napisal, dramo prevedel in opomnje dodal R. Perušek. V Novem Mestu, natisnil in založil J. Krajec, 1892.
- Venomer-Križan: Svitoslav. Povest za slovensko ljudstvo. Spisal Venomer-Križan. Novo Mesto, tiskal in založil J. Krajec, 1892.
- Imenik članov društva "Novomeška godba" v Rudolfovem za leto 1892. V Rudolfovem, založilo Novomeško godbeno društvo, tiskal J. Krajec, 1892.
- Jahresbericht der Landes- Wein-, Obst- und Ackerbauschule zu Stauden bei Rudolfswert für das Schul- und Wirtschaftsjahr 1889/90. Von der Schulleitung verfasst, Rudolfswert, Verlag des Krain Landesausschusses, Druck von J. Krajec, 1892.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1891-92. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1892.
- Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1891. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1892.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1891/92. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1892.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Mokronogu za šolsko leto 1891/92. V Mokronogu, tiskal J. Krajec, 1892.
- Letno poročilo Národne čitalnice v Novem Mestu za leto 1892. Novo Mesto, založila "Národna čitalnica", tiskal J. Krajec, 1892.
- Letno poročilo o deželni vinarski, sadjarski in poljedelski šoli na Grmu pri Rudolfovem za šolsko leto in gospodarsko leto 1889/90. Spisalo vodstvo. V Rudolfovem, izdal in založil deželni odbor kranjski, tiskal J. Krajec, 1892.
- Letno sporočilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1891/92. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1892.
- Letno sporočilo Franc-Jozefove ljudske šole v Črnomlju, štirirazrednica z dekliško paralelko 1891/92. Črnomelj, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1892.
- Poročilo in imenik Dolenj. pevskega društva v

Novem Mestu za leto 1891. V Novem Mestu, založilo "Dol. pevsko društvo", tiskal J. Krajec, 1892.

1893

- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 4. Kanarček. Kresnica. Kapelica v gojzdu. Poslovenil Hugolin Sattner. V Novem mestu, tiskal in založil J. Krajec, 1893.
- Sienkiewicz, Henryk: Z ognjem in mečem. Zgodovinski roman. Poljski spisal H. Sienkiewicz, poslovenil Podravski. III. zvezek. Novo Mesto, tiskal in založil J. Krajec, 1893.
- Sienkiewicz, Henryk: Z ognjem in mečem. Zgodovinski roman. Poljski spisal H. Sienkiewicz, poslovenil Podravski. IV. zvezek. Novo Mesto, tiskal in založil J. Krajec, 1893.
- Imenik članov društva "Novomeška godba" v Rudolfovem za leto 1893. V Rudolfovem, založilo Novomeško godbeno društvo, tiskal J. Krajec, 1893.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1892-93. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1893.
- Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1892. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1893 (petlistno poročilo).
- Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1892. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1893. (sedemlistno poročilo)
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1892/93. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1893.
- Letno poročilo Národne čitalnice v Novem Mestu za leto 1893. Novo Mesto, založila "Národna čitalnica", tiskal J. Krajec, 1893.
- Letno poročilo štirirazredne ljudske in obrtne nadaljevalne šole v Metliki. V Metliki izdalo šolsko voditeljstvo na konci šolskega leta 1892/93, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Novem Mestu, 1893.
- Poročilo in imenik dolenjskega pevskega društva v Novem Mestu za leto 1892. V Novem Mestu, založilo "Dol. pevsko društvo", tiskal J. Krajec, 1893.

1894

- Finžgar, Franc Saleški: Zaroka o polnoči. Novela. Spisal Basnigoj. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1894.
- Podmilšak, Jože: Spisi Andrejčkovega Jožeta. VI.

- Nekaj iz ruske zgodovine. Iz češčine poslovenjena studija Ferdinanda Kopa. Vojniška republika Zaporožskih Kozakov. Češki spisal J. Perwolf. Novomesto, natisnil in založil J. Krajec, 1894.
- Rohrman, Viljem: Nauk slovenskim gospodarjem, kako zboljšati rejo goveje živine. Spisal Viljem Rohrman. V Novem mestu, založila podružnica c. kr. kmetijske družbe, tiskal J. Krajec, 1894.
 - Imenik podpirateljev "Novomeške godbe" v letu 1894. Novo mesto, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1894.
 - Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1893-94. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1894.
 - Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1893. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1894.
 - Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1893/94. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1894.
 - Letno poročilo Národne čitalnice v Novem Mestu za leto 1894. Novo Mesto, založila "Národna čitalnica", tiskal J. Krajec, 1894.
 - Letno poročilo o deželni vinarski, sadjarski in poljedelski šoli na Grmu pri Rudolfovem za šolsko leto in gospodarsko leto 1894/95. Spisalo vodstvo. V Rudolfovem, izdal in založil deželni odbor kranjski, tiskal J. Krajec, 1894.
 - Letno sporočilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1893/94. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1894.
 - Poročilo in imenik Dolenjskega pevskega društva v Novem Mestu za leto 1893. V Novem Mestu, založilo "Dol. pevsko društvo", tiskal J. Krajec, 1894.
 - Program in poročilo deželne vinarske, sadjarske in poljedelske šole na Grmu pri Rudolfovem koncem šolskega leta 1893/94. Na Grmu, izdalo vodstvo šole, založila šola, tiskal J. Krajec Novo Mesto, 1894.
 - P. Florentin Hrovat. V Novem mestu, tiskal in založil J. Krajec, 1895.
 - Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1894-95. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1895.
 - Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1894. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1895.
 - Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1894/95. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1895.
 - Letno poročilo Národne čitalnice v Novem Mestu za leto 1895. Novo Mesto, založila "Národna čitalnica", tiskal J. Krajec, 1895.
 - Letno sporočilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1894/95. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1895.
 - Poročilo in imenik Dolenjskega pevskega društva v Novem Mestu za leto 1894. V Novem Mestu, založilo "Dol. pevsko društvo", tiskal J. Krajec, 1895.
 - Program in poročilo deželne vinarske, sadjarske in poljedelske šole na Grmu pri Rudolfovem koncem šolskega leta 1894/95. Na Grmu, izdalo vodstvo šole, založila šola, tiskal J. Krajec Novo Mesto, 1895.
 - Programm und Jahresbericht der Landes-Wein-, Obst- und Ackerbauschule zu Stauden bei Rudolfswert für das Schuljahr 1894/95. Im selbstverlage, Druck von J. Krajec, 1895.
 - Prvo letno poročilo bolnišnice Usmiljenih bratov v Kandiji pri Novem Mestu z dodatkom bolezni, zdravniške pomoči in stanu vseh oseb, katere so se v letu 1894 brez razlike, vere in stanu, v bolnišnico sprejele in tam zdravile. V Novem Mestu, založil samostan Usmiljenih bratov, 1895.
 - Računski zaključek mestne hranilnice v Novem Mestu z upravo dobo od dné 1. maja do dné 31. decembra 1894. leta. V Novem mestu, založila mestna hranilnica, natisnil J. Krajec, 1895.

1895

- Cerkevne pesmi. V porabo šolski mladini. V Novem mestu, založil, tiskal in prodaja J. Krajec, 1895.
- Hrovat, Ladislav: Karmelska bratovščina sv. škapulirja. Za Slovence po knjigah Serapion in Celinšek posnel P. Ladislav Hrovat. V Novem mestu, samozaložba, tisk J. Krajec, 1895.
- Schmid, Christoph von: Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in poduk. Zv. 11. Najboljša dediščina. Leseni križ. Poslovenil

1896

- Molitve in pesmi za šolsko mladino. V Novem mestu, založili trebanjski šolarji, tiskal J. Krajec, 1896.
- Imenik podpirateljev Novomeške godbe v letu 1895. Novo mesto, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1896.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1895-96. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1896.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske

šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1895/96. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1896.

- Letno poročilo Národne čitalnice v Novem Mestu za leto 1896. Novo Mesto, založila "Národna čitalnica", tiskal J. Krajec, 1896.
- Letno sporočilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1895/96. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1896.

1897

- Računski zaključek mestne hranilnice v Novem Mestu za drugo upravno dobo od dné 1. januarja do dné 31. decembra 1895. leta. V Novem mestu, založila mestna hranilnica, natisnil J. Krajec, 1896.
- Imenik podpirateljev Novomeške godbe v letu 1896. Novo mesto, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1897.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1896–97. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1897.
- Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1896. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1897.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert) 1896/97. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1897.
- Letno sporočilo Franc Jožefove ljudske šole v Črnomlju, štirirazrednice z dekliško paralelko 1896/97. Črnomelj, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1897.
- Letno poročilo Narodne čitalnice v Novem Mestu za leto 1897. Novo Mesto, založila Narodna čitalnica, tiskal J. Krajec, 1897.
- Letno poročilo štirirazredne ljudske in obrtne nadaljevalne šole v Metliki. V Metliki, izdalo šolsko voditeljstvo na koncu šolskega leta 1896/97, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec Novo mesto, 1897.
- Letno sporočilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1896/97. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec Novo mesto, 1897.
- Letno sporočilo trirazredne dekliške ljudske šole v Toplicah. 1896/97. V Novem mestu, izdalo šolsko ravnateljstvo, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1897.
- Poročilo okrajne bolniške blagajne v Novem mestu za leta 1891–1895. Novo mesto, založila okrajna bolniška blagajna, tiskal J. Krajec, 1897.
- Računski zaključek mestne hranilnice v Novem Mestu za tretjo upravno dobo od dné 1. januarja do dné 31. decembra 1896. leta. V No-

vem mestu, založila mestna hranilnica, natisnil J. Krajec, 1897.

1898

- Hrovat, Ladislav: Mati Božja Bistriška. Kratek popis bistrške božje poti. Poleg hrvatske, po duhovni oblasti potrjene knjižice, posnel P. Ladislav. Novo mesto, tiskal in založil J. Krajec, 1898.
- Molitvena družba večnega križevega pota pri oo. frančiškanih v Novem Mestu. V Novem mestu, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1898.
- Pogačnik, Anton: O jetiki, sušici ali deri. Spisal Anton Pogačnik. Novo mesto, založil pisatelj, tiskal J. Krajec, 1898.
- Imenik podpirateljev Novomeške godbe v letu 1897. Novo Mesto, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1898.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1897–98. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1898.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Novem Mestu (Rudolfswert). 1897/98. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1898.
- Letno sporočilo Franc Jožefove ljudske šole v Črnomlju, štirirazrednice z dekliško paralelko 1897/98. Črnomelj, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1898.
- Letno poročilo štirirazredne ljudske in obrtne nadaljevalne šole v Metliki. V Metliki, izdalo šolsko voditeljstvo na konci šolskega leta 1897/98, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Novem Mestu, 1898.
- Letno poročilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem Mestu. 1897/98. V Novem Mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1898.

1899

- Levec, Anton: Lokavi snubač. Veseloigra v 1 dejanji. Spisal A. L. Bistriški. V Novem mestu, založil pisatelj, tiskal J. Krajec, 1899.
- Molitvena družba večnega križevega pota pri oo. frančiškanih v Novem mestu. V Novem mestu, samozaložba, tiskal J. Krajec, 1899.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1898–99. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1899.
- Jahres-Bericht des Casino-Vereines in Rudolfswert 1898. Rudolfswert, Verlag des Casino-Vereines, Druck von J. Krajec, 1899.
- Letno izvestje štirirazredne ljudske in obrtne nadaljevalne šole v Metliki. V Metliki, izdalo šolsko voditeljstvo koncem šolskega leta 1898/

- 99, založil krajni šolski svet, tiskal Janez Krajec v Novem mestu, 1899.
- Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Rudolfovem. 1898/99. V Rudolfovem, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1899.
- Letno sporočilo Franc Jožefove ljudske šole v Črnomlju, štirirazrednice z dekliško paralelko. 1898/99. V Črnomlju, izdalo šolsko voditeljstvo, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec v Novem mestu, 1899.
- Letno poročilo Narodne čitalnice v Novem mestu ob novem letu 1899. Novo mesto, založila "Národna čitalnica", tiskal J. Krajec, 1899.
- Letno poročilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem mestu. 1898/99. V Novem mestu, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1899.
- Računski zaključek mestne hranilnice v Novem mestu za šesto upravno dobo od dné 1. januarja do dné 31. decembra 1899. leta. V Novem mestu, založila mestna hranilnica, natisnil J. Krajec, 1900.

1901

- Letno poročilo Narodne čitalnice v Novem mestu ob novem letu 1901. Novo mesto, založila "Narodna čitalnica", tiskal J. Krajec, 1901.
- Računski zaključek mestne hranilnice v Novem mestu za sedmo upravno dobo od dné 1. januarja do dné 31. decembra 1900. leta. V Novem mestu, založila mestna hranilnica, natisnil J. Krajec, 1901.

1900

- Gebetsverein von einigen Kreuzweg im Kloster der PP. Franciscaner in Rudolfswert. Rudolfswert, Selbstverlag, Druck von J. Krajec, 1900.
- Liguori, Alfonso Maria di: Hišno mision ali duhovne vaje. Po sv. Alfonzu Liguorskem z nekaterimi nauki in molitvami priredil in poslovenil P. Marijan Širca. Drugo pomnoženo izdanje. V Novem mestu, tiskal in založil J. Krajec, 1900.
- Pravila Dolenjskega pevskega društva v Rudolfovem. V Rudolfovem, založilo Dolenjsko pevsko društvo, tiskal J. Krajec, 1900.
- Prirastek knjig okrajne učiteljske knjižnice v Črnomlju od leta 1890. do leta 1900. V Črnomlju, založila okrajna učiteljska knjižnica, tiskal J. Krajec v Novem mestu, 1900.
- Zhuber, Pavel: Curort Töplitz in Krain. Das krainische Gastein. Thermal und Moorbäder. Von Paul Zhuber von Okrog. In Rudolfswert, Im Verlage der Badeverwaltung, Druck von J. Krajec, 1900.
- Zhuber, Pavel: Zdravilišče Toplice na Kranjskem. Kranjski Gaštajn. Gorke in grezne kopeli. Spisal Pavel Zhuber pl. Okrog. V Novem mestu, v zalogi zdravilišnega opravništva, tiskal J. Krajec, 1900.
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1899–1900. Rudolfswert, Verlag der Lehranstalt, Druck von J. Krajec, 1900.
- Letno poročilo Narodne čitalnice v Novem mestu ob novem letu 1900. Novo mesto, založila "Národna čitalnica", tiskal J. Krajec, 1900.
- Letno poročilo štirirazredne deške ljudske šole v Rudolfovem. 1899/1900. V Rudolfovem, založil krajni šolski svet, tiskal J. Krajec, 1900.
- Letno poročilo trirazredne dekliške ljudske šole v Novem mestu. 1899/1900. V Novem mestu, založil krajevni šolski svet v Novem mestu, tiskal J. Krajec, 1900.

Naslovi iz knjižne zbirke Narodna biblioteka (58 naslovov)

- Kranjska čbelica*. Prve bukvice. Novo mesto, 1883.
- Kranjska čbelica*. Druge bukvice. Novo mesto, 1883.
- Kranjska čbelica*. Tretje bukvice. Novo mesto, 1883.
- Koder, Anton: *V gorskem zakotji*. Novo mesto, 1883.
- Kranjska čbelica*. Četrte bukvice. Novo mesto, 1883.
- Kranjska čbelica*. Pete bukvice. Novo mesto, 1883.
- Podkrajšek, Fran: *Krvna osveta*. Novo mesto, 1883.
- Turgenev, Ivan Sergeevič: *Nesrečnica*. Novo mesto, 1883.
- Turgenev, Ivan Sergeevič: *Nesrečnica*. Novo mesto, 1883.
- Grobowsky, Mihail: *Koliščina in stepe*. Novo mesto, 1884.
- Sienkiewicz, Henryk: *Za kruhom*. Novo mesto, 1884.
- Podmilšak, Jože: *Spisi Andrejčkovega Jožeta*. Novo mesto, 1884.
- Nemcová, Božena: *Babica*. I. Novo mesto, 1884. Istega leta je izšel še ponatis.
- Nemcová, Božena: *Babica*. II. Novo mesto, 1884. Istega leta je izšel še ponatis.
- Turgenev, Ivan Sergeevič: *Senilia*. Novo mesto, 1885.
- Podmilšak, Jože: *Spisi Andrejčkovega Jožeta*. II. Novo mesto, 1885.
- Berač. Povest. *Elizabeta*. Novo mesto, 1885.
- Podmilšak, Jože: *Spisi Andrejčkovega Jožeta*. III. Novo mesto, 1885.
- Boj s prirodo. *Treskova Urška*. Novo mesto, 1886.
- General Lavdon, oče vojakov imenovan*. Novo mesto, 1886. Istega leta je izšel še ponatis.
- Spisje*. Novo mesto, 1886.
- Pesjak, Lujiza: *Beatin dnevnik*. Novo mesto, 1887. Istega leta je izšel še ponatis.
- Stoll, Viljem: *Grška mythologija*. Novo mesto,

1887. V tem letu je bila knjiga še petkrat ponatisnjena.
- Stoll, Viljem: *Rimska mythologija*. Novo mesto, 1887. Istega leta je izšel še ponatis.
- Podmilšak, Jože: *Spisi Andrejčkovega Jožeta*. IV. Novo mesto, 1890.
- Podmilšak, Jože: *Spisi Andrejčkovega Jožeta*. V. Novo mesto, 1890. V istem letu sta sledila še dva ponatisa.
- Bedének, Jakob: *Solnce in senca*. Novo mesto, 1890.
- Venomer-Križan: *Svitoslav*. Novo mesto, 1892.
- Sienkiewicz, Henryk: *Z ognjem in mečem*. I. zv. Novo mesto, 1892. Istega leta je izšel še ponatis.
- Sophocles: *Sofoklejev Edip na Kolonu*. Novo mesto, 1892.
- Sienkiewicz, Henryk: *Z ognjem in mečem*. I. zv. Novo mesto, 1893. Istega leta je izšel še ponatis.
- Sienkiewicz, Henryk: *Z ognjem in mečem*. II. zv. Novo mesto, 1893. V istem letu še trije ponatisi.
- Sienkiewicz, Henryk: *Z ognjem in mečem*. III. zv. Novo mesto, 1893. V istem letu še trije ponatisi.
- Sienkiewicz, Henryk: *Z ognjem in mečem*. IV. zv. Novo mesto, 1893. V istem letu še dva ponatisa.
- Podmilšak, Jože: *Spisi Andrejčkovega Jožeta*. VI. Novo mesto, 1894.
- Finžgar, Fran Saleški: *Zaroka o polnoči*. Novo mesto, 1894.

VIRI

- KMJ – Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto.
Rokopisni oddelek: *Posebne zbirke Boga Komelja*.

LITERATURA

- Berčič, Branko: *Tiskarstvo na Slovenskem* : zgodovinski oris. Ljubljana : Odbor za proslavo 100-letnice grafične organizacije na Slovenskem, 1968.
- Dular, Anja, *Živeti od knjig : zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.
- Granda, Stane: *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Novo mesto : Dolenjska založba, [Ljubljana] : Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1995.
- Jakopec, Miloš: *Časnikarstvo na Dolenjskem 1848-1941*. Novo mesto : Dolenjska založba : Dolenjski list, 1994.
- Jarc, Janko: Franc Anton Breckerfeld o Novem mestu. V: Jarc, Janko (ur.): *Jarčev zbornik : razprave in potresti*. Novo mesto : Dolenjska založba, 1993.
- Komelj, Bogo: Novomeški tiskar in založnik Janez Krajec. V: *Knjižnica* št. 1-4/1967, str. 66-72.

- Kmecl, Matjaž: *Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1975.
- Leksikon Cankarjeve založbe, *Svetovna književnost*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1984.
- Tončič, Ludvik: *Tiskarstvo na Dolenjskem*. Novo mesto : Dolenjski muzej 1989.

INFORMATORIJI

- Cerinšek, Marinka, dipl. univ. bibliotekarka, Novo mesto.

ČASOPISI

- Dolenjski list*, št. 2-3/1950.
Dolenjska prosveta, št. 3/1953-54.
Dolenjski razgledi, št. 3/1980.
Obrtnik, št. 16/1953.
Kmetijske in rokodelske novice, št. 2/1848.
Knjižnica, št. 1-4/1967.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Druckerhandwerk in Dolenjska/Unterkrain und Janez Krajec

Das Druckerhandwerk tauchte in Novo mesto (Rudolfswert/Neustadt) erst im 18. Jahrhundert auf, als Henrik Tandler mit der "schwarzen Kunst" begann. Sein erster slowenischer Druck, das Gedicht Jakob Zupans *Lik Noviga mesta o voskersji sbora svoje fare*, entstand im Jahr 1831. Fünf Jahre nach seinem Tod übernahm seine Witwe den Druckbetrieb. Als der Sohn Konstantin volljährig wurde, begannen sie außer der Druckerei auch Buch- und Papierhandel zu betreiben. Trotz der für das Druckerhandwerk ungünstigen Umstände gaben sie *Sloweniens Blatt*, die erste Zeitung in Novo mesto, heraus. Konstantin Tandler widmete sich in zunehmendem Maße dem Buchhandel, darum überließ er seinem Bruder Friderik die Druckerei, letzterer verkaufte sie 1873 aus Gesundheitsgründen an Vincenc Boben.

Vincenc Boben beschäftigte sich zunächst nur mit kleinen Druckerzeugnissen, später begann er Schulbücher zu drucken. Als 1876 seine Frau und Tochter starben, geriet er in Schulden und musste die Druckerei verkaufen. Auf einer Versteigerung wurde diese von Janez Krajec erworben.

Janez Krajec wurde in Retje bei Velike Lašče geboren. Das Handwerk erlernte er in Egers Druckerei in Ljubljana (Laibach), wo er acht Jahre arbeitete.

te. Im Jahr 1870 wechselte er zu Josef Blaznik über, dem damals angesehensten Drucker in den slowenischen Landen, und blieb sechs Jahre bei ihm. Am 6. August 1876 erwarb er auf einer Versteigerung die Druckerei Vincenc Bobens in Novo mesto und nahm bald die Neuauflage von Valvassors *Ehre des Hertzogthums Crain* in Angriff, für welche er 1878 auf der Weltausstellung in Paris eine schriftliche Urkunde erhielt. Die Druckerei konnte mit kleinen Druckerzeugnissen die Existenzgrundlage der fünf Beschäftigten nicht sichern, darum suchte Krajec eine neue Herausforderung. Er kam auf die Idee, die Werke slowenischer Schriftsteller und Dichter herauszugeben, auf Levstiks Rat schuf er die *Nationale Bibliothek*, deren Koreakteur sein Vetter, Prof. Rajko Perušek, war. In zwölf Jahren druckte er 58

Bände slowenischer und Übersetzungen fremder Autoren. Am 1. Januar 1885 begann er die *Dolenjske novice* herauszugeben. Nach sechs Jahren verkaufte er die Druckerei, die Buchbinderei und die Buchhandlung an den *Katholischen Druckerverein* (Katoliško tiskovno društvo) in Ljubljana, der lediglich das lokale Blatt weiterdruckte. Janez Krajec übernahm die Direktorstelle der *Städtischen Sparkasse* (Mestna hranilnica) in Novo mesto, die er fast bis zu seinem Tod versah.

Mit Krajec' Abgang aus dem Druckerhandwerk öffnete sich in diesem Bereich eine Lücke, und zwar nicht nur in Dolenjska, sondern auch im weiteren Raum. Janez Krajec blieb gut 25 Jahre die zentrale Persönlichkeit im Druck- und Verlagswesen, aus seiner Werkstatt kamen 248 Monographien und Serienpublikationen.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 725.94(497.4)

929 Jenko S.

prejeto: 31. 3. 2005

Damir Globočnik

magister umetnostne zgodovine, muzejski svetovalec, kustos za umetnostno zgodovino – vodja galerijske dejavnosti,
Gorenjski muzej, Tomšičeva ul. 44, SI-4000 Kranj
e-mail: damir.globocnik@guest.arnes.si

Spominska obeležja Simonu Jenku

IZVLEČEK

Članek govori o spominskih obeležjih pesnika Simona Jenka (1835–1869), avtorja besedila za neuradno slovensko himno "Naprej, zastava Slave!". Čitalnica v Kranju, v katero je bila včlanjena vrsta prijateljev in znancev Simona Jenka, je poskrbela za slovesen Jenkov pogreb, poslala njegovo literarno zapuščino Slovenski matici v Ljubljano in dala pobudo za pesnikov (napol javni) nagrobni spomenik, ki je bil slovesno odkrit leta 1873 na pokopališču v Kranju. Ob svoji 60-letnici leta 1923 je kranjska čitalnica postavila spominsko ploščo na hišo, v kateri je Simon Jenko umrl. Leta 1929 so v Podreči na mestu nekdanje Jenkove rojstne hiše postavili spomenik njegovi rojaki. Ob 100-letnici Jenkovega rojstva 1935 je bila ob spomeniku prirejena velika slavnost. Spomenik so leta 1955 prenovili, tedaj je dobil tudi pesnikov doprsni kip.

KLJUČNE BESEDE

Simon Jenko, Kranj, Podreča, Kamnik, čitalnica, vaje, spominska obeležja

SUMMARY

MEMORIAL SYMBOLS TO SIMON JENKO

The article is about monuments erected to the memory of Simon Jenko (1835-1869) the author of the lyrics for the unofficial Slovene anthem "Naprej, zastava slave!". The reading society in Kranj of which members were numerous friends and acquaintances of Simon Jenko, took care of a solemn funeral of Jenko, sent his literary heritage to the Slovenska matica in Ljubljana, and gave initiative for the poet's (half public) tombstone, which was solemnly unveiled in the year 1873 at the cemetery in Kranj. At its sixtieth anniversary in 1923, the Reading society in Kranj placed a memorial plate on the house in which Simon Jenko passed away. In 1929, his compatriots raised a memorial in Podreča on the place of Jenko's birth house. At the hundredth anniversary of Jenko's birth in 1935, a grand solemnity was arranged at the memorial. The memorial was renewed in 1955 when the poet's bust statue was raised as well.

KEY WORDS

Simon Jenko, Kranj, Podreča, reading society, contributors to the gazette Vaje, memorial symbols

Pesnik Simon Jenko (1835–1869) je zaslovel z mogočno koračnico "Naprej, zastava Slave!", ki jo je uglasbil Davorin Jenko (1835–1914). Simon Jenko je bil rojen v Podreči na Sorškem polju, Davorin Jenko pa v Dvorjah pri Cerkljah. V šolskem letu 1844/45 sta bila sošolca v prvem razredu ljudske šole v Kranju. "Naprej, zastava Slave!" je nastala maja 1860 na Dunaju, kjer sta Simon in Davorin Jenko tedaj študirala. Pobudnik je bil Davorin Jenko, Simon Jenko pa je na Davorinovo glasbo napisal besedilo. Pesem je veljala za slovensko himno, celo za "slovansko marseljezo"¹ (radi so jo namreč izvajali tudi Čehi in Hrvati). Bila je nepogrešljiva točka čitalniških "bésed", med drugim tudi ene prvih čitalniških "bésed" v Kranju avgusta 1863,² ki sta se je udeležila oba avtorja.³

Simon Jenko (1835–1869), fotografija je najbrž iz leta 1856 ali 1857 (preslikava Fotografski Atelje Ivan Jagodic, Kranj).
(Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju)

Zbirka Pesmi, ki jo je Simon Jenko izdal leta 1864, je naletela na medel odziv, saj je publika pričakovala predvsem narodnoprebudna besedila. Razočaran zaradi sprejema pesniške zbirke je Jenko prenehal pesniti.

Po vrnitvi z Dunaja je Simon Jenko med letoma 1864 in 1866 bival v Kranju. Zaposlil se je pri kranjskem notarju Jožefu Strgarju, za katerega je opravljal pisarniška dela. Od pomladi do jeseni 1864 je prijateljeval s prof. Valentinom Mandelcem (1837–1872). Z njegovo sestro Marijo Mandelčevo pa naj bi Jenka vezala ljubezenska čustva.⁴ Pripovednik in prevajalec Valentin Mandelc je bil Jenkov "najmilejši prijatelj"⁵ in sošolec na kranjski osnovni šoli (1844–1847) ter ljubljanski gimnaziji (1853–1855). Sodelovala sta pri literarnem krožku in dijaškem rokopisnem zborniku Vaje, ki so ga pripravljali višješolci (1854/1855).

Z nekdanjimi sošolci z ljubljanske gimnazije – vajejci Mandelcem, Franom Erjavcem in Ivanom Tuškom ter Janezom Mencingerjem, je Jenko stanoval okrog eno leto na Dunaju⁶ (najbrž v šolskem letu 1857/58 ali leto dni pozneje).⁷ Na Dunaju (1856–1863) se je družil tudi s Karlom Šavnikom, Valentinom Zarnikom, Jurijem Strebencem in drugimi slovenskimi študenti. Jenkov "zvest tovariš"⁸ Karel Šavnik (1840–1922), ki je na Dunaju študiral medicino, je bil pozneje lekarnar v Kranju, tajnik čitalnice, občinski svetovalec in kranjski župan (1874 do 1910).

Sredi poletja 1866 je Simon Jenko odšel v Kamnik. Zaposlil se je kot koncipient pri odvetniku dr. Valentinu Prevcu v Kamniku. Prevec (Prevc) velja za idejnega pobudnika in organizatorja narodnega gibanja v Kamniku.⁹ Tudi Simon Jenko je bil leta 1868 med soustanovitelji kamniške čitalnice. Napisal je uvod za okrožnico, ki je pozivala k ustanovitvi čitalnice ter postal njen odbornik in prvi tajnik, Prevec pa je bil njen prvi podpredsednik.¹⁰ S Prevcom se je Jenko julija 1869 vrnil v Kranj, kjer je 18. oktobra 1869 istega leta umrl v starosti 34 let. "Bolehal je že blizo dva meseca; na obrazu njegovem bilo ni več videti navadnega veselja; neka otožnost stiskala mu je srce. Pred desetimi dnevi obležal je na vročinsko boleznijo in 18. dne t. m. so za zmirom omolknille strune njegove lire, s katero je tako lepo obogatil pesniško naše slovstvo."¹¹

Za dostojen pogreb "enega najboljših pesnikov slovenskih",¹² narodnega delavca in kranjskega

⁴ Bernik, *Simon Jenko*, str. 44.

⁵ Mencinger, *Zbrano delo III*, str. 124.

⁶ Prav tam, str. 123.

⁷ Bernik, *Simon Jenko*, str. 36.

⁸ Pirnat, *Iz mladih dni*, str. 40.

⁹ Bernik, *Simon Jenko*, str. 54.

¹⁰ Torkar, *Narodna čitalnica*, str. 14.

¹¹ *Novice*, 1869, št. 43, Iz Kranja 20. okt.

¹² *Slovenski narod*, 1869, št. 124, Simon Jenko †.

¹ Levec, *Eseji*, str. 250 (prva objava: *Zvon*, 1879).

² *Novice*, 1863, št. 34: Iz Kranja 17. avg.

³ Kapelnik in skladatelj Davorin Jenko in notarski kandidat ter pesnik Simon Jenko sta bila leta 1863 vpisana v knjigo odličnih gostov kranjske čitalnice (Pirnat, *Narodna čitalnica*, str. 53).

meščana je poskrbela kranjska čitalnica. Člani čitalnice so plačali vse stroške pogreba, *"kajti S. Jenko je bil Aristides, qui non reliquit, unde efferretur"* (lat. Aristides, ki ni zapustil niti toliko, da bi ga lahko pokopali). Duhovščina je cerkvene obrede opravila brezplačno.¹³

Pogreb (20. oktobra ob pol petih popoldne) je bil *"jako slovesen", "kakršen se spodobi slovečemu pesniku"*.¹⁴ Udeležilo se ga je mnogo Jenkovih prijateljev in sošolcev, *"kteri so mu na prezgodnjem grobu darovali solzice ljubezni in spoštovanja"*, ter pevci zbora ljubljanske in kranjske čitalnice s *"črno zagrnjenima zastavama"*. Pevci ljubljanske čitalnice so prinesli lovorov venec, na katerem je visel trak v narodnih barvah z napisom *"Pevci pevcu"*. Venec, ki so ga položili na krsto, naj bi pesniku daroval dr. Lovro Toman (1827–1870), tedaj najbolj sloviti slovenski govornik in narodni zastopnik, ki je bil tudi sam pesnik. *"Nežne roke"* so krsto okrasile s cveticami in zelenimi vencami.¹⁵

Pred hišo, v kateri je stanoval Jenko, je čakala velika množica ljudi, da spremi pesnika na poslednji poti. Ljubljanski pevci so zapeli, kranjski pevci pa so vzdignili krsto. *"V znamenje slavlanske vzajemnosti"* so se jim pridružili *"vrlí sinóví národa češkega, štirje gospodje c. kr. katastralni uradniki"*.¹⁶

*"Sprevod, ki mu ni bilo konca ne kraja, se giblje proti pokopališču, za križem je šla mladina, potem za združenima zastavama ljubljanski in tukajšnji pevci, za temi častita duhovščina, ki je zastonj umrlega sprevaljala, in za trugo nepretrgana vrsta prijateljev, znancev in tujih. Celo mesto je bilo na nogah. Pogreb je bil jako ganljiv: ko so pustili truplo v črno prst, so leteli venci, cvetlice, traki za njim in slovenski zastavi sta se nagnili nad tihim grobom; združeni pevci so zapeli [žalostinki] 'Blagor mu' in 'Jamica'. Težko smo se ločili od kraja, kjer smo pokopali spet enega dragega Slovenca."*¹⁷

Po pogrebu so se kranjski in ljubljanski pevci ustavili pri bližnjem Prešernovem grobu. Obe zastavi so postavili navzkriž na Prešernovem grobu, ki je bil pokrit z rahlim snegom. Ljubljanski pevci so Prešerna počastili z *"milo pesmico"*.¹⁸

Člani kranjske čitalnice Karel Šavnik, profesor na kranjski gimnaziji Matej Vodušek (1839–1931),¹⁹

ki je v Slovenskem narodu objavil poročilo o pogrebu Simona Jenka, in prešernoslovec, literarni zgodovinar in narodni delavec Tomo Zupan (1839–1937), ki je med letoma 1867 in 1879 učil verouk in slovenščino na kranjski gimnaziji, so pregledali Jenkovo literarno zapuščino in jo poslali Slovenski matici v Ljubljano.²⁰

Nagrobni spomenik v Kranju

Kot se je spodobilo ob smrti zaslužnih mož, je kranjska čitalnica dala tudi pobudo, naj se postavi *"našemu v pesmih neumrlemu S. Jenku dostojen spominek"* (nagrobni spomenik). Osnovan je bil sedemčlanski pripravljalni odbor (predsednik je bil Jenkov zadnji šef dr. Valentin Prevec, ki je bil 1870 predsednik čitalnice, tajnik Karel Šavnik in blagajnik Ferdinand Sajovic), ki je v časnikih objavil vabilo za zbiranje prispevkov: *"Rojaki! Vsak národ částí vredne svoje pesnike in če tudi se jih spominja ne le po smrti, vendar kaže s tem, da se zaveda narodnosti svoje in da mu bije srce za domovino. Zložimo tedaj vsak po svoji zmožnosti za spominek, ki bode še poznim unukom našim zaznamoval kraj, kjer počiva pesnik, ki je pel: 'Naprej zastava Slave!'"*²¹

Že na začetku nabiralne akcije je nekaj rodoljubov obljubilo, da bo prispevalo 150 goldinarjev.²² Dramatično društvo iz Ljubljane je denar, ki je bil zbran na eni izmed 28 predstav, izvedenih v zimski sezoni 1872/1873, namenilo za nagrobna spomenika Simonu Jenku in Valentinu Mandelcu, ki je umrl maja 1872.²³

Fran Levstik (1831–1887) je menil, da je zbiranje denarja za Jenkov spomenik pohvalno dejanje. Poudaril pa je, da si je Jenko sam postavil najlepši spomenik s Pesmimi, ki jih ima ljubljanski založnik in knjigarnar Janez Giontini še mnogo na zalogi. *"Da se teh pesni že ni prodalo toliko, kolikor so vredne, tega je krivo nekoliko naše knjigotržje samo, nekoliko naša znana maloskrbnost o slovstvenih stvaréh, naj bodo prve vrste, kakoršne so Jenkove pesni, ali srednje veljavnosti, kakoršnih*

gimnaziji v Kranju. Deloval je v čitalnici in vodil njen pevski zbor.

²⁰ Pirnat, *Narodna čitalnica*, str. 15.

²¹ *Novice*, 1869, št. 47, Iz Kranja : Vabilo za S. Jenkov spominek * (Tudi: Slovenski narod, 1869, št. 137, Vabilo za S. Jenkov spominek *).

²² *Novice*, 1869, št. 47, Iz Kranja : Vabilo za S. Jenkov spominek *.

²³ *Slovenski narod*, 1873, št. 137, Občni zbor dramatičnega društva. Nagrobnik Valentina Mandelca je bil odkrit 1881 na dubovškem pokopališču v Karlovcu (*Ljubljanski zvon*, 1881, str. 710, Iz Karlovca se nam piše), kjer je Mandelc poučeval od leta 1864. Prispevke za nagrobnik je zbralo Dramatično društvo v Ljubljani. Leta 1873 je bila v Kranju prirejena "béseda" v korist Mandelčevega spomenika, ki so se je udeležili pevci ljubljanske čitalnice (*Slovenski narod*, 1873, št. 219, Zahvala).

¹³ *Slovenski narod*, 1869, št. 125, Matej Vodušek: Iz Kranja, 21. okt. (Izv. dopis).

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ *Novice*, 1869, št. 43, Iz Kranja 20. okt.

¹⁶ Prav tam. Leta 1867 so začeli v čitalnico zahajati zemljemerci češkega in poljskega rodu, ki so junija prišli v Kranj. Njihov načelnik, katastralni nadzornik Kraus, je bil leta 1868 izvoljen v odbor čitalnice (Vodušek, *Tridesetletnica*, str. 9).

¹⁷ *Slovenski narod*, 1869, št. 125, Matej Vodušek: Iz Kranja, 21. okt. (Izv. dopis).

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Astronom, meteorolog in klasični filolog Matej Vodušek (1839–1931) je med letoma 1869 in 1872 poučeval na

je mnogo drugih. Ni pripravnejše dobe od zdanje, Slovence opomniti, kaj so dolžni Jenkovemu duhu, kateri je morebiti celó neznan mnogim, ki so pripravljeni dati novce za spominek od kamena. Razen Štritarja [op. Josipa Stritarja] za Preširnom ni bilo slovenskega pesnika Jenkove céne. Naj bi torej Slovenci izvrstno duševno delo Simona Jenka naglo pokupili in čitali, ter s tem najprvo pokazali, da ga v resnici čislajo, in slovstvo bode imelo več koristi, nego od kamena, katerega vendar pesniku tolike vrednosti nikakor ne odgovarjamo.²⁴

Levstikova razmišljanja lahko povežemo s predlogi za postavljanje "materialnih" ali pa "duševnih" spomenikov zaslužnim možem (pri Slovencih zlasti kulturnim delavcem), ki so se pojavila okrog leta 1860 ob pripravah na spomenik Valentinu Vodniku v Ljubljani (spomenik je bil odkrit 1889). "Materialni" spomenik je bil kiparski spomenik v kamnu ali bronu, "duševni" spomenik pa naj bi predstavljala ena od naslednjih dejavnosti: izdajanje literarnih del, podelitev nagrad za najboljša literarna dela, dijaška štipendija za najboljše učence slovenščine, pesniški festival.

Izdelavo Jenkovega nagrobnega spomenika so zaupali radovljiškemu podobarju in kamnoseku Janezu Vurniku st. (1819–1889). Vurnik je bil velik narodnjak in rodoljub.²⁵ Družil se je s štajerskim narodno zavednim duhovnikom Davorinom Trstenjakom (1817–1890) in dr. Lovrom Tomanom.²⁶

"Spomenik ne bo Prešernovemu enak" je "Odbor za Simon Jenkov spominek" poudaril v Novicah. "Za pol sežnja bo viši od Prešernovega in zlog mu bo Bizantinski. Denarja spominku nimamo še zadosti. Zato prosimo darežljivih Slovencev iz vseh pokrajin bratovske pripomoči; sl. vredništva naših listov pa vljudne podpore."²⁷

Odkritje spomenika 28. septembra 1873 je v Slovenskem narodu opisal Fran Levec (1846–1916). Na slovesnost je z jutranjim vlakom prispelo 300 gostov iz Ljubljane, ki jih je slavnostni odbor prijazno sprejel. Pripravljalni odbor za Jenkov spomenik je uredil, da so se gostje, med katerimi so bili predstavniki Sokola, pisateljskega društva in pevskega društva ljubljanske čitalnice, med 26. in 30. septembrom po Rudolfovi in južni železnici v Kranj lahko pripeljali po znižani ceni.²⁸ Izkaznice za vožnjo so bile na voljo v narodnih društvih, v čitalnicah in pri znanih rodoljubih.²⁹

Jenkov nagrobni spomenik v Kranju, fotografija iz leta 1875. (Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju)

"Mej petjem in pokanjem možnarjev" so se zbrani podali v mesto in nato ob 11. uri na "mirodvor" (pokopališče, ki je bilo nekdanj na mestnem obrobju, današnji Prešernov gaj), kjer je čakala množica ljudi. Ljubljanski Sokoli ter pevci kranjske in ljubljanske čitalnice so s svojimi tremi zastavami obstopili Jenkov spomenik, ki je bil prekrit s platnom.³⁰

Po zborni pesmi "Bledi angel" je stopil na oder slavnostni govornik, pisatelj in advokat dr. Janez Mencinger (1838–1912), ki je 1871 odprl v Kranju advokatsko pisarno in bil eden najbolj aktivnih članov čitalnice (njen predsednik 1872–1875 in 1877–1882). Tudi Mencinger je bil Jenkov prijatelj. Gimnazijo je obiskoval dve leti za vajeveci, vendar je začel pisati pesmi pod njihovim vplivom.

Mencinger je opozoril na razmere, v katerih so se na mestnem pokopališču v Kranju 3. julija 1852 zbrali rodoljubi vseh slovenskih dežel na odkritju Prešernovega nagrobnega spomenika: "Praznovanje je bilo tedaj pohlevno tiho, kajti bili so časi žalostni, siloma so oblaki zakrili zarjo svobode in napredka, katera je napočila leta 1848, in upanje narodnega napredka je moralo biti odloženo v prihodnost, v kateri je bilo negotovo, kdaj nam zopet srečo prinese. Vladala je takrat tožna vda-

²⁴ Slovenski narod, 1869, št. 149, Fran Levstik: Iz Ljubljane 19. dec. (Izv. dopis).

²⁵ Žitko, Historizem, str. 31–32.

²⁶ Žitko, Vurnik Janez st., Slovenski biografski leksikon 8, str. 650 (SBL).

²⁷ Novice, 1873, št. 5, Iz Kranja. Poziv.

²⁸ Slovenski narod, 1873, št. 216, Iz Kranja se nam piše 19. t. m.

²⁹ Slovenski narod, 1873, št. 219, Jenkova slavnost v Kranju.

³⁰ Slovenski narod, 1873, št. 225, Fran Levec: Jenkova slavnost v Kranju 28. sept. 1873.

nost v prisiljeno usodo neizpolnjenih želja in postavile so se pesniku za tedanji čas pomenljive besede: 'Ena se tebi je želja spolnila, v zemlji domači, da truplo leži.'" Prej kot smo se nadejali, pa so prišli bolj jasni časi, "ko so misli svobodne in besede bolj proste", zato smo se Slovenci smeli znova zbrati na kranjskem pokopališču. "Zastave vihrajo, streli so pokali in na obrazih se nam ne bere več obupna vdanost ko pred dvajsetimi leti, temveč srčno zaupanje v sebe in prihodnost." Mencinger je menil, da je Prešeren prvi slovenski pesnik in še ni dobil namestnika, prav tako pa je mogoče reči, da je bil Simon Jenko naš drugi pesnik. "In čudno naključje je, da ta dva, ki sta si v pesmih najbližja, tudi na enem mirodvoru počivata, da počivata v obličju domačih gora, v sredici najlepše doline naše domovine, in da je staročastni Kranj, nekdanja stolica naših vojvodov, zdaj zadobil čast, da varuje grobe obeh naših največjih pesnikov."³¹

Mencinger je zaželel, naj spomenik, "ki slavi pevca in živo pričuje umetnost obraznika samouka, ki ga je ustvaril in ga nam bo zdaj razkril, naj ta spomenik stoji krepko in smelo prihodnje stoletje in naj bode tudi našim vnukom spomin bridke izgube prerano umrlega pevca in buditelja, čigar košice pod njim trohne, naj jim bo opomemba na njegova krasna dela, ki so mu zaslužila ne samo ta spomenik, temveč spomin v vseh narodnih srcih, in naj bode ta spomenik znamenje narodne časti". S prezgodnjo smrtjo enega duševno najbolj nadarjenih sinov je majhen slovenski narod zadela bridka izguba v času, ko močno občutimo pomanjkanje vodnikov in buditeljev. Sredi moške dobe, na vrhuncu moči je moral pevec položiti v grob svojo učenost in bistroumnost, "zapustiti je moral svoj narod, svoje domače Sorško polje in svoje bele gore, ki jih je tako ljubil dolga leta daleč na tujem in zadnje kratke dni v domovini". Biseri našega slovstva, ki jih je Jenko ustvaril v kratkem času, so sad dolgega trpljenja. "Kajti bil je Simon Jenko pesnik v pravem, težkem pomenu te besede. Gledal je svet in življenje s čutečim očesom, ki več vidi ko navadno. Njegovo srce je čutilo revo človeškega rodu, nosil je v prsih ko pravi pesnik pekel in nebo, spominjal se je svojega stanu in iz vseh vrst njegovih pesmi posnamemo, da je trpel brez miru." O Jenkovem vsakdanjem življenju in njegovem boju z vsakdanjimi potrebami Mencinger ni želel govoriti. "Pesnika moramo iz pesmi soditi in iz pesmi brati njegovo življenje, njegov značaj in njegove želje. Opomniti pa moram, da je nosil vse žive dni tisto trojno gorje, katero je v eni najlepših pesmi grenko in resnično popisal [op. Jenkova pesem "Trojno gorje", prva objava v Slovenskem glasniku, 1864]. – To trojno gorje mu je zlomilo moč, katera bi bila v drugačnih družabnih

razmerah ostala nerazrušljiva." Kljub neprijetnim okoliščinam pa je ostal trden in neomahljiv značaj. "On ni iskal tiste časti, ki se na prsih nosi, čast pa, ki jo nosimo znotraj prsi, mu je bila neomadeževana; iskal ni ljudske hvale in je po stari pevski usodi tudi v življenju ni našel. Skromno je živel, z zavestjo svoje skromne pevske cene ni se ponašal, ampak zapustil jo je nam kakor svojo edino zapuščino in poročilo."³²

Slovenski narod naj sprejme to "zavest visoke vrednosti pevca, ki spi pod tem kamnom", časti naj njegove krasne pesmi in občuduje njegovo "jasno domišljavo, milo čutje in vseh ozirih dovršeno pesniško umetnost". Jenkove pesmi je mogoče uvrstiti ob bok prvih pesmi vseh narodov, njegova pesem "Naprej" se je razlegala "na treh delih sveta", priložnost jo je imelo poslušati nad 90 milijonov Slovanov. "Pa on ni pel za druge narode, pel je za nas. Vidi se iz njegovih pesmi gorka ljubezen do svojega naroda in trdo zaupanje, da bo narod obstal, da se bolje in bolje izobrazijo in da s časom doseže častno mesto med drugimi narodi. Tako je pevec prerokoval, ako ravno je dobro poznal naše žalostne razmere. On ni bil deležen ošabnosti drugih, ki se bahajo, kako velik narod smo, da smo najmanjša vejica največjega naroda, koliko imamo slavnih junakov in dušnih velikanov, on je bridko vzdihnil, da ne ve, kje naše junake zemlja krije, in da je to povest naše zgodovine, kako rod za rodom gine. Vendar prerokoval nam je Jenko veselih časov srečo!"³³

Spomenik je znamenje narodne časti, kajti: "Kdor se časti sam, je drugih časti vreden. Časti vreden je narod, ki časti svoje slavne može." Slovenci smo majhen narod, naših slavnih mož je malo, vendar pa smo že drugič na tem mestu dokazali, da poznamo vrednost svojih pesnikov in da naše srce gori za narodno čast, je poudaril Janez Mencinger. "Ohranimo to gorko srce, bodimo svoji pri svojih, ljubimo svoj narod, svojo domovino, samo v narodu so krepke korenine našega obstanka in naše prihodnosti. Učimo se, da dospemo druge narode, delajmo, ker brez dela ni pridelka, in dočakali bomo veselih časov srečo, kakor jo je prerokoval Simon Jenko. Naj se usliši ta prevažna želja, pevec pa, ki jo je izrekel, naj živi v spominu naroda, dokler bodo stale sive gore, ki gledajo na nas."³⁴

Mencingerjev govor so prisotni pospremili z "živio-klici", nato je padlo platno z Jenkovega spomenika, možnarji so zagrmeli in "stoterna slava pesnikovemu spominu" je zadonela proti nebu.³⁵ Spomenik je bil odkrit. Zbor je zapel "Nad zvez-

³¹ Mencinger, *Zbrano delo IV*, str. 14.

³² Prav tam, str. 14–16.

³³ Prav tam, str. 16.

³⁴ Prav tam, str. 16–17.

³⁵ *Slovenski narod*, 1873, št. 225, Fran Levec: Jenkova slavnost v Kranji 28. sept. 1873.

dami". V imenu Slovenskega pisateljskega društva (ustanovljeno je bilo 1872) je spregovoril pravnik in mladoslovenski politik dr. Valentin Zarnik (1837–1888), ki je z Jenkom sodeloval pri Vajah in se z njim družil na Dunaju.³⁶ Slovenski narod je objavil samo povzetek Zarnikovega govora, ki je bil, "kakor povsod, gder Zarnik govori, z veliko pohvalo sprejet".

"Dragi Šimen! Dragi prijatelj! Kedo bi bil mislil pred 20. leti, ko sva se kot sošolca seznanila, da bodem denes na tvojem grobu govoril. Bilo je 1853. leta, za Bahovega absolutizma, ko si neznan prišel iz novega mesta v belo Ljubljano v sedmo šolo, a minul je komaj teden, uže smo spoznali vsi tvoje blago srce, tvoj moški značaj, poprijateljili smo se s teboj in ti si takrat v mladostnem ognji zapel 'Pobratimijo'. /.../ Dasiravno si ves čas svojega življenja v prsih nosil tisto 'trojno gorje', katero si nam tako resnično z britkimi besedami popisal v eni najkrasnejših pesnij, dasiravno si moral zatajevati voljo in srce ter bedakom posojati čas, glavo in roke: vendar si vse svoje moči, vse svoje navdušenje posvetil malemu neznanemu slovenskemu narodu. Ti si bil prvi narodni pesnik, pesnik, ki si delal vse za narod, za njegovo probujenje, njegovo omiko. Kakor rudeča nit se vleče po vseh tvojih pesnih ena velika ideja, ideja Slovanstva. In tej ideji si dal najlepšo obliko, najlepši izraz v svojih veličastnih pesnih, v 'adrijanskem morji', v 'naši zgodovini', v 'Samu' in mnogih drugih, posebno pa v svojem veličastnem, neumrjočem 'Naprej'. Živel in pel je za najhujšega absolutizma, pa vendar je še pred svojo smrtjo doživel, da se je ta njegova i naša marseillaisa v treh delih sveta glasila, da ogreva Slovanom potrta srca kakor še nobena niti preje ne pozneje.

*Mlad si umrl, kakor veliki pesniki drugih narodov, post. Lermontov, Puškin, Byron, pa storil si za svoj narod toliko, da te nikoli ne more pozabiti. In kakor je Byron pred svojo smrtjo rekel. Na moj grob poležite skalo, na kateri se bode svetilo samo ime 'Byron', tako bi tudi mi na tvoj grob lahko zapisal samo ime 'Simon Jenko' in vendar bi ves široki slovanski svet vedel, kako velik mož v tem grobu počiva."*³⁷

Po Zarnikovem govoru so pevci "krasno" zapeli Jenkovo "Molitev" in pred odhodom pozdravili tudi Prešernov grob. Opoldne je bilo kosilo, ki so ga popestrili pevci in govorniki. Prebrali in navdušeno sprejeli so nekaj telegramov, ki so častili pesnikov spomin. S popoldanskim vlakom so v Kranj prispeli novi gosti. Slovesen sprevod se je podal na Gaštej, kjer je bila na vrtu ljudska veselica, ki je trajala pozno v noč. Vrstili so se glasba, petje in

govori kranjskega trgovca in župana v letih 1866 do 1869 Mateja Pirca (1824–1891), zdravnika iz Šmarji pri Jelšah in mladoslovenskega politika dr. Josipa Vošnjaka (1834–1911) in dr. Zarnika, ki so bili sprejeti s pohvalo. *"Le prehitro nam je minila lepa slavnost, časteča slovenskega Rouget de Lisle-a."*³⁸ (Claude Joseph Rouget de Lisle (1760–1836) je bil francoski skladatelj, avtor francoske himne La Marseillaise iz 1792.)

Jenkov spomenik ("ponosen štirioglat steber iz granita")³⁹ je zasnovan v obliki znamenja. Tovrstna oblika "stebra s tabernakelsko razširjeno glavo" je znana od srednjega veka dalje, z njo so se likovni dosežki povezovali z ljudskim in verskim čustvanjem.⁴⁰ Navezuje se tudi na umetniško zasnovane nagrobnike, kot sta bila nagrobnika Matije Čo-

Jenkov nagrobni spomenik v Kranju, fotografija iz leta 1912. (Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju)

38 Prav tam. Fran Levec je menil, da je bil Zarnikov govor "topel, poln spominov na dragega prijatelja in velikega pesnika". Poročilo Novic o Zarnikovem govoru pa je bilo skopo. Novice so zapisale samo, da je za slavnostnim govornikom dr. Mencingerjem "nekoliko govoril tudi dr. Zarnik" (Novice, 1873, št. 40, Iz Kranja 19. sept.). Tedaj je namreč prišlo do razkola med staro- in mladoslovensci, Zarnik pa je vodil časopisno polemiko s staroslovenskima voditeljema dr. Bleiweisom in dr. E. H. Costo.

39 Pirnat, *Narodna čitalnica*, str. 15.

40 Stele, Likovni spomeniki, str. 10.

36 Mencinger, *Zbrano delo III*, str. 123.

37 Slovenski narod, 1873, št. 226, Fran Levec: Jenkova slavnost v Kranju 28. sept. 1873. (Konec).

pa in Emila Korytka v Ljubljani. Razloga za spomeniške nagrobnike sta bila dva: bodisi da so bili dosežki slavljencev preskromni bodisi da politične okoliščine niso dopuščale javnega spomenika.⁴¹ Slednje je sredi 19. stoletja veljalo za Prešernov nagrobni spomenik v Kranju, kateremu je dve desetletji kasneje sledil Jenkov nagrobni spomenik.

Spomenik krasijo *"bogate rezbarije"* in lira, ki simbolizira pesniški in glasbeni navdih, zato jo pogosto srečamo v pesniških zbirkah, na portretih pesnikov in spomenikih. Na sprednji strani spomenika je napis in kitica iz Jenkove pesmi "Gori":

"Simon Jenko

Rojen 27. oktobra 1835 v Podreči.

Umril 18. oktobra 1869 v Kranji.

Ko jaz v gomili črni bom počival,

I zelen mah poraste nad menoj;

Veselih časov srečo bo užival,

Imel bo jasne dneve narod moj."

Novice so Vurnikovo delo pri Jenkovem nagrobnem spomeniku, *"v ktere ga je vrezana tudi podoba Jenkova"*, ocenile kot *"jako izvrstno"*, o Vurniku pa so pisale kot o našem slovečem umetniku.⁴² Pri spomeniku sta pravzaprav sodelovala dva mojstra, poleg Janeza Vurnika st. tudi njegov sin Janez Vurnik ml. (1849–1911), ki je izklesal *"Jenkovo doprsno podobo en relief iz belega marmorja"*.⁴³ Marmorni portretni medaljon pesnika v tričetrtinskem profilu (27 x 25 cm) je prva javna pesnikova upodobitev.⁴⁴

Janez Vurnik ml. je pesnika upodobil po fotografiji, ki je nastala v času Jenkovega bivanja na Dunaju (najbrž 1856 ali 1857). Fotografijo je Vurniku posodil Karel Šavnik. *"Podobnost je zelo posrečena"* je bil prepričan Tomo Zupan.⁴⁵

"Vrli radovljiški umetnik" Vurnik st. je spomenik *"prav lepo izdelal"* po lastnem načrtu, je poudaril poročevalec Slovenskega naroda Fran Levec. Levec piše, da si je mojster prislužil dodatno *"glasno hvala"* udeležencev odkritja spomenika, ker *"za svoje trudapolno delo nij nič rajtal nego je je iz posebne spoštovanja do pesnika zastonj izvršil"*. Spomenik se je po obliki zgledoval po Prešernovem nagrobnem spomeniku iz leta 1852, *"pa je veliko umetniše komponiran in iz nabrežinskega mar-*

morja lepše izdelan in se tudi po svoji velikosti prav veličastno od Preširnovega odlikuje, meri namreč 16 črevljev".⁴⁶

Prešernov nagrobni spomenik iz leta 1852 je bil prvi spomenik (spomeniški nagrobnik), ki je zrasel iz množične narodnozavedne pobude. Preprosto slopasto znamenje s prvinami modernega "bizantinskega" sloga je po načrtu neznanega dunajskega arhitekta iz rdečega hotaveljskega marmorja izdelal ljubljanski kamnosek Ignacij Toman ml. (1815–1869). Oblika nagrobnika je zahtevala odprt prostor, zato so Prešernovo krsto med 12. in 14. junijem prenesli iz prvotnega neuglednega mesta ob pokopališkem zidu na odličnejšo lokacijo.

Kranjski čitalničarji so leta 1873 poskrbeli tudi za Jenkovo bolno mater. Poslali so ji *"primeren denarni znesek"*.⁴⁷ Kasneje je čitalnica določila osnovno glavnicu 200 kron, namenjeno za večji Jenkov javni spomenik. Čitalnica je prevzela častno nalogo, skrbeti za Jenkov grob – *"o Vseh svetih ga vsako leto okraši z venci, prižge na njem luči in pred leti so o Vseh svetih na njem peli čitalniški pevci kakor na Prešernovem"*.⁴⁸

Na slovesnosti, prirejeni za 30-letnico čitalnice 13. avgusta 1893, so se po telovadbi Ljubljanskega Sokola na kranjskem glavnem trgu podala vsa društva na pokopališče, *"da polože vence na groba neumrlih pesnikov"* Prešerna in Jenka.⁴⁹ Slavnostni govor na Prešernovem grobu je škof dr. Jakob Missia prepovedal.⁵⁰ Notar Ivan Plantan (1853–1920) iz Ljubljane je *"le spominjajoč se obeh vrlih pesnikov kot predbojevnikov, katerima mora narod slovenski vsikdar hvaležen biti, zaklical Slava spominu Preširnovega in Jenkovemu, čemur je obilo zbrano občinstvo navdušeno potrdilo"*. Ljubljanski pevci so na Prešernovem in Jenkovem grobu zapeli po eno žalostinko.⁵¹

Tudi v sklopu tridnevnega praznovanja 50-letnice kranjske čitalnice so se čitalničarji in povabljeni društva napotili na pokopališče. Na Prešernovem in Jenkovem grobu so 6. julija 1913 govorili dr. Henrik Tuma (1858–1935) iz Trsta, prof. Makso Pirnat (1873–1933)⁵² in okrajni sodnik Oskar Dev. Na grobova so položili vence, pevska društva so zapela po eno pesem.⁵³

⁴¹ Cachin, *Europäische Kunst*, str. 215.

⁴² *Novice*, 1873, št. 40, Iz Kranja 19. sept.

⁴³ Žitko, *SBL* 8, str. 650.

⁴⁴ Leta 1879 je bila kot ilustracija k Jenkovemu življenjepisu v Zvonu objavljen portret, ki ga je dunajski risar Ignacij Eigner narisal po Jenkovi fotografiji.

⁴⁵ Fotografijo je kasneje razmnožil kranjski fotograf Ivan Jagodic. En izvod fotografije je Karel Šavnik leta 1909 daroval Tomu Zupanu, ki je na hrbtno stran fotografije zapisal podatke o njenem nastanku in rojstnih Simonu Jenku, ki so v istem času študirali na Dunaju, ter podatek, da je avtor portretnega medaljona na Jenkovem nagrobnem spomeniku Janez Vurnik ml. (pripis Toma Zupana na fotografiji Simonu Jenku, fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju).

⁴⁶ *Slovenski narod*, 1873, št. 226, Fran Levec: Jenkova slavnost v Kranju 28. sept. 1873. (Konec). Čevljev je nekdanja dolžinska mera. Čevljev dunajske mere je obsegal 31,6 cm. Celoten spomenik naj bi torej meril okrog 5 metrov.

⁴⁷ Pirnat, *Narodna čitalnica*, str. 15.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ *Novice*, 1893, št. 34, Slavnost 30letnice čitalnice v Kranju. Žontar, *Zgodovina*, str. 345.

⁵⁰ *Novice*, 1893, št. 34, Slavnost 30letnice čitalnice v Kranju. Makso Pirnat je bil med 1905 in 1921 profesor na kranjski gimnaziji. Bil je član kranjske čitalnice. Ob njeni 50-letnici je napisal knjižico *Narodna čitalnica v Kranju 1863–1913*.

⁵³ *Slovenski narod*, 1913, št. 154, 50letnica "Narodne čitalnice" v Kranju.

Spominska plošča v Kranju

Leta 1923 je kranjska Narodna čitalnica postavila spominsko ploščo na hišo, v kateri je Simon Jenko umrl (Drukarjeva hiša v tedanji Rožni ulici, danes Pot na kolodvor št. 2).⁵⁴ Odbor Narodne čitalnice je junija 1923 naslovil na mestno županstvo prošnjo, naj bi *"votiralo gotov znesek za nabavo te plošče, ki bi služila poznim rodovom kot znak, kako je znalo ceniti dela svojih velikanov kranjsko meščanstvo"*.⁵⁵ Občinsko predstojništvo (Ivan Savnik, Makso Fock in Franc Šavnik) je sklenilo, da bo mestna občina plačala stroške za spominsko ploščo, ki so znašali 7000 kron.⁵⁶ 345,70 dinarjev so prispevale učenke VII. razreda dekliške šole.⁵⁷

Jenkovo spominsko ploščo so odkrili v nedeljo 2. septembra 1923 v sklopu proslavljanja 60-letnice kranjske čitalnice. Napis na plošči se glasi: *"V tej hiši je umrl dne 18. oktobra 1869. slovenski pesnik Simon Jenko – Ob šestdesetletnici 'Narodne čitalnice' postavilo mesto Kranj 2. IX. 1923."*

Slovesnosti so se pričele dan poprej z občnim zborom čitalnice in Cankarjevo dramo "Kralj na Betajnovi", ki jo je v sokolski telovadnici skoraj dograjenega Narodnega doma priredil dramatični odsek čitalnice. Prisotne je pozdravil podpredsednik čitalnice Franjo Sirc, ki je bil posebej zaslužen za izvedbo proslave. Napovedanega gostujočega igralca Milana Skrbinška (1886–1963) sicer ni bilo, zato je moral vskočiti Držaj, vendar je bila Cankarjeva drama izvedena *"v popolno zadovoljstvo gledalcev"*, *"Krnc in Nina sta bila naravnost izborna"*.⁵⁸

2. septembra ob 8. uri zjutraj je bil sprejem gostov na kolodvoru. Prisotna je bila železničarska godba, *"ki je potem ves dan marljivo svirala"*. Državne železnice so dovolile vožnjo po polovični ceni.⁵⁹ Prireditelji so bili nekoliko razočarani, saj Ljubljancani niso prišli v pričakovanem številu. *"Morda jih je oplašilo slabo vreme, deloma pa jih je gotovo zadržala tudi mlačnost za kulturne prireditve"*.⁶⁰ Gostov iz Ljubljane niso privabile niti "atrakcije", napovedane za veselico v Narodnem domu, npr. *"pravi ameriški bar s plesalkami"*.⁶¹

Jenkova hiša v Kranju s spominsko ploščo.
(Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju)

Ob pol enajsti uri so se v Zvezdi med Narodnim domom in gimnazijo začela zbirati narodna društva in predstavniki različnih kulturnih ustanov. Prisotni so bili zastopniki Sokolskega saveza z zastavo, sokolskih društev iz Ljubljane, Stražišča, Škofje Loke, Bohinjske Bistrice idr., domačega sokolskega in gasilskega društva, gasilskega društva Mavčiče, zastopniki drugih gasilskih društev iz okolice, Tesarskega in zidarskega društva z zastavo, čitalnic iz Kranja, Škofje Loke in Kamnika, bralnih društev Tržič in Železniki z zastavama, Glasbene Matice, Slovenske Matice, Pevske zveze, Zveze kulturnih društev, univerze, profesorskega društva, UJU (Udruženja jugoslovanskega učitelstva iz Beograda), šentjakobskega gledališkega odra in pevskega zbora, Jugoslovanske Matice, Kola jugoslovanskih sester, prekrasne narodne noše in mnogo odličnega naprednega občinstva.⁶²

Ob pol dvanajstih se je sprevid začel pomikati po mestu do Jenkove hiše, kjer so po *"krasnem"*

⁵⁴ 16. septembra 1900 (ob stoletnici rojstva pesnika dr. F. Prešerna) je kranjska čitalnica odkrila spominsko ploščo na hiši, v kateri je Prešeren umrl.

⁵⁵ ZAL, KRA 2, a. e. 1789, Dopis Narodne čitalnice na Mestno županstvo v Kranju z dne 8. 7. 1923.

⁵⁶ ZAL, KRA 2, a. e. 1789, Dopis Narodne čitalnice na Mestno županstvo v Kranju z dne 8. 7. 1923 (zadnja stran).

⁵⁷ ZAL, KRA 2, a. e. 1789, št. 1063, Dopis Narodni čitalnici v Kranju z dne 13. 7. 1923.

⁵⁸ Jutro, 1923, št. 206, 60-letnica Narodne čitalnice v Kranju.

⁵⁹ Jutro, 1923, št. 205, Kranjski Narodni dom pod streho.

⁶⁰ Jutro, 1923, št. 206, 60-letnica Narodne čitalnice v Kranju.

⁶¹ Jutro, 1923, št. 205, Kranjski Narodni dom pod streho.

⁶² Jutro, 1923, št. 206, 60-letnica Narodne čitalnice v Kranju.

srca segajočem" slavnostnem govoru prof. Maksa Pirnata odkrili spominsko ploščo *"gorenjskemu planinskemu slavčku"* Simonu Jenku. Po odkritju je čitalniški pevski zbor pod vodstvom nadzornika Rusa zapel "Umr! je mož, ne, ni umr!". Sprevod je nato šel mimo ljudske šole do mestne hiše, kjer je župan in častni član čitalnice in Gorenjskega Sokola Ciril Pirc (1865–1941) *"v kratkem, jedrnatem govoru pozdravil mile goste in zastopnike kulturnih društev, jih pozval k nadaljnjemu vztrajnemu delu in opozoril na zasluge hrabre srbske vojske za naše osvobodjenje"*. Pirčevemu govoru so sledili viharji kliči: *"Živio naš kralj Aleksander!"* V belo oblečene deklice so pripele lipove vence na društvene zastave, gospodična H. Pirčeva je v imenu narodnega ženstva iz Kranja poklonila Narodni čitalnici srebrn trak k srebrnemu vencu na zastavi.⁶³

Množica ljudi je pohitela na pokopališče, da bi se *"poklonila genijema obeh pesnikov"*. Njuna *"ozaljšana"* (donedavno pa sicer zelo zanemarjena)⁶⁴ grobova sta bila v trenutku prekrita z jesenskim cvetjem, šopki in prekrasnimi venci. Prof. Makso Pirnat je imel kratek govor, čitalniški zbor je zapel "Strune, milo se glasite" in "Ti, ki si ustvaril". Na slavnostnem banketu so se *"med prijeto neprisiljeno zabavo"* vrstili navdušeni govori, popoldne je bila *"ob požrtvovalnem sodelovanju naših vrljih narodnih dam"* veselica v Narodnem domu. *"Slavnost je uspela v vsakem oziru prav dobro."*⁶⁵

Spomenik v Podreči

Mesto Kranj (županstvo) je s finančnim prispevkom sodelovalo tudi pri Jenkovem spomeniku, ki so ga pesnikovi rojaki leta 1929 odkrili v Podreči. Kranjsko občinsko predstojništvo je na vlogo, ki jo je 22. januarja 1928 poslal desetčlanski podreški pripravljalni odbor za Jenkov spomenik ("Odbor za spominek Simona Jenka") na seji 14. februarja 1928 odgovorilo pritrdilno in odobrilo 500 din, oziroma 200 din v primeru, če bodo Jenku postavili samo spominsko ploščo.⁶⁶ Odbor iz Podreče je ponovno zaprosil kranjsko županstvo, naj prispeva večji znesek za Jenkov spomenik. Prošnjo je odbor (oziroma njegov predsednik Franc Jamnik) utemeljil na naslednji način: *"Odbor prevzel je nalogo, da bi bil spominek letos do 18. oktobra izgotovljen in postavljen, ali možno že prej, konec meseca avgusta, iz čemur bi bila pesniška narava opevatelja sor-*

škega polja rešena pozabljenosti, delno sedanji in poznejši generaciji in mimoidočimu tujcu nudil znak kulturnega čina. Nazaj nemoremo od svojega sklepa, pot do končne izvršitve spominka nam je pa hudo otežkočena, ker imamo do sedaj pičlih 4000 Din. nabranih prispevkov, z onimi 500 Din, ki jih je slv. županstvo obljubilo.

*Naši občani pa nimajo smisla za kaj takega in smo navezani na zunanjo pomoč, da se to izvrši. Spominek bi bil sličen, kakor ga priložena slika kaže in bi stal samo kameniti stožec 1,3 m visok, štirioglat, spodaj 0,6 m in zgoraj 0,5 m v premeru, z vdolano sliko 6500 din kakor smo poizvedeli pri kamnoseku Jegliču v Kranju. Spodni postavki bi bil iz betona 1 m visok, spodaj 1 m in zgoraj 0,8 m na 0,3 m visoki stopnici; vsi stroški kakor se je vzelo bi prišli nad 8000 din, ko bi bilo spodnje stojalo lepo olikano."*⁶⁷ Kranjsko občinsko predstojništvo je na seji 31. maja 1929 znesek zvišalo na 700 din in ga nakazalo 12. junija 1929.⁶⁸

Kamnoseška dela pri spomeniku je opravil kamnosek Rudolf Jeglič iz Kranja. Ovalna pesnikova podoba na porcelanski plošči je bila izdelana na Češkem. Kasneje se je razbila, zato so jo leta 1955 nadomestili s pesnikovim poprsjem, ki ga je iz karskega marmorja izklesal kamnoseški mojster Anton Borštnar iz Šentvida. Predlog za poprje naj bi bilo mavčno doprsje, ki je bilo tedaj v osnovni šoli v Mavčičah, za katero je Črtomir Zorec domneval, da je delo kiparja Alojzija Repiča (1866–1941).⁶⁹

Spomenik so postavili na mestu, kjer je nekdaj stala pesnikova rojstna hiša (Gašperčeva hiša, Podreča št. 19), ki je leta 1865 pogorela. Otvoritev spomenika je bila v nedeljo, 9. junija 1929 ob 2. uri popoldne. Župan Ciril Pirc je v imenu Mestne občine Kranj položil na spomenik venec, *"da tako proslavi dela, v Kranju umrlega pesnika"*. Župan je prosil občinske zastopnike, naj se otvoritvene slovesnosti zanesljivo in polnoštevilno udeležijo.⁷⁰ Na slovesnosti so bili tudi člani kranjskega Sokolskega društva (*"v civilni obleki z znaki"*),⁷¹ Narodne čitalnice in njenega pevskega zbora.⁷²

Ob pol desetih je bila sveta maša za pokojnega pesnika, ki jo je bral župnik in pesnik Valentin Marčič (1868–1929) iz Mavčič. Slavnostni govor ob odkritju spomenika je imel Makso Pirnat, ki je bil tedaj profesor v Mariboru. Šolska mladina z zasta-

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ *Jutro*, 1923, št. 204, Domovi in grobovi naših pesnikov.

⁶⁵ *Jutro*, 1923, št. 206, 60-letnica Narodne čitalnice v Kranju.

⁶⁶ ZAL, KRA 2, a. e. 2253. Vloga "Odbora za spominek Simona Jenka" Mestnemu županstvu v Kranju z dne 22. 1. 1928 in odgovor kranjskega občinskega predstojništva z dne 1. 4. 1928.

⁶⁷ ZAL, KRA 2, a. e. 2253, Dopis "Odbora za spominek Simona Jenka" Mestnemu županstvu v Kranju z dne 28. 4. 1929.

⁶⁸ ZAL, KRA 2, a. e. 2253, "Odboru za postavitev spomenika Simonu Jenku", dopis z dne 12. 6. 1929.

⁶⁹ *Glas*, priloga *Snovanja*, 1969, št. 6, Črtomir Zorec: Upodobitve Simona Jenka.

⁷⁰ ZAL, KRA 2, a. e. 2253, "Okrožnica" Mestnega županstva v Kranju z dne 6. 6. 1929.

⁷¹ *Jutro*, 1929, št. 132, Sokolsko društvo v Kranju.

⁷² *Jutro*, 1929, št. 133, Odkritja Jenkovega spomenika ...

Odkritje Jenkovega spomenika v Podreči 9. junija 1929. (Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju)

vicami se je poklonila pesnikovemu spominu. Učenca sta deklamirala Jenkovi pesmi "Molitev" in "Sorško polje". Nekaj pesmi je zapel moški pevski zbor iz Mavčič. Sodelovala je tudi godba na pihala iz Vodice. Po odkritju spomenika je bila veselica na vrtu predsednika pripravljalnega odbora za Jenkov spomenik posestnika in trgovca Franca Jamnika (Podreča 25), ki je bil tudi občinski odbornik in predsednik šolskega odbora šole v Mavčičah. Čisti dobiček veselice je bil namenjen za pokritje stroškov postavitve spomenika.⁷³

Stoletnico rojstva Simona Jenka so vaščani Podreče, Mavčič in Praš proslavili s slavnostjo pred Jenkovim spomenikom v Podreči (18. avgust 1935). Pokroviteljstvo nad slavnostjo je prevzela ljubljanska univerza, predsednik častnega odbora je bil dr. Dragotin Lončar (1876–1954). Krajevni odbor so sestavljali domačini s Sorškega polja, vodil ga je upravitelj dvorazredne osnovne šole v Mavčičah Franc Ločniškar.⁷⁴

Slavnost se je pričela z mašo, ki jo je daroval dr. Šolar. Po maši so zapeli Jenkovo "Z močnim šumom s kora". Na kratki komemoraciji pri spo-

meniku je šolski upravitelj Franc Ločniškar opisal pokojnikovo življenje in razložil pomen prireditve. Kot zastopnik Primorcev je spregovoril Šink in položil venec na spomenik. Šolski otroci in pevski zbor so zapeli nekaj pesmic. Vsak izmed otrok je spomenik okrasil s šopkom domačih rož. Posebna deputacija pripravljalnega odbora se je podala položiti venec na Jenkov grob v Kranju.⁷⁵

Po obedu je bilo na vrsti popoldansko slavlje, ki se ga je udeležila množica ljudi. *"S kolodvora se je na Podrečo razvila cela povorka, katero so vodili na konjih domači fantje v narodnih nošah. Za njimi je sledilo več voz, ki so bili okrašeni z zastavicami."* Popoldanska slavnost se je pričela ob tretji uri z Ločniškarjevim govorom. Sledila je zborna deklamacija o Jenkovem rojstvu iz pesnikove novelizirane biografije "Šmonca", avtorja Ivana Preglja (1883–1860).⁷⁶ Tine Debeljak (1902–1989) je v govoru *"povelečeval ljubezen Jenkovo ne samo do Sorškega polja, ampak do cele domovine in slovenskega naroda"*. Po slavnostnih govorih je bil koncert, na katerem so se zvrstili pevski zbori. Kot zadnja točka je bila uprizorjena dramatizirana novela Simona Jenka "Tilka", ki jo je priredil "akademik" Šifrer – pesnik, pripovednik in esejist Tone Šifrer (1911–1942).⁷⁷

Na popoldanski slavnosti se je zbralo nad 4000 ljudi, ki so uživali *"ob lepih komadih godbe in ob dobri postrežbi"*, pogrešali pa so pomanjkanje zvočnikov, saj tisti, ki niso bili tik slavnostnega odra, niso mogli zasledovati poteka slavnosti in govornikov. *"Med to množico so se kar porazgubili vsi številni odličniki, ki so na slavlje prihiteli iz Ljubljane, Kranja in Škofje Loke ter tudi seveda od drugod. Slavlje je imelo tedaj popolnoma ljudski značaj, kajti za odličnike ni bil določen prav nobeden poseben prostor, ker so od odličnikov na slavlje prišli po večini itak ljudje, ki se počutijo med narodom še kar najbolje prav po domače in neprisiljeno. Zato pa je proslava tudi res bila ljudska in je radi tega žela tudi popolen uspeh."* Zabava se je nadaljevala tudi v večernih urah *"v svetlobi električnih žarnic"*, saj je bila tedaj prvič v Podrečo preko Save napeljana elektrika.⁷⁸

Jenkov spomenik v Podreči so obnovili v letu 1954. Nov kip iz belega marmorja, ki ga je izdelal kipar Anton Borštnar, je spomenik *"veličastno povečal in polepšal"*.⁷⁹ Obnovljen spomenik so od-

⁷⁵ Gorenjec, 1835, št. 34, Proslava Simona Jenka : Gorenjci slavijo Simona Jenka.

⁷⁶ Prva objava: *Dom in svet*, 1924, ponatis kot Simon iz Praš v Pregljavih *Izbranih spisih*, VIII. del, 1933.

⁷⁷ Gorenjec, 1835, št. 34, Proslava Simona Jenka : Gorenjci slavijo Simona Jenka. Tone Šifrer je leta 1936 diplomiral iz slavistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani (Kocijan, *Tone Šifrer*, str. 35).

⁷⁸ Gorenjec, 1835, št. 34, Proslava Simona Jenka : Gorenjci slavijo Simona Jenka.

⁷⁹ Srečko Bergelez: Šolsko leto 1953/54. Spomina vredni šol-

⁷³ *Slovenec*, 1929, št. 128, Pesniku Sorškega polja.

⁷⁴ Franc Ločniškar: Šolsko leto 1934/35. Spomina vredni šolski dogodki, 31. 8. 1935, Mavčiče, *Kronika dvorazredne osnovne šole v Mavčičah od 1. septembra 1928 dalje*, Osnovna šola Orehek, Podružnica Mavčiče.

krili 12. junija 1955 v sklopu proslav 10-letnice osvoboditve, 120-letnice rojstva Simona Jenka in občinskega praznika, ki sta jih priredila Odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva in Kulturno umetniško društvo "Simon Jenko" v Mavčičah. Napis ob vznožju spomenika: "Obnovljeno ob 120 letnici SZDL."

*Odkritje obnovljenega Jenkovega spomenika
v Podreči, 12. junij 1955.
(Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju)*

Program praznovanja je bil naslednji: v nedeljo, 5. junija je bila ob 9. uri slavnostna seja Občinskega ljudskega odbora Mavčiče in obdaritev najboljših učencev, ob 10. uri je bila na šoli v Mavčičah otvoritev šolske, higienske in kemijske razstave (razstava, na kateri so si obiskovalci lahko ogledali tudi razne dokumente iz NOB, je bila odprta ves teden), ob 16. uri pa v Podreči akademija "Svobode" – center Kranj, 6. junija je bil ob 10. uri nastop šolske mladine in tekmovanje na šolskem igrišču v Mavčičah, 7. junija ob 18. uri na Podreči šahovski dvoboj na 10 deskah med ekipama iz Mavčič in Pirnič, 8. junija kino predstava na prostem (slovenski film "Kekec"), 9. junija ob 16. uri gostovanje lutkovnega gledališča iz Ljubljane, ob 20. uri nastop dramske sekcije Kulturno umetniškega društva Breg z igro "V Ljubljano jo dajmo!", 11. junija ob 20. uri gostovanje Prešernovega gledališča iz Kranja z igro "Pisana žoga". Zadnji dan praznovanja, 12. junij, se je pričel z budnico ob 5. uri. Ob 7. uri so fantje na konjih jezdili skozi Mavčiče in bližnje vasi. Ob 12.30 so v Prašah odkrili spominsko ploščo narodnemu heroju Vinku Zevniku (1914–1943) – Viktorju Železniku (partizansko ime), ob 14. uri pa je bila slovesnost ob Jenkovem spomeniku v Podreči.⁸⁰

ski dogodki, *Kronika dvorazredne osnovne šole v Mavčičah od 1. septembra 1928 dalje*, 15. 8. 1955, Mavčiče, Osnovna šola Orehek, Podružnica Mavčiče.

⁸⁰ *Glas Gorenjske*, 1955, št. 23, Odbor SZDL in KUD 'Simon Jenko' Mavčiče priredi ...

Odkritja prenovljenega spomenika se je udeležilo skoraj tisoč ljudi (vseh prireditev pa nad 3000 ljudi). Začetek proslave je naznanila godba na pihala Delavskega prosvetnega društva "Svoboda" iz Medvod, ki je korakala na čelu spreveda, v katerem so bili tudi pripadniki JLA, fantje in dekleta v narodnih nošah in gasilci kranjskega okraja. Po pesmi, ki jo je zapel moški pevski zbor "Simon Jenko" iz Mavčič, je nastopil slavnostni govornik predsednik Zveze književnikov Slovenije France Bevk (1890–1970), ki je govor zaključil z naslednjimi besedami: *"Simon Jenko je že skoraj pred 100 leti opisoval lepoto in ljubezen do naše domovine ter nakazal težko življenje našega človeka za lepšo prihodnost. S svojo poezijo je pokazal na tisto, kar smo si mi danes že priborili. Prav zaradi tega se še v bodoče zatekajmo k studencu njegove poezije! – Slava njegovemu spominu."* Po Bevkovem slavnostnem govoru je tajnik Kulturno umetniškega društva iz Mavčič odkril spomenik in ga izročil v varstvo predsedniku občine. Sledila je kulturna prireditev na veseliščnem prostoru, na kateri so sodelovali mešani učiteljski pevski zbor kranjskega okraja, mešani pevski zbor "France Prešeren" iz Kranja ter moška pevski zbor Delavskega prosvetnega društva "Svoboda" Stražišče in Kulturno umetniškega društva "Simon Jenko" iz Mavčič, ki so peli narodne, borbene in Jenkove pesmi. 20-članska folklorna skupina dijakov tržiške gimnazije je odplesala več starih gorenjskih plesov.⁸¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL, KRA – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj
KRA 2 – Občina Kranj

Kronika dvorazredne osnovne šole v Mavčičah od 1. septembra 1928 dalje, Osnovna šola Orehek, Podružnica Mavčiče.

ČASOPISNI VIRI

Glas, 1969
Glas Gorenjske, 1955
Gorenjec, 1935
Jutro, 1923, 1929
Ljubljanski zvon, 1881
Novice, 1863, 1869, 1873
Slovenec, 1929
Slovenski narod, 1869, 1873, 1913
Zvon, 1879

⁸¹ *Glas Gorenjske*, 1955, št. 25, F. B.: Velika proslava v Podreči: Oddolžili so se spominu Simona Jenka.

LITERATURA

- Bernik, France: *Simon Jenko*. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1979.
- Cachin, Françoise: *Europäische Kunst im 19. Jahrhundert*. Freiburg/Basel/Dunaj, 1990/1991.
- Kocijan, Gregor: Tone Šifrer, *Enciklopedija Slovenije*, 13. zvezek. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1999.
- Levec, Fran: *Eseji, študije in potopisi*. Ljubljana : Slovenska matica, 1965.
- Mencinger, Janez: Govor na Jenkovi slavnosti, *Zbrano delo, Četrta knjiga*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1966.
- Mencinger, Janez: Moja hoja na Triglav, *Zbrano delo, Tretja knjiga*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1963.
- Pirnat, Makso: Iz mladih dni pesnika Simona Jenka in skladatelja Davorina Jenka : Ob petdesetletnici naše budnice "Naprej" spisal Makso Pirnat, *Jahresbericht des k. k. Kaiser-Franz-Joseph-Gymnasium in Krainburg für das Schuljahr 1909/1910* (Izvestja kranjske gimnazije, 1910). Kranj, 1910.
- Pirnat, Makso: *Narodna čitalnica v Kranju 1863-1913 : Spominska knjižnica, posvečena ob petdesetletnici vsem dosedanjim članom in sodelavcem, dobrotnikom in prijateljem*. Kranj : Narodna čitalnica v Kranju, 1913.
- Stele, France: Likovni spomeniki v Sloveniji do leta 1941. *Sinteza*, 1967, št. 7.
- Torkar, Zora: *Narodna čitalnica v Kamniku od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne*. Kamnik : Kulturni center Kamnik (katalog razstave), 1991.
- Vodušek, Božidar: *Tridesetletnica "Narodne čitalnice" v Kranji 1863-1893*. Ljubljana : Narodna čitalnica v Kranju, 1893.
- Žitko, Sonja: *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1989.
- Žitko, Sonja: Vurnik Janez st., *Slovenski biografski leksikon*, 8. zvezek. Ljubljana, 1986.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana : Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.

ZUSAMMENFASSUNG

Denkmale für Simon Jenko

Der Dichter Simon Jenko (1835-1869), Textautor der inoffiziellen slowenischen Hymne "Naprej zastave slave!" aus dem Jahre 1860, die auf den Veranstaltungen ("bésede") der Lesevereine oft

gesungen wurde, war selbst in Lesevereinen tätig. Er nahm an deren Veranstaltungen teil, u.a. an einer der ersten dieser Art in Kranj im August 1863, an der auch Davorin Jenko (1835-1914), der die Melodie für "Naprej zastave slave!" komponierte, zugegen war. Im Jahr 1869 zog Simon Jenko nach Kranj um, wo er im Oktober desselben Jahres starb.

Der Leseverein Kranj, in dem auch eine Anzahl der Freunde und Mitschüler Simon Jenkos mitwirkte, sorgte für ein feierliches Begräbnis des Dichters. Die Mitglieder des Lesevereins trugen die Kosten für das Begräbnis, der Gottesdienst wurde von den Geistlichen kostenfrei abgehalten. Der literarische Nachlass von Simon Jenko wurde von den Mitgliedern des Lesevereins Kranj gesichtet und der Slovenska matica in Ljubljana übergeben.

Da es sich bei Simon Jenko um eine verdienstvolle Persönlichkeit handelte, ging von dem Leseverein Kranj auch die Initiative zur Errichtung seines Grabmals aus. Zu diesem Zweck wurde ein Vorbereitungskomitee von sieben Mitgliedern gegründet und eine Sammelaktion gestartet. Das marmorne Portätmedaillon des Dichters im Dreiviertelprofil (erste öffentliche Abbildung des Dichters) ist ein Werk von Janez Vurnik d. J. (1849-1911). Die feierlichen Reden bei der Enthüllung des Grabmals wurden gehalten vom Vorsitzenden des Lesevereins Kranj, Schriftsteller und Anwalt Dr. Janez Mencinger (1838-1912), und vom Juristen und Politiker, dem Jungslowenen Dr. Valentin Zarnik (1837-1888), der mit Jenko bei den Veranstaltungen, *Vaje* genannt, mitgewirkt hatte.

Im Jahr 1923 errichtete der Nationale Leseverein (Narodna čitalnica) Kranj eine Gedenktafel am Haus, in dem Simon Jenko gestorben war. Die anfallenden Kosten wurden zum Großteil von der Stadtgemeinde Kranj bestritten. Die Enthüllung der Gedenktafel fand im Rahmen des 60. Jahrestags des Lesevereins statt. Vertreter zahlreicher nationaler Vereine und Anstalten nahmen daran teil. Im Jahr 1929 errichteten die Landsleute Simon Jenkos in Podreča, dem Ort, wo sich einst das Geburtshaus des Dichters befand, ein Denkmal. Die Steinmetzarbeiten wurden von dem Steinmetz Rudolf Jeglič aus Kranj ausgeführt. Am 9. Juni 1929 wurde das Denkmal feierlich enthüllt.

Des 100. Geburtstags von Simon Jenko wurde durch die Dorfbewohner von Podreča, Mavčiče und Praše in einer Massenkundgebung vor Jenkos Denkmal in Podreča gedacht. Die Gedenkfeier, an der etwa 4000 Menschen teilnahmen, fand unter der Schirmherrschaft der Universität Ljubljana statt. Vorsitzender des Ehrenkomitees war Dr. Dragotin Lončar (1876-1954). Das Denkmal für Jenko in Podreča wurde 1954 erneuert und 1955 zum 10. Jahrestag der Befreiung sowie zum 120. Geburtstag Simon Jenkos und zum Gemeindefeiertag feierlich enthüllt.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929 Pintar L.
94(497.4)"1848"
prejeto: 11. 4. 2005

Mira Delavec

prof. slovenščine in zgodovine, Osnovna šola Majde Vrhovnik, Gregorčičeva 16, SI-1000 Ljubljana
e-mail: mira.delavec@guest.arnes.si

Lovro Pintar – narodnjak v senci

IZVLEČEK

Članek predstavlja življenje in delo duhovnika, učitelja, sadjarja, pisatelja in politika Lovra Pintarja. Velik poudarek je na njegovem delovanju v revolucionarnem letu 1848 in kasneje v 70-ih in 80-ih letih 19. stoletja. Poleg tega je prikazana tudi njegova vloga pri poučevanju Josipine Urbančič-Turnograjske, prijateljevanje z Lovrom Tomanom, uvajanje sadjarstva ter pripadnost slovenskemu narodu in jeziku.

KLJUČNE BESEDE

Lovro Pintar, Radovljica, leto 1848, Preddvor, Josipina Urbančič-Turnograjska, Lovro Toman

SUMMARY

LOVRO PINTAR – A NATIONALIST IN THE SHADOW

The article presents the life and work of a priest, teacher, fruit grower, writer and politician Lovro Pintar. The paper is focused on his activity in the revolutionary year 1848 and later in the 70s and 80s of the 19th century. Also explained is his role in tutoring Josipina Urbančič-Turnograjska, his friendly relations with Lovro Toman, introducing fruit growing, and his appurtenance to the Slovene nation and language.

KEY WORDS

Lovro Pintar, Radovljica, the year 1848, Preddvor, Josipina Urbančič-Turnograjska, Lovro Toman

Uvod

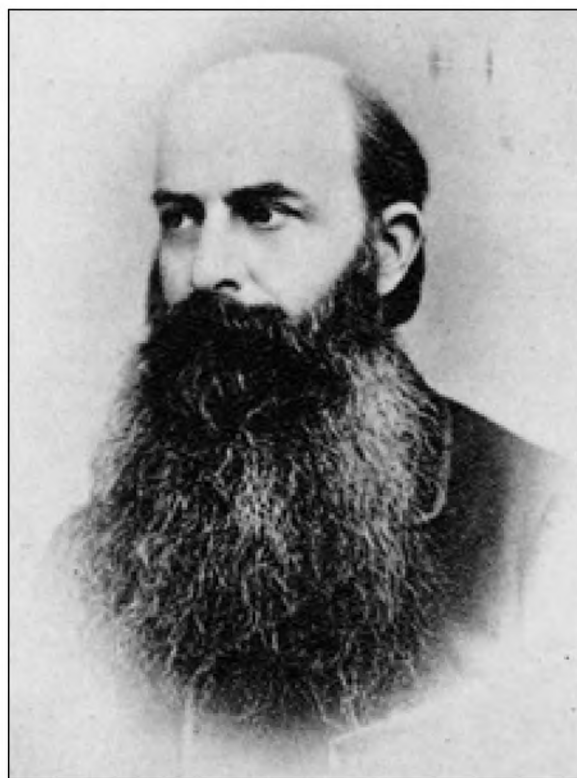
Lovro Pintar je v slovenskem kulturnem in političnem prostoru zelo pomembna, a premalo znana osebnost. Deloval je kot duhovnik, pisatelj, sadjar in politik. Pomemben je tudi kot učitelj, saj je poučeval Josipino Urbančič-Turnograjsko in Matija Valjavca.

Rodil se je 2. avgusta 1814 pri Sv. Tomažu v Selški dolini. Čas njegovega odraščanja je zaznamovala želja po izobraževanju in pri tem je imel srečo, saj je bil bogatega šolanja deležen že od vsega začetka. Najprej je obiskoval ljudsko šolo v Škofji Loki, nato gimnazijo v Karlovcu ter filozofijo in bogoslovje v Ljubljani. V tem času je postal velik pristaš ilirizma, zlasti v času šolanja v Karlovcu. Kasneje je pripadnost ilirizmu podkrepil še z učenjem drugih slovanskih jezikov in tako je kot slušatelj četrtega letnika bogoslovja 7. januarja 1841 osnoval "Slavo-ilirsko društvo",¹ saj je z delovanjem prenehal prvi čitalniški zbor, ki je bil ustanovljen po Malavašičevem prizadevanju konec leta 1838, vendar je prenehal delovati kmalu po Korytkovi smrti. Člani Pintarjevega društva so tako postali večinoma Kranjci, ki so gimnazijo obiskovali drugje, zlasti na primer v Karlovcu ali Novem mestu, ki je bilo prav tako pod okriljem Karlovca. Izmed absolventov ljudske gimnazije je za sodelovanje v društvu uspel pridobiti le dva člana, in sicer Matija Puharja, bogoslovca drugega letnika, in Luko Jerana, filozofa prvega letnika. Društvo je bilo sprva v opoziciji do kranjskih "separatistov" in je propagiralo ilirsko-jezikovno orientacijo. Kakor drugi je tudi Pintar ostal ud društva še po odhodu iz semenišča in v dobi, ko je društvo postalo slovensko.²

Lovro Pintar je nato odšel službovat kot kaplan najprej v Semič (1840), nato v Kočevje (1843), St. Janež (1844), Presko (1845), Št. Rupert (1846). Kasneje, leta 1847, je živel kot začasni upokojenec v Radovljici, saj je hudo zbolel. Tam je učil otroke grofa Vincenca Thurna, seznanil pa se je tudi z Lovrom Tomanom. To znanstvo je bilo kasneje usodno za to, da sta se spoznala Josipina Turnograjska³ in Lovro Toman.⁴

Lovro Pintar (Dom in svet, 1899, št. 1)

Lovro Toman (NUK, rokopisni oddelek, Album slovenskih književnikov)

¹ Lovro Pintar, SBL, 12. zvezek, str. 343.

² Prav tam, str. 344.

³ Josipina Urbančič-Turnograjska se je rodila 9. julija 1833 na gradu Turn pri Predvdoru in velja za prvo slovensko pisateljico in skladateljico.

⁴ Lovro Toman se je rodil 10. avgusta 1827 v Kamni Gorici pri Radovljici. Njegov oče Janez je bil fužinar in premožni posestnik. Mati Helena je kmalu postala vdova in je sama skrbela za devet otrok. Lovro je bil najmlajši. V Ljubljani je končal normalko in licej, nato je leta 1847 odšel na Dunaj študirat pravo. Leta 1848 je sodeloval pri političnem življenju dunajskih Slovencev. Ker so vseučilišče zaprli, je študij nadaljeval v Gradcu. Že pred letom 1848 je objavljaj pesmi v Bleiweisovih Novicah. 24. avgusta 1850 je prišel na obisk k Lovru

Pintarju v Predvdoru in tu je spoznal Josipino (Delavec, *Nedolžnost in sila*, str. 17).

V tem času je sodeloval s Stankom Vrazom, kateremu se je v pismu leta 1843 podpisal kot "kranjski Ilir do smrti"⁵ in mu poročal, da se ljubezben do ilirizma vedno bolj širi in da že mnogo mladeničev piše in govori ilirsko. To je verjetno veljalo tudi za Pintarjeve sodelavce iz ljubljanskega semenišča, s katerimi je še vedno sodeloval.

Lovro Pintar in leto 1848

Nato je prišlo leto 1848, ki je bilo v marsičem prelomno za Slovence in tudi za Lovra Pintarja. Z narodno zavednostjo in pripadnostjo je stopil v prvi krog narodnih prebuditeljev in neutrudnih delavcev. V tem času je bil nameščen v Radovljici kot tretji katehet pri župniku vikarju Simonu Vouku. Poleg Pintarja sta bila tu kaplana še Silvester Keše in Anton Černe.⁶ Radovljica je za revolucionarno dogajanje na Dunaju izvedela šele iz časopisov nekaj dni kasneje, vendar so šele 22. marca 1848 javno pokazali svoje navdušenje nad spremembami v državi. Politično so se začeli dogodki spreminjati ob pripravah in neposrednem poteku frankfurtskih volitev, saj naj bi na njih izvolili poslance za vsenemški parlament. Takrat so se začele izoblikovati tudi prve prave poteze slovenskega nacionalnega programa.

Radovljico naj bi politično zelo "razburkala" dva moža, in sicer novi okrajni sodnik Ignac Guzelj, ki je tja prišel 11. aprila 1848, in Vinzenz Rizzi iz Politschach, župnija Trg (Feldkirchen) na Koroškem. Le-ta je bil nad cilji združene Nemčije tako prevzet, da je bil prepričan, da morajo Slovenci zanj žrtvovati svojo prihodnost. Ker je Rizzi zahajal tudi v čitalnico, je tam "razburkal" mnenja meščanov.⁷ Vodja oziroma zagovornik slovenskih interesov v čitalnici naj bi bil Ignac Guzelj, vendar ga mnogi omenjajo kot navdušenega demokrata, prijatelja kmetov, nikoli pa kot vodilnega radovljjskega Slovenca.⁸ Ne moremo izključiti možnosti, da bi bil ta vodja lahko sam Lovro Pintar, ki je bil kljub svoji bolezni zavzet za idejo združenih Slovencev in Slovanov.

Njegovo delovanje je bilo v tem času zelo izrazito v okviru čitalnice v Radovljici, člani katere so bili med drugim še grof Thurn, komisar Rizzi, zdravnik Zoff, poštar Avsenek, fužinar Toman itd. Neki –p– (domnevno Pintar, ki se zaradi svojega duhovniškega poklica ni želel izdati) je v časopisu Slovenija zapisal: "Hvala, serčna hvala slovenskemu društvu v Ljubljani vsem častitim gospodam, kateri se za Slovenijo našo mater tako krepko poganjajo, ktera je bila v pretečenih časih od svojih

lastnih otrok nehvaležno v nemar pušena, alj bolj za prav od nemške more tlačena, vendar Bog, kteri meje stavi, je zbudil duha Slovenije, de bi nje lasten jezik zopet v spomin poklical, de bi jo v nje lastnim gladkim jeziku govorečo, nje sestre in sosednje sebi enako gospo spoznale in čislale. Zato rej dragi sinovi Slovenije! goreči za slavo svoje Matere ne pustite nikar de bi tak zbujen slovenski duh zopet zadremal ali vgasnil, marveč spodbujajte, oživljajte ga združeni v duhu in ljubezni, de postane velik plamen k ogrejanju vsih njenih otrok, de bo ona vesela nad njim svojo glavo med sestrami ponosno povzdignila; seosebno pa vi možaki in gospodje pevskiga duha, ne mudite ji pletati slavni venec iz kvaznih in lepo dišečih cvetic."⁹

Kasneje je Pintar svojo podporo še okrepil in med drugim zapisal: "Ker je namen naše družbe in pa Ljubljanskega slovenskiga društva, de bi se naša knjižnica s slovenskim društvom zjedini. Samo to bi nekateri radi, de bi nam knjižnica za perstopšino k slovenskemu društvu zalegla. Če pomislim, de ima naša bukvarnica okoli 400 bukev v mnogoterih slovenskih narečjih, menim de bo slovensko društvo rado pristopšino tistim spregledalo, kteri bojo to želeli. De se bo tedaj knjižnica zamogla slovenskemu društvu zročiti, ste vsi naproseni do konca tega maseca izposojene bukve semeniskimu bravnimu društvu nazaj poslati. Kdor pa ni naših misel, naj se do ravno tega časa pri meni oglasi."¹⁰ Ljubljansko slovensko društvo je na zapis odgovorilo: "Odbor slovenskiga društva, kolikor ta razglas njega zadene, se dragovoljno ponudbe poprime, in brez vsiga pomislika k omenjeni pogodbi zastran perstopšine privolji."¹¹ Čitalnica v Radovljici je imela velik pomen za kraj, vendar ni dosegla moči, ki bi jo lahko imela. Pisec poročila v Sloveniji –c– je med drugim zapisal, da bi se Slovani morali bolj zbirati med seboj in naj ne iščejo na tujem tistega, kar ponuja domovina. Dodal je še: "Zbrala se je v Radolici narodna straža, zmiram so nosili bele, modre in rudeče barve in okoli taciga bandera so slovensko prepevali; ni mar njem bil ne šum, ne hrup, kteriga so v Ljubljani nersramni rumenjaki napravili; mislili so, gotovo bo druga. In res, motili se niso! V brivnico pride Radolčan, in bere nemške, še več pa slovenske in slavjanske časopise. Tam se tudi zberejo trikrat v teden vsi uradniki kantonske komisije in drugi za naš materni jezik vneti domorodci, gospod Lovre Pintar (Slava mu) uči mili glas slovenskiga jezika. In tako dan ne zgine nobeden, kjer bi ne prepevali: "Živi, živi duh slavjanski" in urno pobegne nemškutar, ker taciga šlišati ne more."¹²

⁵ SBL 12, str. 344.

⁶ Granda, *Radovljica*, str. 143.

⁷ Prav tam, str. 148.

⁸ Prav tam, str. 149.

⁹ Slovenija, Glas iz Gorenskiga, list 19, 5. 9. 1848, str. 75.

¹⁰ Slovenija, Razglas udam semeniskiga bravniga društva, list 30, 13. 10. 1848, str. 120.

¹¹ Prav tam, str. 120.

¹² Slovenija, Iz Gorenskiga, list 30, 13. 10. 1848, str. 119.

Iz tega je razvidno, da si je Lovro Pintar zadal nalogo, da poučuje slovenščino in da skuša s svojim delovanjem pripomoči k uresničitvi programa Zedinjene Slovenije in je bil zato tudi med člani ljubljanskega društva, ki je podpisal peticijo za uresničitev programa o združitvi. Povsem razumljivo je, da je bil v Radovljici nacionalno najbolj osveščen ravno Lovro Pintar, saj je med drugim o svojem nacionalnem pogledu zapisal: *"Kadar sem se zavedel, v kokšnim nenaravnim in zanemarenim stanu je avstrijsko slavljanstvo, zlasti pa naša mila domovina, mi je neka temna žalost serce presunila. Torej sim sklenil kakor bi z žbljem per-bil, de bom kamorkoli me bojo moje noge prinesle, vsakimu o domorodnih rečeh luč prižigal, ga zanj obudoval in navduševal. To obljubo sim zmeraj zvesto spolnoval, in sim še pred, kot smo smeli biti Slavjani, marsikteriga za narodno stran vnel, ali pa vsaj toliko spreobrnul, de ni bil nasprotnik."*¹³

Lovro Pintar ni bil samo vnet Slovenec, ampak je živel tudi za ilirizem. Zaradi duhovniškega stanu ni poudarjal toliko politični pomen Slovencev in Slovanov, ampak njihovo številčnost in posledično s tem močnejšo vlogo v okviru Avstrije. Te misli je jasno izrazil tudi v članku *Kakošna se na Hrovaškem sovražnikom domovine gode*, v katerem je med drugim poudaril nacionalno moč in veselje sosednih Hrvatov, ki bi morali biti za zgled Slovincem. *"Vsakimu pravimu Slavjanu mora od veselja serce poskakovati, če pomisli, kako se junaški rodoljubi na Hrovaškem že od leta 1835 leta za svojo narodnost in domovino poganjajo. Na domačim in vogerskim zboru so se z neustrašljivo serčnostjo in neizrečeno gorečnostjo sukali z Madžari in Madžaroni za svoje pravice. Per mnogih perloznostih so jo očitno povedali, de jim je ljubši smert kakor ostudni jarem madžarski."*¹⁴ V omenjenem članku je jasno prikazal, da se je nacionalno gibanje začelo razširjati in na koncu poudaril: *"Hrovaška dežela je nam Slovincam živa priča, de je ložej dereči Savi pot zaježiti, kakor zbujeniga duha narodnosti v verige okovati. Kakor zaježena reka jez razdrobi, in se razlije po žitnim polju jezivca, ravno tako serdito plane duh narodnosti stergavši svoje spono po svojih tlačivnicah, ino jih razperši kakor lahko pleve jezni vihar. Ne zatirati svoje narodnosti, ampak jo po svoji moči podpirati ino ji kazati pravo pot, je sveta dolžnost vsaciga Slovenca."*¹⁵ Želja po poudarjanju svoje narodnosti bi po Pintarjevem mnenju Slovence lahko vodila v boljšo in lepšo prihodnost. Poleg tega pa po njegovih besedah *"pravična šiba božja čaka vsaciga, kteri je sovražnik svojiga rodu!"*¹⁶

Njegovo delovanje je segalo na različna področja, zato ni nenavadno, da je bil zelo aktiven tudi pri zbiranju denarja za Hrvate. Z njim bi si Hrvati pomagali v boju proti Madžarom. Glavni organizator je bilo Slovensko društvo, ki je poziv k zbiranju denarja objavilo tudi v časopisu *Slovenija*, in sicer 22. 8. 1848, z besedami: *"Vsakateri torej, komur je domovina ljuba; komur je na sercu narodno poštenje, komur je ležeče na ovarovanju lastniga premoženja in lastne svobodnosti, naj položi na oltar domovine veselo in radostno svoj dar, in genij slavjanskiga naroda našiga bode po velikosti vaših darov računal rodoljubje vaše in verjetnost bližnje prihodnosti naše."*¹⁷ Med darovalci je bil tudi Pintar, kar potrjuje, da se je zavedal pomena slovanskega povezovanja in ga je hkrati tudi podpiral, poleg tega pa je skušal vedno znova odpirati različne probleme, ki so se porajali.

Istega leta je bil prisoten tudi na pomembnem srečanju učiteljskega zbora v Radovljici, na katerem se je po poročanju časopisa *Slovenija* zbralo 13. novembra 12 učiteljev in 21 katehetov. Poleg pomembnih strokovnih in stanovskih vprašanj je omenjeno srečanje izpostavilo tudi politična stališča, saj so že v prvi točki zapisali: *"Bilo je enoglasno sklenjeno, se v zboru v slovenskim jeziku pomenkovati."*¹⁸ Na omenjenem zboru je bil poleg Lovra Pintarja, ki je o njem poročal, verjetno navzoč tudi znani pedagog Andrej Praprotnik, ki se je v časopisu Slovenije večkrat oglašal o šolskih vprašanjih.¹⁹

Politične razmere so se v Radovljici vedno bolj zaostrovale, vendar so se člani radovljiške čitalnice 10. februarja 1849 odločili, da se bodo v Kranju poslovlili od umrlega Franceta Prešerna. Ljubljanski okrožni glavar je medtem zbral informacije o delovanju radovljiških uradnikov. Le-te niso bile najbolj ugodne, zato so proti njim sprožili sodno preiskavo. Zaslišanih je bilo osebno ali pismeno več kot trideset oseb, med njimi tudi Lovro Pintar. Zlasti je bilo izpostavljeno delo uradnika Guzelja. Večina zaslišanih je vse obtožbe na njegov račun zavrnila kot izmišljotine. Lovro Pintar Guzelja zaradi morale ni ravno pohvalil, saj naj bi ljudi nagovarjal k zavračanju davkov, poleg tega pa z njim ni imel več stikov, saj je bil tudi sam premeščen.

Lovro Pintar, kaplan v Preddvoru

Kasneje se je Lovro Pintar iz političnega življenja umaknil za celih dvajset let. Vzrok njegove odsotnosti je bilo predvsem politično delovanje v revolucionarnem letu 1848, zaradi česar je bil tudi zaslišan. Zaradi tega so ga leta 1850 premestili za kaplana v Preddvor, kjer je svoje delovanje spremenil,

¹³ AS, Arhiv Slovenskega društva, fascikel 1. Pismo Lovra Pintarja Slovenskemu društvu v Ljubljani, 11. 11. 1848.

¹⁴ Slovenija, list 12, 11. 8. 1848, str. 41.

¹⁵ Prav tam, str. 41.

¹⁶ Prav tam, str. 41.

¹⁷ Slovenija, list 15, 22. 8. 1848, str. 57.

¹⁸ Slovenija, list 48, 15. 12. 1848, str. 190, 191.

¹⁹ Granda, *Radovljica*, str. 170.

saj se je lotil sadjarstva in poučevanja. Poučeval je zelo nadarjeno grajsko gospodično Josipino Urbančič in prav tako nadarjenega kmečkega fanta Matija Valjavca. Pogosto ga je prišel obiskat Lovro Toman, s katerim se je seznanil že v Radovljici.

*Josipina Urbančič-Turnograjska maja 1851.
(Dom in svet, 1899, št. 11)*

Jožefini Terpinč, graščakinji na gradu Turn, je bil Pintar v veliko pomoč, saj je začel poučevati njeno hči Josipino. Nanjo je napravil kot oseba velik vtis, saj je iz njenih pisem razvidno, da je bil prav on tisti, ki jo je vzpodbudil k temu, da se je odločila za pisanje. *"Ako bi ne bil naš ljubi gospod Pintar k nam prišel, nobene povestice ne bi bila Josipina napisala."*²⁰ Pintar je bil torej tisti, ki je opazil, da je bila Josipina zelo nadarjena in ji je pomagal pri ustvarjanju. Pintar je pomemben tudi zato, ker je ljudi v Preddvoru navdušil za sadjarstvo. *"Dobrih pet minut od župne cerkve ob cesti, ki vodi na Belo, je napravil iz gozdne celine sadjarsko drevesnico, ki jo je lepo ogradil. Napravil je gredice za sadno drevje, med gredicami pa so se vile z belim, drobnim peskom posute steze. V to sadjarnico je vodil šolarje in jim ondi z učiteljem vred dejansko kazal, kako se goji sadno drevje."*²¹ Poleg tega se je ukvarjal tudi z zidar-

skimi deli in je izrazito spremenil podobo Preddvora. Zgradil je župnišče, za katerega je načrt napravil sam, pri delu pa so mu pomagali tudi vaščani. Kot navaja Rebol, naj bi bilo župnišče zgrajeno za 4.000 goldinarjev.

Kasneje se je lotil tudi zidanja šole, ki jo je dvignil še za eno nadstropje in je tako postala dvorazrednica. Dograjena šola je privabila številne otroke k pouku in Pintar je bil deležen velike javne pohvale za svoja dela. *"Čuditi se mora vsak človek kteremu je znan poprejšni žalostni, bi rekel, milovanja vredni stran naše šole. Poprej je prisiljeno obiskovalo komej 20 do 35 učencev šolo; zdej se pa vse tare učencov, ki radovedni slušajo nauke iskreniga učenika. Ta iskreni, za srečo predvorske fare uneti učenik je Slovencem slavnoznani gosp. kaplan Lovre Pintar. On razume v resnici besede Gospodove: 'Dajte malim k meni priti.' Zato je pa tudi šola vsa polna pridnih otročičev, ki se razen kersanskiga nauka, branja, pisanja, računstva in lepe in čedne obnaše v šoli in zunaj šole učé tudi toliko potrebne in koristne sadjoreje. V ta namen je zgradil marljivi gospod lep vertec, v katerem se nahajajo jabelka, hruške, češplje, češnje, orehi in druge drevesca mnogoverstnih plemen. Vse je lepo v redu po gredah nasajeno, divjaki posebej, cepljenki posebej. Vsih drevesec pa je več od 2000. Na ta vert hodijo otroci in tudi odraseni gledat, kako se peške sadé, mlade drevesca ravnaajo, divjaki cepijo in vse kar v vernaarstvo spada. Velike hvale vredna je ta naprava in dobro bi bilo, da bi se pri vsaki fari sadjoreja učila in tudi pridno drevje sadilo."*

Dokler bodo kmetje, ako jih kdo nagovarja sadonono drevje saditi, se le s tim zgovarjali: *"kdaj bo kaj – sej ne bom sadú doživel, za druge se pa ne bom vkvrjal"*, ne bode naša dežela dosegla ti-stega dobička, ki ga drugod daruje sadjoreja pridnim gospodarjem. Vsak je dolžen za svoje mlajši skerbeti! Otroci, ki imajo tacega učenika, kakor je gosp. Pintar, bodo gotovo drugači mislili in drugači delali. Bog nam še dolgo ohrani iskrenega, za blagor mladosti tako pridnega učenika!"²² Zidal je tudi mostove, zlasti je znan na Beli pri Kračmanovih, kjer se je rodil Matija Valjavec.

Josipina Urbančič, Lovro Toman in Lovro Pintar so si do Josipinine smrti 1. junija 1854 zelo pogosto dopisovali. Ohranjenih je kar nekaj pisem, v katerih se je Josipina obračala na Lovra Pintarja, saj ga je pogosto vprašala za kakšen nasvet, ali pa mu je samo sporočila, kako ji gre.

Urbančičevi so bili naročeni na vse tedanje slovenske časopise. Od Pintarja so dobivali ilirski Neven, češki Videnski tehnik, novosadsko Vojvodjanko in razne slovanske ter nemške knjige. Josi-

²⁰ NUK, rokopisni oddelek, Ms 1446, Korespondenca Josipine Turnograjske in Lovra Tomana (v nadaljevanju Korespondenca TT), Ms 1446, mapa 2a, pismo št. 37 (9. 3. 1851), str. 2.

²¹ Rebol, *Lovro Pintar*, str. 2.

²² Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, let. 12, 8. 11. 1854, št. 89, str. 355 (v nadaljevanju Novice).

pina jih je naročala tudi v Zagrebu, in sicer: Psalter od Gjorgjića, Uzdasi Madaljene od Gjorgjića, Serbske Vukove pesme, Vilo Ostrozinsko, Lažni car od Petrovića, Raičeva ruska gramatika, Nove pjesme od Preradovića. Pintar je torej kljub trenutnemu umiku iz političnega življenja, še vedno spremljal dogajanje in se izobraževal.

Spomladi, natančneje v začetku junija 1851, je Lovro Pintar začel zidati novo župnišče in ni imel več toliko časa za poučevanje kot prej. Zato je Janka in Fidelisa²³ učila Josipina sama. Ker se je njeno zdravstveno stanje zelo počasi izboljševalo, dolgo ni uspela ustvarjati "povestic". Poleg tega se je želela pred pisanjem pogovoriti s Pintarjem, ki ni imel časa, zato je s pisanjem pogosto odlašala. Pri gradnji župnišča pa je imel Lovro Pintar tudi sitnosti. Ker ni prosil za dovoljenje, ali sme zidati ali ne, je v Predvdor prišel na ogled komisar.

Zaradi naporega dela Pintarju ni primanjkovalo časa samo za Urbančičeve, temveč je bolj poredko pisal tudi Lovru Tomanu v Gradec. Kadar je le utegnil, pa mu je poročal, kaj se dogaja na gradu in kako poteka njegovo delo. V enem izmed njih je zapisal:

"Dragi brat!

Ravno sim prišel iz Predvora na Turn spat. Predvorski kvartir sim mogel zapustiti. Hišna Predvorske grajšine je bila tako dobra, da sim svoja dva kostna v njeno sobo postavil. Kanclijo imam na kravariji (: kaplanič) pod streho, pod drevno prebivališče je groblja strariga farovža, spim pa na Turnu. Kaj ne da imam prijetno? Opravi imam toliko, da bi bilo naj bolje, ko bi ob 11stih ustal in ob 12stih pa ležat šel. Na Turnu se le malo učimo. Gospodična me večidel suplira. Šoli tudi pritrgam, kar se da. Fajmošter pa brez naj manj skerbi okrog šalaberci in tabak puha. Ne zameri, da ti tako dolgo nisim pisal, saj kmalo ne bom znal družiga pisati kakor cifre. Materializem je pač duhamoren.

Lovre, z Bogom!

V petek bomo zjutraj ob petih vogelni kamen položili. Tega je še manjkalo."²⁴

Pintar je pogrešal tudi večere, ko so na Turnu skupaj peli in brali povesti, sedaj pa za to ni imel več časa. Ob večerih je sicer še hodil na Turn, vendar so se pogovorili le o najnujnejših gospodarskih stvareh. Zanimivo je, da sta se Josipina in

Matija Valjavec spoznala prav preko Pintarja, ki je Josipino obveščal tudi o njem.

V začetku leta 1852 je prišlo do spora med Antonom Janežičem²⁵ in Lovrom Tomanom. Vzrok je bil, da Janežič ni hotel objaviti Lovrovih pesmi, češ da so neustrezne. Ker je bila Josipina vedno bolj povezana z Lovrom Tomanom, je po vsej verjetnosti zapadla tudi pod njegov vpliv. Zato se je v tem času ohladil tudi odnos med Lovrom Tomanom in Josipino na eni strani ter Lovrom Pintarjem na drugi, saj je Pintar delno zagovarjal Janežičevo mnenje. To je Tomana zelo užalilo in s tem tudi Josipino. Prepričana je bila, da Lovro Toman ni bil kriv za spor. Prvi vzrok je videla v gradnji župnišča in v *"družbi brezčutni, ki mu je uzela vse nježno čutenje – serce! Ves spremenjen je – ne samo proti tebi – tudi u svojem celom bitju! On ne zna – ne more več ljubezni pobratimske čutiti – tedaj merzlota tudi proti tebi! – Odtod zvira tudi, da ne more več zastopiti tvojih premilih krasnih pesmic – ko jih ne čuti!"*²⁶ Poleg tega si je skušala tudi razložiti, zakaj sta postala prijatelja. Vzrok je videla v letu 1848, ko je bil Lovro Toman "nova zvezda" in *"o kdo, ki je bil le količkaj pisatelj – domorodec – bi ne bil iskal dobiti tudi kake "žarčke" te zvezdice – u prijateljstvom z njo! – Tako je bilo – slovenšina vaju je vkup pripeljala! – "Slovenšina" – bila vez prijateljstva pri Pinteru – scer Lovro – bi ne mogla zapopasti – kako bi se bilo vajno prijateljstvo tako zdreti moglo! – Ah bi bil nje temelj u jednakosti serci i občutja, bi bilo to mogoče!"*²⁷

Lovro Toman je v tem času (konec marca 1852) ponovno okrepil prijateljski odnos tudi s Trdino, kar je Josipino presenetilo, Pintarja pa ne, saj je imel o Trdini posebno mnenje, in sicer, *"da je tak sirov, kakor morebiti malokateri kmet."*²⁸ Janez Trdina je namreč na enem izmed srečanj na Dunaju svojim kolegom dejal, *"da ženska naj bode pred pečjo ali pri zibeli – ne pa pri "peresu!" To nje poklic!"*²⁹ To je Tomana užalilo, vendar sta se kasneje kljub temu spoprijateljila.

²⁵ Anton Janežič se je rodil 19. 12. 1828 v Lešah. Bil je urednik, šolnik in jezikoslovec. V letih 1851–55 je študiral slavistiko in germanistiko na Dunaju, nato pa je poučeval na celovski realni in gimnaziji. Posvečal se je zlasti sestavljanju učbenikov za Slovence, uredniškemu delu pri raznih revijah in Mohorjevi družbi. Najpomembnejši učbenik je *Slovenska slovnica* (1854). (Kocijan, *Janežič Anton*, Enciklopedija Slovenije 4, str. 265).

²⁶ NUK, Ms 1446, Korespondenca TT, mapa 2c, pismo št. 210 (21. 1. 1852), str. 11–13.

²⁷ NUK, Ms 1446, Korespondenca TT, mapa 2d, pismo št. 286 (13. 5. 1852), str. 8.

²⁸ NUK, Ms 1446, Korespondenca TT, mapa 2c, pismo št. 241 (31. 3. 1852), str. 7–8.

²⁹ NUK, Ms 1446, Korespondenca TT, mapa 2c, pismo št. 233 (23. 3. 1852), str. 3–4.

²³ Fidelis in Janko sta bila Josipinina mlajša brata.

²⁴ AS 1242, Rodbina Urbančič, škatla 1 (pismo Lovra Pintarja Lovru Tomanu, maj 1851).

Josipina je bila še vedno užaljena in jezna, ker Pintar ni imel časa, saj na Turn ni več prihajal na kosilo, temveč je prišel okrog sedmih ali osmih zvečer, zato je brata morala poučevati sama. Odnos do Pintarja pa je spremenila samo Josipina, saj se je mati z njim veliko pogovarjala. Mnogi so bili mnenja, da se je Josipina oddaljevala od Pintarja zaradi vedno večjega Tomanovega vpliva.

Kljub sporu pa je Pintar pisal Lovru Tomanu in mu marsikaj očital, zlasti glede odnosa do Josipine. Iz pisem je razvidno, da je bil Pintar zelo v skrbeh za Josipinino zdravje in je vzrok za poslabšanje pogosto očital Tomanu, saj naj bi Josipini odgovarjal z nekajdnevno zamudo in se za njeno zdravstveno stanje sploh ni bi zmenil. Različne značajske lastnosti in pogledi so tako vedno bolj ločevali oba prijatelja. *"Tvoje zakasnjeno pismo je nam – saj meni – dosti nejevolje, tebi pa gotovo veliko skerbi storil. Le pomisli, jaz ti pišem, da je Josipinka bolna in ti se kar ne zmeniš zato. Kaj si si tedaj mogel misliti? Čudno se mi je zdelo od tebe kaj taciga. Primem torej še tretjič za pero in ga enmalo bolj terdo zastavim. Da te je bolelo, žalilo moje pisanje, rad verjamem, pa se je mene tudi tvoje molčanje. Pa vsega tega je zakasnen list kriv. Pa saj si menda radi odpustimo, kar nihče ni kriv. Še to ti poročim, da je Josipinka v moje veliko veselje zopet zdrava. Precej zlo me je že ob enem času zastran nje skerbelo. Varovati se bo pa še morala, da se kaj ne pregreši. Zlo je upadla. Pa bo že spet se poredila, da je le zdrava. Prizadevaj si, da boš gotovo opoldne na Turnu, če ne bo tako skerb imela, da bo joj. Ravno opoldne ali pa še malo prej skusi priti. Le prepozno ne /.../."*³⁰

V tem času so se dogajale tudi spremembe v Preddvoru, kjer je bil Pintar kaplan. Zgodilo se je namreč, da je župnik zabredel v težave, in sicer je zato prišla komisija na povelje škofa. *"Fajmošter bode morebiti u jednom tednu že popolnoma odstavljen 'ab officio et beneficio'! Revež – pa pomagati mu ni! Zadovoljen naj bo, ak se mu nič drugoga ne zgodi!"*³¹ Vzrok za tako stanje je bilo, da je *"delal za druge – jih podpisoval,"*³² i ti nič od toga vedli, nič denarja prejeli itd. *Ah kam zajde človek!! Kam ga pripeljalo nesrečno vino!"*³³

Josipina in Lovro Toman sta se poročila 22. septembra 1853 v grajski kapelici na Turnu. Poroko je vodil Lovro Pintar, ki ju je tudi seznanil.

V kapelici na gradu Turn sta se 22. septembra 1853 poročila Lovro Toman in Josipina Urbančič. (fototeka avtorice)

Od tu dalje neposrednih zapisov o Josipininem življenju v Gradcu nimamo več. Po vsej verjetnosti se je s Pintarjem še vedno dopisovala, saj je želela ohraniti stik z domačim okoljem, ki ga je kljub vsemu zelo pogrešala. Ohranjeno je namreč Pintarjevo pismo, ki ji ga je poslal 15. novembra v Gradec in v katerem je zelo slikovito in čustveno izrazil svoje misli: *"Ah Josipina (ne bom vas drugač nagovarjal ne), vi me zavirate, de jest Turn gledam. Pa glejte, ravno kadar Turn zagledam, me naj bolj žalost obide, ker me opomni lepih pa preteklih dni. Kolikokrat se ozrem na samotno zidovje, so mi nehotoma žalne besede preroka: 'Quomodo sedet sola civitas derelicta populo', v ustih in sercu. Res je, Turn je bil lep, krasen, dokler je ljubeznive prebivavce imel. Ali kakoršen je zdaj, za me nima nobeniga pomena. Tudi skoro nič več gori ne zajdem. Kar ste odšli ga od znotraj še nisim vidil. /.../."*

/.../ Prav zlo me veseli, da ste vi v Gradcu pri svojem Lovretu tako zadovoljni in srečni, pa tudi Lovro vas je zadnjič močno hvalil. O nikar ne mislite, vsi dragi moji gračani, de se jaz vas spo-

³⁰ AS 1242, Rodbina Urbančič, škatla 1 (pismo Lovra Pintarja Lovru Tomanu avgusta 1852). Pismo je bilo naslovljeno na Lovra Tomanu, pravnika v Ljubljani.

³¹ NUK, Ms 1446, Korespondenca TT, mapa 2e, pismo št. 397 (10. 11. 1852), str. 3.

³² Josipina navaja pogodbe.

³³ NUK, Ms 1446, Korespondenca TT, mapa 2e, pismo št. 397 (10. 11. 1852), str. 4.

*minjam, če tudi molčim. Moj duh je pogosto pri vas, če me tudi materializim v klešah derži. Vi pravite, de se v vašim blagim sercu nobena želja nič ne gane, kar ste dosegli, kar ste želeli. O blagor vam! Zadovoljnost je prvi vir sreče na zemlji. O Bog vas ohrani v učverstenje vašiga nježniga telesca dolgo dolgo v taki sreči. Mir serca bo vaše zdravje povzdignil okrepčal. Ali vedite vender, da bodo gotovo opet časi prišli, ko bo nilo sonce verle Josipinke opet kakokšne nespolnjene želje imelo. To je človeška osoda na zemlji /.../.*³⁴

*/.../ Predno svoje pismo sklenem, morem še eno željico razkriti. Oh Josipina! Vaše pero je močno, de skor nima para. Pomočite ga še kterikrat v vašo in v Slave slavo. Ubogo slavljanstvo gre rakavo pot. Nimam družiga zanj kakor solze!*³⁵

Kratek pregled pisem, ki so si jih dopisovali Urbančiči in Lovro Pintar, kaže, da je bil Pintar z njimi zelo povezan, saj je Josipinina mati zelo cenila njegove nasvete in mu prepustila številne vaje pri vzgoji njenih otrok. Josipini Pintar ni bil samo učitelj, temveč je v njem videla tudi neke vrste očeta, saj je svojega izgubila, ko ji je bilo komaj osem let. Tudi Pintar je bil zelo povezan z Urbančiči. Zlasti pri Josipini je opazil veliko nadržanost za pisanje in jo je pri tem ves čas zavzeto vzpodbujal, zato je povsem razumljivo, da ga je Josipinina nenadna smrt 1. junija 1854 zelo potrla. Tako je v pismu njenemu bratu Janku Urbančiču zapisal: *"Kaj dela Lovre? Ali spisuje Slavo Josipine? O ne morem vam povedati, kako me včasih serce zabolj, ko se spomnim, de je mrtva. Pa naj bo! Božja volja je bila tako. Blagor ji, ker je, kakor zanesljivo upamo, pri svojem nebeškem očetu v naročju svojiga telesniga očeta, zakaj: Beati motui, qui in domino moriuntur!"*³⁶ Ker je bil Lovro še vedno kaplan v Preddvoru je Janku Urbančiču poročal o dogajanju. Medtem se je veliko spremenilo, saj so dobili novega 26 let starega učitelja Andreja Štancerja, ki je poučeval vse predmete, zato je Pintar učil samo krščanski nauk. Njunjo sodelovanje je bilo zelo uspešno, saj ga je Pintar učil metod poučevanja in skupaj sta pisala t. i. *Glasovavnicó*. Pintar je namreč menil, da je taka knjiga za Slovence zelo potrebna, saj je namestnica Abecednika in dodal: *"Da nimamo temu nauku primerneje knjige, in tudi vam povem, de malokteri učitelj zna lautviati. Naš učitelj je sam prid mene obstal, de ni imel čistiga zapopadka od glasovanja, dokler ga nisim jest naučil. Jest sim po*

*svojem rokopisu že tri leta učil brati, zdaj pa še predelujeva in docendo poskušava, potem ga znam kdaj, če se poterdi, na svitlo spustiti. Tudi druge reči marsikaj pišem, pregledujem besednjak, ki se pripravlja izhajati, pa ne vem, če bo izšel ali ne, saj daleč ne bo prišel, če ne bo hitrejša hodil."*³⁷ Pintar je vso svojo moč preusmeril v poučevanje in pripravo različnih učbenikov, od katerih mnogi niso bili nikoli natisnjeni.

Na Pintarja je imel lepe spomine tudi Matija Valjavec, ki se je rodil na Srednji Beli pri Predvoru. V svojem življenjepisu je o njem med drugim zapisal, da so 9. avgusta 1853 skupaj z ostalimi vaškimi fanti prišli na Turn, kjer so peli, saj sta Pintar in Toman naslednji dan godovala. Vsi so jih lepo sprejeli in pogostili. Pintar je Valjavcu pomagal tudi, kadar je bil v stiski z denarjem. *"Potrosil sem vseh osemdeset goldinarjev in skrbelo me je, kako se vrnem na Dunaj. Spet mi Pintar pomaga iz zadrege: pričo strica mi podari pet goldinarjev, in stric ni mogel drugače, pa mi tudi on pričo Pintarja da pet goldinarjev."*³⁸ Iz slednjega je razvidno, da je bil Lovro Pintar kot človek zelo dobrodušen in je rad pomagal.

Lovro Pintar o sebi

Tako kot je znal biti kritičen do drugih, je bil tudi do sebe. O sebi in svojem delu je zapisal: *"Od sebe kaj pisati, je čudno. Vendar naj povem, da sem poln slabosti. Svoje glaven sem tako, da me nobena reč ne sme užugati. Kar se lotim, izpeljem, ko bi imeli tudi hlače z guzico iti."*³⁹ Rad se je šalil tudi na svoj račun, in sicer je zapisal: *"V tretjem letu bogoslovja (1840) sem novo mašo stokal, ker peti znam slabo."*⁴⁰ Čeprav je bil po naravi skromen, je rad poudaril, da je *"en čas za 'Novice' in druge liste pisal, izdal nekaj slovenskih bukvic 'Molitve za verne duše v vicah', 'Nebeške iskrice', kterih je več kot 56.000 razprodanih."*⁴¹ Leta 1856 je napisal knjigo *"Marija Devica"*, ki je bila razprodana (3000 zvezkov).

Lovro Pintar kot politik iz "druge vrste"

Po odhodu iz Preddvora je bil premeščen za kaplana v Zalilog. Tam je prezidal župnišče, potem pa je čez dve leti odšel v Breznico, kjer je bil župnik od leta 1861 do 1874. Tu je s sadjarstvom še intenzivneje nadaljeval, saj si je pri Vrbi uredil kar dva orala veliko drevesnico, v kateri je poleg sadik vzgajal, učil in navduševal staro in mlado ter s cepiči in sadikami zalagal sadjarje od blizu in

³⁴ NUK, Ms 1445, Korespondenca TT, IV Korespondenca, Lovro Pintar (5, 1850–1853). Pismo je bilo napisano 15. 11. 1853.

³⁵ NUK, Ms 1445, Korespondenca TT, IV Korespondenca, Lovro Pintar (5, 1850–1853). Pismo je bilo napisano 15. 11. 1853.

³⁶ AS 792, Turn pod Novim gradom, Pismo Lovra Pintarja Janku Urbančiču 25. 11. 1854.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Levec, *Matija Valjavec*, str. 182.

³⁹ Kronika preddvorske župnije, Preddvor, 1910, str. 228.

⁴⁰ Prav tam, str. 228.

⁴¹ Prav tam, str. 228.

daleč. Pri tem je uvedel več kot 25.000 vrst dreves in osemsto vrst sadja. O tej drevesnici je vodil od leta 1870 poseben zapisnik, v katerem zasledimo zapise o različnih vrstah, ki jih je vzgajal. O svojem delu in izkušnjah s sadjarstvom je pisal različne članke za Novice, in sicer že od leta 1857, kasneje je objavljala tudi v Učiteljskem tovarišu. Njegov vpliv je bil zelo močan, saj so njegovemu zgledu sledili številni. Med njimi velja omeniti Franceta Finžgarja, očeta pisatelja Frana Saleškega Finžgarja, ki si je že leta 1872 uredil manjšo drevesnico. Da je bil Lovro Pintar res izjemen človek, je razvidno tudi iz zgodbe z naslovom *Gospod Lovro*, ki jo je leta 1895 v zbirki Pomladni glasi izdal Fran Saleški Finžgar. V njej je zelo nazorno opisal Pintarjevo poučevanje in zaključil z besedami: "Brzo teče čas v morje večnosti. Dvajsetkrat se je pomladila zemlja od takrat. Čebelnjaka ni, lipe so posekane, v drevesnici raste trava. Gospod Lovro spijo mirno spanje v hladnem grobu. Vse mine. Ne – nekaj ostane. Dobri nauki žive in rode bogatega sadu, kateri bodo uživali pozni vnuki in še ti bodo vedeli, česa so učili njihove pradede – gospod Lovro."⁴²

Slavno c. b. okrajno
glavarstvo.

Mnogo veljavnih možkoo v
Krajevni političnem okraju
se je med seboj v splešnih po-
trebah sedanjega časa poseto-
valo, mi so odobrili navodila
caki ljudski škod ali labor pod
milni nebom pri Lescah. Po leti-
nih razgovorih se je odločilo, da
se bo pri tem laboru govorilo
in sklepalo na podlagi sleden-
ga programa:

I. Zedinjenje Slovencev v eno ce-
loto z enim deželnim zborom v
Ljubljani.

II. Zgodnje zadeve na Jurenskih.

III. Sedanje solske potake naj se
deželnim potrebam primerne pre-

narode

II. Vpeljavo slovenskega jezika
v vsadnji mi. Lescah.

V. Naj veljavni možje delajo na
to, da se ustavijo pri vsaki no-
sti ali hranitvi za Jurenskih ali
deželni javarovalnici i. t. d.

III. Vse skupine posvetovale
se je nam sodelstvo poljudnosti
naložila naloga, da za labor vse
potrebne predbine.

IV. Poljudnosti to delo najvarjamo
slavljemo c. b. okrajnem gla-
varstvu da vsilimo dne 29.
maja to je čudovito poudarjati
oblasti ljudski škod ali labor
pri Lescah. Tiskovnice se bo pri-
čelo skupine dan popoldne ob
slavi. Mi Lescah prostimo:

Slavno c. b. okrajno glavarstvo naj
blagovoli to nagrado v vrednoti
spregati zeti, nam pa dovoliti iz-
vršitev labora labor tudi to da
sveeno ljudi k temu laboru po-
nalajo, ali uveljavljati plakatit
vabiti.

Da li se pri tej priliki ne nare-
dil taki ugovor ali drugje take
napake bomo predbili za to
potrebno varstvo.

Moči naj se vroči casu splo-
dobno podpisati.

Lescah dne 21. aprila 1871

Lovro Pintar c. r.
priznatelj na Breznici in
deželni poslanec
Franz Rossmann c. r.
Franz Lajab c. r.

Pismo Lovra Pintarja, župnika na Breznici in deželnega poslanca, okrajnemu glavarstvu, 21. aprila 1871. (NUK, rokopisni oddelek, Ms 1201, mapa 57, Tabor-Lesce, 1871)

⁴² Finžgar, *Pomladni glasi*, str. 88.

Leta 1867 so ga izvolile kmečke občine Radovljica–Kranjska gora v deželni zbor. Mandat je odložil leta 1874, ko je hudo zbolel. Od leta 1869 je bil tudi član peticijskega odseka, odseka za vodno postavo; od leta 1871 pa član ustavnega in posebnega odseka za ustanovitev ponavljanih šol. Deželni zbor ga je leta 1867 poslal v državni zbor, kjer je ostal do leta 1870. Govoril je proti Herbstovemu načrtu o zakonu in proti členu 1 medverske postave. V tem času je tudi po vzoru nemških in drugih originalnih molitvenikov sestavil več novih molitvenikov, in sicer Molitve za duše v vicah s pristavkom mašnih in drugih molitev (1848, petkrat ponatisnjene), Nebeške iskric (1850), Sveti Angel Varh (1853) itd.

Kljub temu, da je v tem času deloval bolj iz ozadja, pa je bila njegova vloga na trenutke celo pomembnejša kot leta 1848. Sedaj je imel namreč veliko večjo podporo in pomoč, hkrati pa je imel že bogate izkušnje iz leta 1848. Tako se je leta 1871, ko so snovali taborsko gibanje pri Lescah, pogosto obračal na Costo in ga prosil za denarno pomoč. Prav tako se je obračal nanj s prošnjo, da bi podprl nastanek pomožnega društva, hranilnice ali lastne zavarovalnice za Kranjsko. O tem je imel Pintar jasno izoblikovano stališče. *"Jest sem terdno prepričan, da te reči nihče ne bo boljše obdeloval kakor vi. Neki Končič je imel sicer zastran te točke na svojo roko privatno dopisovanje z Vošnjakom, pa mu je pisal, da ne more prevzeti, ker ne ve, ali pride na tabor, ali ne, odbor pa dozdej še ni nikogar prosil in le, ako bi vi našo ponižno prošnjo odbili, kar upamo, da se ne bo zgodilo, bomo potlej g. poslanca Murnika prosili, čigar je to del našega programa. Obenem vam se bo, kakor vodniku slovenskih poslancov pisalo in vas bomo prosili, da bi pri naših slovenskih poslancih blagovolili denarno pomoč za naš tabor nabirati."*⁴³ Taborsko gibanje v Lescah naj bi imelo pet točk v svojem programu:

"I. Zedinjenje Slovencev v eno celoto z enim deželnim zborom v Ljubljani.

II. Gozdne zadeve na Gorenskim.

III. Sedanje šolske postave naj se deželnim potrebam primerno prenašajo.

IV. Vpeljava slovenskega jezika v urandije in šole.

*V. Naj veljavni moške deljajo na to, da se ustanovi pomožno društvo ali hranilnica za Gorensko ali deželna zavarovalnica i. t. d."*⁴⁴

Pod omenjene točke so se podpisali Lovro Pintar, "fajmošter na Breznici in deželni poslanec", Janez Ovsenek in France Legat. Lovro je torej še

vedno vztrajno zagovarjal program Zedinjene Slovenije, ki je v tem času dobil širši okvir, vendar večjega vpliva in moči na sam potek ni imel več. V tem času se mu je začelo slabšati tudi zdravstveno stanje. Zadnje leto pred smrtjo je stanoval "Pri Petru" v Tupaličah pri Preddvoru, kjer je 10. septembra 1875 tudi umrl. Njegovi kolegi poslanci so mu odkrili spominsko ploščo pod lopo pri farni cerkvi v Preddvoru, kamor so zapisali:

*"Lovro Pintar,
bivši Brezniški župnik ter deželni in državni
poslanec kranjske zemlje,
rojen pri sv. Tomažu pod Selškim zvonom v 2.
dan avgusta 1814 leta;
umrl Pred Dvorom v 10. dan septembra 1875. leta.*

*svečenik, pastir je duše vodil,
ljubil narod svoj do konca dni,
z modrim umom v boj je
zborov hodil,
On, ki tukaj v miru Božjem spi.*

*Spomenik so mu postavili kranjski deželni
poslanci in častitelji."*⁴⁵

Napis na marmorni plošči, ki je posvečen Lovru Pintarju in stoji na levi strani pri vhodu v preddvorsko cerkev. (fototeka avtorice)

⁴³ NUK, Ms 1201 (mapa 57), Lesce – Tabor (5, 1871). Pismo Lovra Pintarja Etbinu H. Costi (29. 4. 1871).

⁴⁴ NUK, Ms 1201 (mapa 57), Lesce – Tabor (5, 1871). Pismo c. kr. okrajnemu glavarstvu (21. 4. 1871).

⁴⁵ Prepis s spominske plošče ob vhodu v preddvorsko cerkev.

Lovro Pintar je imel veliko zaslug za razvoj nacionalne zavesti. Njegov doprinos v sadjarstvu, izobraževanju in politiki je edinstvenega pomena. "Z njim je zgubila Slovenija zopet vrlega boritelja, kakršnih je sedaj čedalje manj. Bodi mu večni hvalni spomin in naj v Gospodu počiva!"⁴⁶

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1242, Rodbina Urbančič
AS 792, Turn pod Novim gradom
Arhiv slovenskega društva, fascikel 1

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
Kronika predvorske župnije, 1910

NUK, Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelek
Ms 1445, Urbančič Turnograjska, Josipina – Ostalina
Ms 1446, Toman Lovro – Zapuščina
Ms 1201, Lesce – Tabor

ČASOPISI

Slovenija, 1848, 1849
Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči, 1854
Slovenec, 1875

LITERATURA

Delavec, Mira: *Nedolžnost in sila : življenje in delo Josipine Urbančič-Turnograjske*. Kranj : Gorenjski glas, 2004.
Finžgar, Fran Saleški: *Pomladni glasi*. Ljubljana : Katoliška tiskarna, 1895.
Granda, Stane: Radovljica v revolucionarnem letu 1848. *Radovljiški zbornik* (ur. Jure Sinobad), 1995, str. 141–175.
Kocijan, Gregor: Janežič, Anton. *Enciklopedija Slovenije*, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990, 4. zvezek, str. 265.
Levec, Fran: *Matija Valjavec: Životopis. Knezova knjižica (zbirka zabavnih in poučnih spisov)*, 2. zvezek, Slovenska Matica : Ljubljana, 1895.
Rebol, Frančišek: Lovro Pintar. *Dom in svet*, XII, 1899, št. 1, str. 1–8.
Slovenski biografski leksikon (SBL), 12. zvezek (ur. A. Gspan in sodelavci). Ljubljana : SAZU, 1980.

ZUSAMMENFASSUNG

Lovro Pintar – ein Nationaler im Schatten

Lovro Pintar war jener Geistliche, der im Jahr 1848 als Mitglied des Lesevereins Radovljica (Radmannsdorf) in den Kampf um das Vereinigte Slowenien eintrat. Er stellte sich die Aufgabe, das Slowenische zu unterrichten und somit zur Verwirklichung des Programms des Vereinigten Sloweniens beizutragen. Er war auch Mitglied des *Slovenischen Vereins* in Ljubljana (Laibach) und Unterzeichner der Petition zur Verwirklichung des Vereinigungsprogramms. Es liegt nahe, dass das Nationalbewusstsein in Radovljica gerade bei Lovro Pintar am stärksten ausgeprägt war, entschloss er sich doch dazu, die Leute für die slowenische Sprache und für die Zugehörigkeit zur slowenischen Nation zu begeistern. Er war nicht nur ein eifriger Slowene, sondern auch Anhänger der illyrischen Idee. Als Geistlicher hob er nicht so sehr die politische Bedeutung der Slowenen und Slawen hervor, sondern vielmehr ihre zahlenmäßige Stärke und folglich die stärkere Rolle, die sie im Rahmen Österreichs spielen sollten. Das schrieb er auch in einem seiner Artikel im Jahr 1848, in dem er hervorhob, der Wunsch nach der Betonung ihrer Nationalität könnte den Slowenen eine bessere Zukunft sichern. Nach seinen Worten werde der Zorn Gottes alle treffen, die Feinde ihrer Nation seien. Wegen seines politischen Engagements wurde er verhört und im Jahr 1850 nach Predvor versetzt, wo er sich der Unterrichtstätigkeit und dem Obstbau widmete. Dort wurde er Hauslehrer der Urbančič auf Schloss Thurn, wo er die schriftstellerisch begabte Josipina entdeckte. Seiner Anregung, Zuneigung und seinem Wissen, das er an sie vermittelte, ist es zu verdanken, dass Josipina Urbančič, die unter dem Pseudonym Turnograjska schuf, zur ersten slowenischen Schriftstellerin und Komponistin wurde. Er machte sie auch mit Lovro Toman bekannt, den Josipina heiratete. Der erschütterte Freundschaftsbund zwischen Lovro Toman und Lovro Pintar wurde nach Josipinas Tod im Jahr 1854 erneuert, und letzterer trat auf Lovro Tomans Betreiben noch einmal in die Politik ein. Er wurde Reichsrats- und Landtagsabgeordneter. Seine Aufgabe war auch diesmal von Bedeutung, obwohl er als "Politiker aus dem zweiten Rang" wirkte. Die ganze Zeit blieb er den Prinzipien treu, für die er sich bereits im Jahr 1848 eingesetzt hatte.

Lovro Pintar spielte auch eine bedeutende Rolle bei der Entwicklung des Obstbaus in Slowenien. Durch sein umfangreiches Wissen begeisterte er junge Leute für die Anpflanzung von neuen

⁴⁶ Slovenec, domače novice, št. 108, 14. 9. 1875.

Obstsorten und deckte Obstbauern von nah und fern mit Stecklingen ein. Noch intensiver beschäftigte sich mit dem Obstbau in Breznica, wohin er 1861 als Pfarrer versetzt wurde. Er führte mehr als 25.000 Baumarten und 800 Obstbaumarten ein. Er übte einen so starken Einfluss aus, dass ihm zahlreiche Leute folgten, darunter auch der Vater von Fran Saleški Finžgar.

Lovro Pintar hat sich große Verdienste um die Stärkung des Nationalgefühls in Slowenien erworben. Durch sein umfangreiches Wissen, das er auf die junge Generation übertrug, und durch seine Liebe für die slowenische Sprache, stellt er – trotz zeitlicher Distanz – eine bedeutende Persönlichkeit des 19. Jahrhunderts dar.

1.02. Pregledni znanstveni članek

UDK 323.1(497.4-15)"1894"
prejeto: 7. 3. 2005

Eva Holz

dr. zgodovinskih znanosti, docentka, znanstvena svetnica, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Češki časopis *Politik* in revolucija v Piranu leta 1894

IZVLEČEK

Prispevek govori o narodnostni problematiki v Piranu in Istri v letu 1894, kot se je pokazala ob poskusu uvajanja dvojezičnih tabel na sodiščih in tako, kot ga je predstavil češki časopis Politik.

KLJUČNE BESEDE

iredentizem, dvojezičnost, praški časopis Politik, Piran

SUMMARY

THE CZECH NEWSPAPER POLITIK AND THE REVOLUTION IN PIRAN IN THE YEAR 1894

The contribution is about national problematic in Piran and in Istria in the year 1894 as manifested at the attempt of introducing bilingual boards at courts and as presented by the Czech newspaper Politik.

KEY WORDS

irredentism, bilingualism, the Prague newspaper Politik, Piran

Uvod

Na podroben opis "revolucije" v Piranu leta 1894 sem naletela v praškem časopisu *Politik*. Ker me je tema pritegnila in se mi je zdelo prav, da slovenski bralci izvejo, kaj so o tem pisali na Češkem, sem se odločila, da objavim poročila in mnenja, ki jih je svojim bralcem posredoval ta časopis. Zanimala pa me je tudi reakcija osrednjih dveh kranjskih časopisov *Slovenskega naroda* in *Slovenca* in primerjava med članki, ki so jih o dogajanju v Piranu objavljali vsi trije kontinentalni časopisi. Za dopolnitev in primerjavo pa sem vzela še novejšo italijansko publikacijo, ki podrobno in dokaj objektivno obravnava to problematiko. To je knjiga Almeriga Apollonia *Autunno istriano. La "rivolta" di Pirano del 1894 e i dilemmi dell' "irredentismo"* (Trieste, 1992).

Dnevnik *Politik* je začel izhajati leta 1862 v Pragi, prenehal pa v letu 1919. Pisan je bil v nemškem jeziku, vendar v češkem duhu. *Ottův slovník* ga je predstavil za neodvisen dnevnik. Ivan Prijatelj pa je o njem govoril kot o "staročeškem nemškem organu".¹ V 70. in 80. letih 19. stoletja je časopis doživljal različne neprijetnosti od prepovedi izhajanja do raznih tožb in obtožb glavnih in odgovornih urednikov in lastnika časopisa, ki so imele tudi dokaj hude finančne posledice. Odnos do časopisa se je spreminjal s spremembami osrednje oblasti na Dunaju. V časopisu so se pojavljale tudi novice s slovenskega ozemlja. Ko se je narodnostno vprašanje v monarhiji zaostri, je časopis zelo hitro reagiral. V njem je bilo vse več poročil in razprav o narodnih pravicah, o razmerju med nemškimi in nenemškimi šolami glede na število prebivalcev posamezne narodnosti v nacionalno mešanih pokrajinah. Precej člankov je bilo posvečenih uličnim napisom, razpravljal je tudi o jeziku uradovanja. V to problematiko je seveda sodilo tudi dogajanje v slovenskem prostoru. Na eni strani je bil to boj za slovenske vzporednice na nižji gimnaziji v Celju, na drugem koncu Slovenije, v Primorju, pa boj italijanskega prebivalstva proti dvojezičnim napisom na sodiščih. Dogajanju na Primorskem je časopis posvetil kar precej pozornosti. Tako je najprej spremljal prizadevanje slovenskih staršev v Gorici in Trstu, ki so se borili za slovensko osnovno šolo, ki bi stala v mestu in ne nekje na obrobju. Zelo zavzeto je sledil tudi dogodkom in zapletom v Piranu, Kopru in drugih primorskih mestih ob uvajanju dvojezičnih tabel na sodiščih. Jesenske dogodke leta 1894 v Istri je spremljal precej bolje, bolj podrobno in bolj objektivno kot kranjska osrednja dnevnik *Slovenski narod* in *Slovenec*. Zavedal se je tudi tega, da je

delovanje italijanske iredente tudi vmešavanje kraljevine Italije v notranje zadeve avstrijske monarhije. Včasih je povzemal po *Slovenskem narodu* in *Slovencu*, sicer pa je moral imeti zelo dobrega poročevalca na Primorskem pa tudi raven novinarskega poročanja, komentarjev in člankov, ki so se ukvarjali s to temo, je dokaj višja kot pri obeh kranjskih dnevnikih. Najbolj opazno je to pri opisovanju demonstrantov in Italijanov. Tudi *Politik* naziva tedanje demonstrante s "poulično sodrgo", drugih slabšalnih izrazov pa ne uporablja, česar pa ne moremo reči ne za *Slovenski narod* ne za *Slovenca*. V obeh naših časopisih kar mrgoli zmerjavk na račun Italijanov, ki jim ne rečejo drugače kot Lahi ali Lahoni, na račun iredentistov, liberalcev in "framasonsko-židovskega" časopisja. O pravem delovanju iredentistov in anarhistov bralci iz te kombinacije zmerjanja ne izvejo ničesar. Časopis *Politik* pa je tudi to problematiko znal predstaviti mirno in dokaj objektivno. Zdi se, kot da *Slovenski narod* in *Slovenec* kot osrednja kontinentalna časopisa do dogodkov v Primorju nista našla pravega odnosa. Obema je sicer skupno stokanje nad italijanskim obnašanjem, ki pa ga vedno začinita še s kakšno neprimerno pripombo, in previdno pritoževanje nad trdosrčno vlado na Dunaju. Opazita tudi, da italijansko časopise vseh političnih barvnih odtenkov enotno nastopa proti Slovanom in v obrambo Italijanov, vendar se iz tega ničesar ne naučita. Dogodke v Istri sta v glavnem uporabila za uspešno medsebojno prepiranje in klofutanje. Časopis *Politik* pa je o dogodkih v Piranu poročal dokaj obširno, predvsem pa zelo natančno. Ob primerjavi s kasnejšo italijansko literaturo, ki je nastala na osnovi policijskih zapisnikov in sodne obravnave, je osupljiva natančnost in sposobnost analitičnega pisanja tega časopisa. Tudi novice, ki se zdijo bralcu popolne časopisne race, so se pri sodni obravnavi izkazale za resnične.

Tedanja osrednja kranjska dnevnik sta torej pisala tudi o dogodkih v Piranu, vendar sta bila bolj zaposlena z dogajanjem v Celju. Zdi se, da je bilo kontinentalnima časopisoma dogajanje na Primorskem že preveč oddaljeno in tuje. *Slovenski narod* je sicer že 12. oktobra 1894 prinesel članek o slovenščini pri sodiščih, nato pa so si v času od 20. oktobra do 27. decembra s presledki sledili članki na to temo. Sam opis dogajanja v Piranu je bil dokaj skop in suhoparen, deloma zajedljiv. Pač pa se je časopis razpisal ob poročilih iz državnega zbora, ko je bil govor o tej problematiki. Zdi se, kot da bi na Primorskem ne imeli zanesljivega vira informacij. Pisanje *Slovenca* je podobno. Prvi zapis o dogajanju v Piranu je objavil 25. oktobra in nato v presledkih do 24. decembra spremljal dogajanje predvsem preko dogodkov v državnem zboru.

Zelo podrobno je dogajanje v Piranu opisal Almerigo Apollonio v že omenjeni knjigi. Jasno je

¹ *Ottův slovník naučný*, str. 112; Prijatelj, *Slovenska*, str. 305, 307.

pregovoril o tem, da so bili najglasnejši iredentisti v kraljevini Italiji tisti Italijani, ki so po letu 1848 zbežali iz Istre. Od Trsta do Milana so bili organizirani v klubih Dante Alighieri ali pa v kroških Garibaldi. S svojimi izbruhi in zahtevami ter izživljanji so povzročali težave kraljevini Italiji. Knjiga tudi dodobra predstavi tedanje notranje politične razmere v kraljevini Italiji in dejstvo, da je bilo prebivalstvo proti zvezi z Avstrijo in Nemčijo. O iredentizmu skuša govoriti čim bolj objektivno. Ob navajanju poročanja tedanjega časopisja pa se vseeno opredeli, saj s simpatijo navaja le tisto časopisje, ki je bilo liberalno usmerjeno in je podpiralo italijanske zahteve; z zmerno ironijo se otrese tistih nemških časopisov, ki italijanskim zahtevam niso bili naklonjeni in so se opredeljevali zmerno konservativno. O slovenskih in hrvaških časopisih, ki jih poimensko niti ne citira, spregovori le, da so italijanske zahteve napadali z "nezaslišanim srdom". Ob praški časopis *Politik* se je spotaknil poimensko, ker ga je zbolel izraz "italianissimi". Podobno je pristranski tudi pri predstavitvi posameznih oseb. Tako je grofa Franca Coroninija, ki je bil v času piranske afere goriški deželni glavar (1883–1899, česar pa ne omenja), se je pa kot poslanec v državnem zboru postavil na italijansko stališče glede napisnih tabel, predstavil kot "zmerne liberalca"; njegovega sorodnika grofa Alfreda Coroninija, ki je bil v času piranske afere tudi poslanec v državnem zboru in je podpiral slovensko in hrvaško stališče, pa je opredelil kot "sentimentalnega prijatelja Slovencev".²

Leta 1882 je Italija pristopila k dvozvezi med Nemčijo in Avstro-Ogrsko, ki je bila sklenjena 1879. Odnosi med starima zaveznicama in novinko so nihali. Pri tem so igrale pomembno vlogo italijanske in "italijanske" pokrajine, ki so bile tedaj v okviru Avstro-Ogrske.³ Italija se v trozvezi ni dobro počutila, ker so bili trenutki, ko se je morala odreči ali pa vsaj prikriti svoje težnje po širitvi proti Trentinu, Trstu in Istri.⁴ V letu 1894 na področju Benečije-Juljske krajine ni bilo nikakršnega gibanja proti Avstriji. Sobivanje je bilo načeto, vendar ne tako zelo, da se ne bi dalo popraviti. Vodilne italijanske strukture so se pripravljale na daljnosežnejše akcije in jih skušale previdno posredovati med širše ljudske sloje. Bili so očitno presenečeni, ko so Slovenci in Hrvati s svojimi zahtevami po spoštovanju njihovega jezika v uradih, predvsem pa na sodiščih posegli v njihovo politično-administrativno nadoblast. S tem je bilo konec pravlјice o mirnem raznarodovanju Slovanov s pomočjo italijanskih šol na narodnostno mešanem ozemlju.⁵

Poslanci v dunajskem parlamentu so se povezovali v klube. V vladi Edvarda Taaffeja (14. 8. 1879 – 11. 11. 1893) so se poljski poslanci zbirali v poljskem klubu, češki v češkem, Hohenwartov klub pa je prvotno povezoval nemške konservativne poslance, klerikalne poslance, Slovence, istrske in dalmatinske Hrvate in Srbe ter del bukovinskih Romunov. Ob spremembi v parlamentu leta 1891 se je spremenila sestava tega kluba. Dobil je ime konservativni klub in je povezoval večino nemških klerikalcev, Slovence, Hrvate, del bukovinskih Romunov in poslance češke veleposesti.

V začetku 80. let je nastal Coroninijev klub, njegov ustanovitelj je bil poslanec grof Franc Coronini. Tu so bili italijanski primorski poslanci in poslanci moravskega veleposestva. Ta klub je želel zasedeti mesto med levico in desnico. Taaffejevo vlado je podpiral do njenega konca.⁶

Ob padcu Taaffejeve vlade so se razcepili tudi Slovenci v Hohenwartovem klubu, šest jih je iz kluba izstopilo, sedem pa ostalo. Med tistimi slovenskimi poslanci, ki so izstopili, so bili vsi primorski poslanci, med tistimi, ki so ostali, pa sta bila tudi Klun in Šuklje.⁷

Po padcu Taaffejeve vlade (11. 11. 1893) so se odnosi med Nemci, Slovani in Italijani v avstrijskem delu monarhije vse bolj zapletali. Nemci so na vsak način skušali ohraniti pridobljene položaje, Slovani so se potegovali za uveljavitev narodnih pravic, ki jih je zagotavljala ustava, Italijani pa so prav tako kot Nemci branili že pridobljeni položaj, poleg tega pa so si prizadevali še za združitev s kraljevino Italijo.

Na Slovenskem imamo tako v letu 1894 dve odmevni narodni akciji. Na eni strani je bil to spopad za slovenske paralelke na nižji gimnaziji v Celju, na drugi strani pa "revolucija" italijanskega prebivalstva v Piranu, ki se je uprlo uvedbi dvojezičnih slovensko-italijanskih tabel ob vходу v sodišče v Piranu. Ta upor je pritegnil pozornost ne le italijanskega, pač pa tudi nemškega in seveda slovanskega tiska, saj sta tu merila moči osrednja vlada na Dunaju in namestništvo v Trstu. Znano je bilo, da so bili avstrijski vladni krogi v Trstu bolj naklonjeni italijanski kakor slovenski strani, avstrijski politični interesi pa so narekovali sedaj tako, sedaj drugačno taktiko.⁸ Italijanska stran je v ta spor vložila kar precej energije in tudi pričakovala ugoden izid. Spor se je zaostroval tudi zaradi bojov na italijanskem notranjepolitičnem bojišču. Nasprotovanje avstrijski oblasti se je ob izdatni podpori iz kraljevine Italije razširilo tudi v druga istrska mesta tako ob obali kot v notranjosti. Končno je zmagala osrednja oblast na Dunaju, ki je bila

² Apollonio, *Autunno istriano*, str. 17, 18.

³ Gestrin, Melik, *Slovenska zgodovina*, str. 252.

⁴ Apollonio, *Autunno istriano*, str. 26.

⁵ Apollonio, *Autunno istriano*, str. 34.

⁶ *Zgodovina Slovencev*, str. 511.

⁷ *Zgodovina Slovencev*, str. 583.

⁸ *Zgodovina Slovencev*, str. 548.

mnenja, da tako pomembnih odločitev pač ne bo narekovala "sodrga s ceste". "Revolucija" se je končala s sodno obravnavo, vsem udeležencem pa je ostal neprijeten priokus, da problem ni razrešen in za vse ne veljajo enaka pravila.

Kako se je začelo

Prvo novico o dogodkih v Piranu je časopis *Politik* objavil 23. oktobra 1894.⁹ Časopis je že vse leto poročal o prizadevanju Slovencev v Celju za slovenske paralelke na nižji gimnaziji ter o borbi Slovencev v Gorici in Trstu za osnovne šole v slovenskem jeziku, ki ne bi bile odrinjene na mestno obrobje. Prvo novico o dogajanju v Piranu je povzel po *Slovencu* in zelo na kratko opisal dogajanje. Po odredbi pravosodnega ministrstva bi morali v nekaterih sodnih okrajih v Istri sprejeti dvojezične napise in pečate. To je sprožilo na italijanski strani burno reakcijo. Italijansko časopisje vseh barv je takoj enotno ostro nasprotovalo tej odredbi, prebivalstva pa ni bilo težko naščuvati. Tako sodnik v vsem Piranu ni našel obrtnika, ki bi snel tablo s samo italijanskim napisom in jo zamenjal z novo dvojezično. Končno se je moral tega dela lotiti sodni sluga. Množica pa je začela novi napis obmetavati s kamenjem in drugim materialom in ga zelo hitro uničila; v Kopru se je občinski zastop odločil za protest, vendar ga je glavarstvo preklalo.¹⁰ V dodatku k časopisu *Politik*, to je bil *Abendblatt*, so bili dogodki v Piranu opisani precej bolj barvito. Podatke o dogajanju so prejeli po telefonu. Na Tartinijevem trgu se je po teh podatkih zbralo približno 200 Italijanov, ki so kričali "Živela Italija! Živel Piran! Živel naš narod! Dol s Slovani! Nočemo nobenih slovanskih tabel!". Množica se je nato napotila k okrajnemu sodišču in nanj začela metati kamenje. Precejšen del demonstrantov pa se je obrnil proti stanovanju duhovnikov Maraspina in Fonda in začel tudi njuni hiši obmetavati s kamenjem. Hišo, v kateri je živel Fonda, so obkolili, tako da je moral duhovnik pobegniti po strehi. Trgovino njegovega brata so uničili, blago pa med vriščem fanatične množice zmetali na cesto. Od tu so se razgrajali odpravili do hiše italijanskega kanonika Vidalisa in mu priredili dobrodošlico. Del demonstrantov je začel zvoniti z zvonovi na Tartinijevem trgu, hkrati so razgrajali in prepevali italijanske pesmi. Govorilo se je tudi, da so ženske z otroki v naročju preprečile prihod orožnikov in jim kričale "Pobijte nas! Iz nas že ne boste naredili Slovanov!". Orožniki res niso posredovali.¹¹

Komentar iz Prage, ki je bil objavljen naslednji dan, ugotavlja, da piranski izgredi niso bili sponzani, pač pa posledica dobro pripravljene in preračunane agitacije, njene niti pa so imeli v rokah eden od italijanskih poslancev v dunajskem parlamentu ter tržaški iredentisti. Očitno je tudi, da je "razgrajška sodrga" črpala moč iz nemoči nekaterih uradnih oseb, ki bi morale izpeljati zakonske zahteve, ne glede na razmere, a so se tega ustrašile in tako dale demonstrantom polet.¹² Da je bilo to sklepanje in opazovanje povsem pravilno in še preblago, dokazujeta četrto in peto poglavje v knjigi Almeriga Apollonia *Autunno istriano*, ki je napisana na podlagi policijskih zapisnikov in zaslišan pred sodiščem, saj je bilo nastalo škodo končno treba poravnati.

Naslednjega dne je *Politik* objavila članek o tem, da naj bi oblast zaradi tako burne reakcije italijanske ulice staro tablo po službeni poti znova obesila. To je bila po mnenju časopisa kapitulacija pred mestno sodrgo, ki naj bi spravila cesarske oblasti v težaven položaj, kajti na drugi strani je znana izjava ministrskega predsednika o tem, da bodo organi državne oblasti vzdrževali red in mir ter da bodo izgrednikom stopili na prste in zagotovili varnost mirnim meščanom. Poudaril je še, da zakonodaja ne bo upoštevala argumentov poulične drhali. To pojasnilo je veljalo za ves avstrijski del monarhije.¹³ Dopolnilo k temu poročilu je prinesel *Abendblatt*, ki je o dogajanju v Piranu pisal bolj podrobno, hkrati pa je objavil komentarje nekaterih tujih časopisov. Na prvi strani je bil objavljen opis prihoda vojske z ladjo v Piran. *Neue Freie Presse* je podrobno opisala, kako so se ob znaku za alarm zgnetli ljudje v pristanišče in prepevali himno *Lege nazionale* ter kričali, da ne marajo vojakov. Izkrccavanje vojakov je bilo zelo počasno, tako da jih je množica lahko ogrožala in so morali oblikovati carré. V večernih urah pa se je množica spet zbrala na Tartinijevem trgu. Hiše so bile zatemnjene, ulične svetilke so gorele le s polovično močjo. Začeli so zvoniti za preplah in med množico so se slišali pozivi na barikade. Na trgu se je pojavil župan dr. Domenico Fragiaco, ¹⁴ ki ga je spremljal tajnik namestništva v Trstu. Župan je s

¹² *Politik* 294, 24. 10. 1894, str. 2. *Inland*, Prag 23. 10.

¹³ *Politik* 294, 24. 10. 1894, str. 2.

¹⁴ Dr. Domenico Fragiaco je bil od 70. let 19. stoletja aktiven tako s peresom kot s petardami. Bil je novinar pri tržaškem časopisu *L'Indipendente*. Za piranskega župana je bil izvoljen štirikrat. Pod njegovim vodstvom je mesto napredovalo. Bil je predan politik pa tudi več ljudski tribun. V deželnem zboru je veljal za radikalca proti slovesnko-hrvaški skupini, na občinski ravni pa naj bi veljal za prijatelja Slovencev. Njegov odnos do narodnosti je bil zmuzljiv; imel je lastne zamisli o medsebojnem odnosu med Slovani in Italijani, predvsem pa se je na vsak način skušal izogniti vmešavanju klerikalno-nacionalnega v mednacionalne odnose (Apollonio, *Autunno istriano*, str. 20, 39, 61, 120).

⁹ *Politik* 293, 23. 10. 1894, str. 2.

¹⁰ *Politik* 293, 23. 10. 1894, str. 2, *Die Italianissimi im Delirium*.

¹¹ *Politik, Abendblatt* 293, 23. 10. 1894, str. 1.

tresočim glasom oznanil, da so zmagali in da bodo znova namestili staro tablo, na kateri je le italijanski napis. Množica je bila navdušena, začela je vzvikati "Godba! Godba! Razsvetljava!". Vse hiše so se v hipu razsvetlile, skozi mesto pa je zakoralala mestna godba, ki jo je množica navdušeno pozdravila; šele po desetih zvečer se je množica razšla.¹⁵

Piranski župan (podestat), odvetnik in pesnik, dr. Domenico Fragiaco (1848–1929) (iz časopisa *L'Indipendente*, 10. 11. 1894, original hrani Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

Dogajanje v Piranu je opisal tudi tržaški *Piccolo della Serre*. Podobno popisuje vzdušje v mestu, podrobneje pa govori o težavnem položaju vladnega komisarja in občinskega zastopa. Po tej interpretaciji je občinski zastop skušal izsiljevati komisarja z izjavo, da bo odstopil, saj v primeru resnega komisarjevega nastopa ne odgovarja za reakcijo množice. Vladni komisar naj bi po tem odgovoru telegrafiral po navodila na namestništvo in dobil dovoljenje, da se znova obesi tabla z italijanskim napisom. To odločitev je vladni komisar oznanil z balkona sodne palače, množica je bila navdušena. Želela je tablo takoj obesiti nazaj, vendar to ni bilo mogoče, ker so jo že odpeljali v Koper zaradi pripisa v hrvaščini. Tako je množica

vzela neko tablo z bližnje trafike in jo z robci privezala na okrajno sodišče. Naslednji dan je bila italijanska tabla že na starem mestu.¹⁶

Razmere v Piranu je spremljalo živahno pisanje Italijanov iz Italije v tržaške časopise. Vsi so bili vneti nasprotniki dvojezičnih napisov. Tako je *Piccolo* poročal, da so v Rovinju napise odstranili s pomočjo kaznjencev, ker domačini niso hoteli pomagati. Časopis *Vaterland* je dvomil v ponovitev nemirov, obenem pa je bil mnenja, da je škandal, da državi pripisujejo tako šibkost. Le *Extrablatt* je v svojih komentarjih spomnil na to, da je dogajanje v Piranu posledica sistema, ki ga vlada izvaja v Istri. Po njegovem mnenju je treba Italijanom dopovedati, da živijo tu tudi drugi narodi, ki imajo tudi svoje pravice.¹⁷

Ob piranskih dogodkih se je vse bolj jasno kazal odnos med namestništvom v Trstu in osrednjo oblastjo na Dunaju, na drugi strani pa prepričanje Italijanov o poslanstvu njihove "dvatisočletne kulture" med primitivnimi prebivalci. Vse bolj očitno je postajalo prizadevanje iredentistov, da bi v ta predel Avstro-Ogrske vnesli čim več zmede. Piranska zgodba je imela svoje ozadje tako v Italiji kot tudi v dunajskem parlamentu. Ob teh sporih so bili med slovanskim delom prebivalcev monarhije še najbolj občutljivi Čehi. Časopis *Politik* je 25. oktobra na prvi strani prinesel zgodbo o izprijenem sinu, ki mu domači odpuščajo vse hudobije, nato pa sledi naštevanje vseh neprijetnosti in sitnosti, ki so jih Italijani, ki živijo v avstrijskem delu monarhije, že povzročili. Zelo dobro je prikazano njihovo nagnjenje k ekspanzionizmu. Nato spregovori članek o številčnem razmerju med Italijani in Slovani v Istri ter o vladnem poigravanju s tem dejstvom. Ob načinu vladanja, kot si ga je zamislila v Istri avstrijska centralna oblast, ni čudno, da se je zgodila "revolucija" v Piranu. Po mnenju časopisa je bilo za osrednjo oblast neprijetno, da so se sedaj predstavniki te oblasti sami ujeli v past in so popustili pritiskom ceste. To je omajalo ugled države, ki jo Italijani že itak povsem odkrito sovražijo in prezirajo. Članek omenja tudi čudno obnašanje provladnega časopisja, ki se je odkrito postavilo na italijansko stran, razen časopisa *Extrablatt*, ki je edini omenil, da so Italijani na tem področju pač državljani avstrijske monarhije in bi se morali do svoje države obnašati lojalno. Na drugi strani pa *Deutsche Zeitung* meni, da je bil kraval, ki so ga organizirali Italijani v Piranu, potreben, ker je bil usmerjen proti Slovanom, ob tem pa bi morali tudi Nemci pridobiti kaj zase. Kdaj bo prišlo do interpelacije vlade, je bilo le še vprašanje časa. Boleč je bil predvsem poraz vladnih predstavnikov in popolna zmaga ulice. Časo-

¹⁵ *Politik, Abendblatt* 294, 24. 10. 1894, str. 1.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam.

[illegible]

1962

Anno I.

SECONDA EDIZIONE

Rovigno, 8 Novembre 1944.

SECONDA EDIZIONE

L'ALBA

ESCE OGNI GIOVEDÌ

Alle spalle dei signori abbienti che non hanno ancora capito il prezzo d'abbonamento abbiano anche l'altra colla dei copisti pastelli, freghiamo accanimento i signori abbienti che non l'hanno ancora fatta, a volentieri mettere in servizio col l'Amministrazione.

Sequestro.

La 1.^a edizione ha suscitato per ordine della locale Procura di Trieste, a tale sinistra della voce l'articolo di fondo, intitolato: *Di sinistra del moltiplo.*

P. F. Pubblico!

La settimana pubblica ai nostri di arrivare che ha aperto la Via Cassara al N. 2000 su

NEGOZIO AL MINUTO

per vendita a prezzi ridottissimi, di
Forzieri, Scandalo,
Pasta alimentare, Ricotta,
Pasta fresco ogni giorno.
Apertura di, venerdì mattina da
sette e mezzo alle dieci

diventano

Pubblica tutti i lunedì su **Radio a Tguri**
Ed. Cabb.

Un nuovo viaggio — La Venezia visitata

Fino dalle nostre parti in Germania sotto il nome di *Sandwich* e così l'oca della *Sabbia*, e in Francia, col nome di *Fente d'Albi*, *Fente* soltanto, si fa un gran parlare di un formaggio meraviglioso e molto più per la sua grande produzione nei terreni i più fertili e a ridosso di rive dove tutti questi pasticcini affondano la prova sotto il nostro clima, nei nostri terreni; e ora che abbiamo i nostri *foaf*, bisogna davvero ammettere che il *Fente d'Albi* è un formaggio di primo livello, e conosciute con un grande Belgio che questa pianta porterà una vera rivoluzione propria.

L'esperienza fatta dagli altri, prima o meglio di tutti i ragionamenti, afferma quindi il senatore di Crespelle che conosciute le sue tentazioni di Valenza, una diligente vigilanza che non solo si può fare in questi limiti.

Il sig. Monti su cui il Raggio Eulalia, scrive che da qualunque punto di vista si studi questa bella formaggia, si troverà meritevole di essere a questo punto della pianta coltivata e di ammirare il primo posto.

L'ing. De Toffi di Belgio conosciute che la *Fente visitata* esiste ai più grandi livelli, proporzionata alle altre varietà e di una qualità elevata, nasconde la sua grande qualità e riduce il suo livello in due grandi varietà: *Formaggio* e *Formaggio* 850 quantità di ottimo formaggio.

A Portici il sig. Montani in una sola foliata ebbe quindi 250

Il deputato Ottavio a Crespelle conosciute nell'isola dei *foaf* in *Fente*, che gli ha messo l'abbazia di Crespelle e a un altro loro qualità di *foaf*.

I fratelli *Engelodi di Milano* e per loro il rappresentante per l'isola sig. *Francesco de Amerighi di Capodistria* mettono in commercio le ricette di *Fente visitata* ed ora sono riamante il modo di coltivare la *Fente visitata*.

Diapone premettere che la *Fente visitata* i terreni asciutti e perciò sarà la pianta indicata per quei paesi dove la *Fente visitata* è dove molto si coltiva la *Fente visitata*.

La semina vien fatta nei mesi di ottobre e novembre in ragione di 6 chili per ogni millimetro quadrato, e la pratica insegna di associarla a un cereale, di preferenza la segale, perché la *Fente visitata* arrampicata, s'appoggia al cereale.

In quelle zone foliate e allora si può lavorare il terreno e seminare grano, segale, patate, fagioli e altre.

Risparcio al costo della semenza lo si calcoli a L. 20 ogni mille metri quadrati.

60 agricoltori trovano tutta la conoscenza nel proprio campo *Fente*, perché riguarda a produrre si può considerarsi quasi del doppio del *Fente visitata* e di un terzo più di quello della *Fente visitata*, del *cioccolato* e del *fieno* greco.

LA FIDELITÀ TURCHESCA

a Casterio Milano

ASTORIA COLO - BISMARCO

stampa aperta commercialmente

colore e bianco di far. 9.90

a far. 3.39 al 1900

1900 locustazioni carta comoda

cio levigata fino in mezzo foglio

a fogli 4.

LA FIDELITÀ TURCHESCA

in fascio da un lire

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

50 soldi

pis *Politik* se je lotil še primerjave reakcije vlade ob dogodkih v Pragi (napisi), ko je centralna oblast zelo hitro razglasila izredno stanje in ga nato še podaljševala.¹⁸ Tudi to sporočilo je dopolnil *Abendblatt* z odlomki iz nemškega liberalnega časopisa. Tako se *Neue Freie Presse* zgraža nad nerodnostjo pravosodnega ministra, da je prav v tem času izdal jezikovne predpise za Istro. Časopis je prepričan, da se bo zaradi teh sporov zamajala vladna koalicija in se mu zdi neprimerno, da se ta podre zaradi podeljevanja jezikovnih pravic Slovanom v Istri. Časopis je tudi podrobneje poročal o ponovni namestitvi italijanske table, kjer je ob piranskem županu ves čas, sicer brez besed, stal tudi tajnik namestništva v Trstu. Na koncu se časopis sicer le vpraša, ali je imela ponovna namestitev italijanske table tudi "avtorizacijo z visokega mesta".

Neue Wiener Tagblatt je še bolj jasno povedala, da je bolje, da minister odstopi, kot pa da propade koalicija zaradi nekaj slovenskih glasov.

V Trstu so po poročilu privatnega telefona pripravljali veliko demonstracijo županov istrskih mest, ki se je ni nameraval udeležiti le hrvaški župan iz Buzeta. Ta demonstracija županov se je pripravljala zato, ker je bila na sodišču prvič obravnavana v slovenskem jeziku, le tožilcu so prevajali v italijanščino. Italijani so se vznemirjali tudi zaradi slovenskega načrta, da bi v mestu s pomočjo Ciril-Methodovega društva ustanovili privatno šolo in otroški vrtec.

Ker se je v Piranu začela sodna obravnava zaradi znanih dogodkov, je pravosodni minister tja poslal adjunkta pri deželnem sodišču dr. Krammerja.¹⁹

Kako se je zapletalo naprej

Spor zaradi table na sodišču v Piranu je s tem, ko je lokalna oblast znova pritrdila staro tablo, ki je imela le italijanski napis, dokončno prestopil lokalne razmere ter se prenesel na Dunaj. Očitno je bilo, da je bil poleg vprašanja slovenskih paralel na nižji gimnaziji v Celju tisto "zrno peska" v sistemu, ki je grozilo, da bo sistem zaškripal. Tega so se dobro zavedali provladni časopisi, ki so začeli s premišljeno kampanjo o tem, če je vredno zaradi pravosodnega ministra in slovenskih poslancev v Hohenwartovem klubu tvegati razdor koalicije. Jezikovnega zakona naj ne bi izvajali tako resno, saj je vendar treba upoštevati občutljivost in rahločutnost Italijanov, kadar gre za vprašanje prevlade njihovega jezika. V zagovarjanju Italijanov se je še prav posebno potrudila *Neue Freie Presse*. Ob dogodkih v Piranu so se znašli v neprijetnem

položaju tudi tisti slovenski politiki in njihovi pristaši, ki so zagovarjali koalicijo. Avstrijskemu liberalnemu časopisu bi še bolj ustrezalo, da bi pravosodni minister odstopil, da bi se Hohenwartov klub umaknil ter bi prevladala poljsko-nemška večina; pa še o Poljakihi niso bili prepričani, da so povsem zanesljivi.²⁰ Vse manj je bilo jasno, na čigavo pobudo so znova obesili tablo le z italijanskim napisom. Tako je *Grazer Tagespost* pisala, da so zahtevo po dvojezičnosti v Istri preklicali zaradi nesporazuma.

Na Dunaju pa so se med tem dogajale zanimive stvari, saj so italijanski krogi začeli pritiskati na svoje dunajske poslance, naj dosežejo, da v Istri ne bo nobenih jezikovnih sprememb. Na tem področju je prevzel pobudo poslanski klub Franca Coroninija, ki je začel z dobro podprto akcijo, s katero si je prizadeval preprečiti spremembe v korist Slovanom v Istri. Na drugi strani pa je pravosodni minister nameraval braniti svojo integriteto in ugled. Napetosti in preigravanja na Dunaju so imele odmev tudi pri namestništvu v Trstu, ki ga je v tem času vodil von Rinaldini.

Da razmere le niso tako preproste, je bilo mogoče zaznati iz razglasov, ki jih je dal piranski župan nalepiti po mestu. V njih je najprej pohvalil Pirančane za njihov navdušen nastop proti dvojezičnim napisom, hkrati pa jih posvaril, da ne smejo prestopiti meje mere in pameti.

Nemiri v Piranu so odmevali tudi v Kopru, predvsem potem, ko se je razvedelo, da so v Piranu nazaj namestili staro tablo. Tudi Koprčani so zahtevali table, kjer bi bili le italijanski napisi. Proti večeru so priredili demonstracije, orožniki pa so bili preslabotni, da bi demonstrante lahko razgnali. Ko so prišli dva fanta, ki sta hotela v zvoniku biti plat zvona, je med množico zavrelo. Župan je od vladnega komisarja zahteval posredovanje, naj fanta izpustijo in to se je tudi zgodilo. Množica je bila zadovoljna in se je odzvala s klici "Živel Trst! Živela Istra! Živel Piran!". Podobne demonstracije so bile tudi na Osorju.

V Piranu so že začeli s preiskavami zaradi nemirov in uničenja imovine. Preiskavo je vodil adjutant višjega deželnega sodišča dr. Krammer.²¹ Na Dunaju se je nadaljeval pritisk Coroninijevega kluba na vlado, predvsem na ministra za pravosodje. Klubu so pomagali tudi italijanski poslanci iz Istre, ki so motovili okrog tega, da ne bodo odgovarjali za reakcijo prebivalstva ob namestitvi dvojezičnih tabel. Pravosodni minister je na vse te pritiske odgovoril, da bo vlada pri svojih odločitvah upoštevala dejanske razmere v Istri.

¹⁸ *Politik* 295, 25. 10. 1894, str. 1.

¹⁹ *Politik, Abendblatt* 295, 25. 10. 1894, str. 1.

²⁰ *Politik* 296, 26. 10. 1894, str. 1. *Sandkorn von Pirano*.

²¹ *Politik, Abendblatt* 296, 26. 10. 1894, str. 1, 2.

Vojska pred piransko občinsko palačo oktobra 1894 (original hrani Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

Ob koncu oktobra pa se je sporu zgodil preobrat – med Italijani v Istri ni bilo več čutiti prejšnje samozavesti. Odločba o dvojezičnih tablah je obveljala v Trstu, Piranu ter v drugih istrskih mestih, v katerih je raslo nelagodje. V Krminu v Brdih so že imeli dvojezično tablo. Pojavile pa so se reakcije s slovenske strani. Na Socerbu so tako ponoči razbili in pomazali italijanske table.²²

Časopisna razprava o dvojezičnih tablah se je zavlekla v november in se s prvih strani preselila v notranjost časopisa. O razmerah so spregovorili tudi poljski časopisi. Tako je *Czas* še dokaj objektivno predstavil razmere, čeprav je našel več razumevanja za italijanske zahteve; zanimiva je njegova misel, da je Italijanom več do agitacije kot do resnične ohranitve starega reda; zaradi teh na-

pisov naj, po mnenju časopisa, ne bi imel nihče nič več in nihče nič manj. Med zahodnim in vzhodnim delom Istre pa je treba najti neko obliko sodelovanja. Druga dva poljska lista *Przegled* in *Kurjer Poznański* sta se še bolj odločno postavila na italijansko stran.²³

Med tem časom so italijanski župani istrskih mest sklenili izpolniti svojo obljubo in priti v Trst, čeprav je namestnik objavil, da jih ne bo sprejel. V mestni hiši so jim sicer pripravili slovesen sprejem, nato pa sta se z župani ukvarjala italijanska poslanca v dunajskem parlamentu Bartoli in Rizzi. Piranski župan naj bi podal ostavko, ki jo je utemeljeval s tem, da po postavitvi dvojezičnih tabel ne more ostati na svojem mestu, ker ni izpolnil obljube, ki jo je dal množici. Bil je mnenja,

²² *Politik, Abendblatt* 301, 31. 10. 1894, str. 1.

²³ *Politik* 302, 1. 11. 1894, str. 2, 3.

da je prebivalstvo italijansko in so dvojezične table kazen.²⁴

Ko so namestili dvojezične table na okrajnem sodišču v Piranu, je Tartinijev trg zasedla vojska. Oddelek pešcev je bil pred mestno hišo, drugi pa pri okrajnem sodišču. Ceste, ki vodijo na trg, pa je nadzorovalo orožništvo. Uradne table so varovali ves dan. Pirančani so se tokrat odločili za drugačno obliko protesta. Vsi lokali, tudi trgovine, so ostali zaprti, do poldneva so bile ceste in ulice prazne, ladje v pristanišču so spustile zastave na pol droga, vrata in okna hiš so ostala zaprta, večina oken je bila še ovešena s črnimi rutami. Proti poldnevu so se v mestu pojavile ženske, oblečene v žalno črnino, dečki pa so na rokavih nosili žalne trakove. Delo je zastalo, mestni uradi so ostali zaprti. Zaradi "žalne demonstracije" Pirančanov je vladni komisar poklical k sebi piranskega župana dr. Fragiacomu in mu v imenu politične oblasti naznanil, da morajo demonstracije prenehati, da je treba odstraniti vse žalne simbole. Po pogovoru z vplivnimi meščani, ki so vse dogajanje vodili iz varne razdalje, je naznanil množici, da mora prenehati z demonstrativnim izražanjem žalovanja in odstraniti vse črne zastave. Kdor se bo upiral, ga bo kaznovala politična ali pa sodna oblast. Po tem pozivu so žalne embleme sicer odstranili, lokali in trgovine pa so ostali zaprti in skoraj vsi prebivalci so hodili okrog oblečeni v črnino. Ko so v Rovinju izvedeli, da bodo tudi pri njih obesili dvojezične table, se je mesto solidariziralo s Piranom. Zaprli so gostilne, kavarne in trgovine, ceste so bile prazne. Občinski svet je na nujni seji sklenil, da bo podprl žalovanje Rovinžanov zaradi prizadetosti italijanskih narodnih čustev. V nekateri krajih v Istri pa ni bilo tako mirno. V Valah (Balah) so ljudje s kamenjem napadli orožnike ter celo streljali, vendar na srečo niso nikogar zadeli. V Pulju in Dinjanu so morali orožniki poklicati na pomoč okrepitve, v Buzetu so premazali dvojezični napis na pošti.²⁵

Kako se je končalo

Konec afere z napisnimi tablamami ni nikogar zadovoljil. Ob tej aferi so se v dokaj čudni luči pokazali nekateri poljski časopisi, ki so se opredelili za italijansko in nemško liberalno stran in s tem škodili tudi poljskim narodnim interesom. Slovenci so po mnenju časopisa *Politik* reagirali precej pozno. O slovenščini in hrvaščini na sodiščih na Primorskem je pisal *Slovenski narod* sicer že 12. ok-

tobra,²⁶ o dogodkih v Piranu pa šele 24. oktobra.²⁷ *Slovenec* je o dogodkih v Piranu pisal 25. oktobra.²⁸ Tudi slovenski politiki na Dunaju niso bili najhitrejši. Interpelacije so začeli vlagati šele 24. oktobra.²⁹ Primorski poslanci Nabergoj, Laginja, Spinčič in Gregorčič so 6. novembra pod vodstvom grofa Alfreda Coroninija šli k ministrskemu predsedniku Windischgrätzu in mu predstavili razmere s slovanskega stališča. Ministrski predsednik jim je odgovoril, da ne vidi nobenega razloga, zaradi katerega bi se smeli Slovenci in Hrvatje v Istri čutiti žaljeni, vlada pa ne more odločiti o tem, kaj pišejo o napisnih tablah različni časopisi. Vzponredno z akcijo Slovencev, ki niso bili v koaliciji, se je pripravljala tudi akcija Slovencev, ki so bili člani Hohenwartovega kluba. Kot njihov govornik naj bi nastopil sam Hohenwart, ki bi pri pravosodnem ministru grofu Schönbornu interveniral zaradi jezikovnih razmer v Istri.³⁰

O sprejemu primorskih slovenskih poslancev pri ministrskem predsedniku je poročal časopis *Die Presse* in objavil predsednikove besede, da vlada zagotavlja vsem narodom monarhije enako blagostanje. Boj za dvojezične napise in proti njim pa se je vlekel naprej. Na eni strani so o tem razpravljali na nivoju deželnega glavarja in županov, na drugi strani pa je ulica izražala svoje sovraštvo s tem, da je razbijala in mazala dvojezične table.

V Piranu se je v tem času nadaljevala preiskava o demonstrantih in razbijačih ter tatovih, iz ozadja pa je ščuvalo časopisje iz kraljevine Italije. Piranski župan je prejemal številne izraze sožalja. Tako je poslanec Bartoli telegrafiral: "Istra je solidarna s Piranom, ki je kaznovan zaradi patriotičnega prestopka." V Novigradu pri Poreču so pijani fantje vzklikali Istri in poniževali Slované, pridružila se jim je tudi precejšnja množica, tako da sta oba orožnika imela kar precej dela, da sta lahko vzdrževala red. Proti polnoči so se razmere umirile. Naslednji dan je prišel v Novigrad okrajni uradnik iz Poreča z več orožniki, vendar se izgredi niso ponovili. Deželni glavar je v depeši, ki jo je v zvezi z dvojezičnimi tablamami poslal ministrskemu predsedniku, napisal: "Medtem ko so se italijanski poslanci in deželni odbor pogajali, da bi izprosili preklic odločbe o dvojezičnih tablah v Piranu, je že prispelo poročilo o njeni uspeli pritrditvi. Zelo obžalujem, da niso upoštevali mojega na dejstvih temelječega ugovora." Rimski časopis *Riforma* se je pri svojem pisanju o razmerah v Istri skliceval na časopis

²⁶ *Slovenski narod* 234, 12. 10. 1894, str. 1.

²⁷ *Slovenski narod* 244, 24. 10. 1894, str. 1, 2. *Rinaldini contra Schönborn*.

²⁸ *Slovenec* 245, 25. 10. 1894, str. 1. *Upor je zmagal!*

²⁹ *Slovenec* 246, 26. 10. 1894, str. 1, 2.

³⁰ *Politik* 308, 7. 11. 1894, str. 2.

²⁴ *Politik, Abendblatt* 303, 2. 11. 1894, str. 2.

²⁵ *Politik, Abendblatt* 307, 6. 11. 1894, str. 2; *Politik* 308, 7. 11. 1894, str. 2, *Die Istriener Affere*, str. 7.

Provincia di Brescia, ki je odkrito pisal o tem, da bodo njegovi prijatelji istrske razmere uporabili za predmet diplomatske akcije, ne da bi pri tem prestopili meje še dopustnega in tako prepustili deželo na milost in nemilost "nevarnim elementom". Kako se da to narediti, pa časopis ni povedal. "Morali bi se spomniti na zaplete ob Oberdankovi aferi.³¹ Sedaj prijatelji časopisa spet dvigujejo glavo in zahtevajo, naj ministrski predsednik kraljevine Italije Francesco Crispi uradno in javno nastopi v korist Istre. Ne vemo, če vlada res ni ničesar naredila za Istro, mislimo, da je dovolj zvita, da tega ne obeša na veliki zvon", končuje svoj komentar rimska *Riforma*.³² Novice o vsem tem dogajanju pa so se sedaj preselile že na sedmo stran časopisa. Na prvi in drugi strani so se spet pojavili članki o prizadevanju Slovencev za slovensko šolo v Gorici.³³ Strasti v Istri pa se še niso pomirile; Slovani so pripravljali povračilne akcije. Tako so poročali o tem, da hrvaški župan Buzeta Flego, ki se tudi ni udeležil pohoda istrskih italijanskih županov v Trst, pripravlja velikanski sodni proces. Sprožil je tožbo proti 98 Italijanom Huma (kraja pri Buzetu), ker naj bi ga ovirali pri gradnji šole. Obtoženi pa so se branili, da je hotel župan porušiti magistrat, da bi tam zgradil šolo.

Na Reki so se stepili italijanski in slovanski mornarji. Pet italijanskih mornarjev so zaprli, ti pa so se izgovarjali, da so jih Slovani prej obmetavali s kamenjem.³⁴

Začele so se pojavljati tudi novice o anarhističnih listkih in razglasih.³⁵ To je moralo potrdati tudi cesarsko-kraljevo deželno in tiskovno sodišče, saj je zaplenilo material, ki je krožil po Istri in Trstu. Naslov časopisa je bil *Circolo Garibaldi – Sezione Istriana*, podnaslov pa *Il Comitato esecutivo*. Sodišče je bilo mnenja, da vnaša to nemir v deželo, grof Franc Coronini pa je zatrjeval, da v Avstrijskem Primorju iredentistične propagande ni. Prepoved tega časopisa pa ga je postavila na laž.³⁶

Protislovanska agitacija se je nadaljevala s širjenjem različnih laži s pomočjo letakov in tiska, ki so ga razširjali v Trstu in Istri. V kraljevini Italiji je

časopisje objavljalo zgodbe o grozodejstvih, ki se godijo Italijanom v Istri. Pisali so o tem, da so istrski zapori prepolni in vozijo zato italijanske obsojence v Ljubljano, Celovec in Gradec. Med svojimi bralci so tako spretno in postopno ustvarjali vzdušje, da bi prišlo "italijansko vprašanje" v Avstriji na dnevni red. Nasprotovanje Slovanom in avstrijski državi se ni pomirilo. V Trstu in v Istri so se začele različne oblike ščuvanja, ki naj bi imele anarhistično ozadje, ker namestništvo v Trstu ni hotelo priznati iredentistične dejavnosti na svojem ozemlju. Zadarski časopis *Jednost* je o tem menil, da se je treba zavedati, da so vse te novice prenapihnjene ter da bo vse skupaj ogrozilo koalicijsko vlado na Dunaju. Ob tem je opozoril še, da so glede istrskega vprašanja vsi italijanski časopisi soglasni, razlika med njimi je le v času, v katerem nameravajo doseči cilj.³⁷

Ob koncu novembra 1894 je *Politik* zapisala, da so sedaj v prostorih piranske sodne palače dvojezični napisi.³⁸ Hkrati pa je bilo tudi vse več podatkov o iredentizmu, ki ga je *Korrespondent Bureau* skušal prikazati kot anarhizem tudi potem, ko je policija prijela znanega iredentista, ko je razširjal iredentistični material, predvsem letake z napisi "Evviva l' Istria italiana, Evviva l' Italia". O tem je iz Pulja poročal časopis *Nova sloga*. *Politik* dodaja, da bi bila sedaj naloga slovenskih poslancev iz Primorja, da opozorijo grofa Franca Coroninija na nov pojav iredentizma v Primorju.³⁹

Italijansko primorsko časopisje je začelo agitirati za to, da bi v Trstu organizirali zborovanje *italianissimov* iz Istre. Ob koncu leta so se pripravljale deželnozborske volitve, ki so Italijanom v Istri začele povzročati kar nekaj skrbi. Vse delovanje na nacionalnem področju v dneh do volitev je bilo podrejeno tej problematiki. Trst so določili za svoje duhovno središče, pa tudi lažje so tu nabrali primerno število pouličnih kričočev, ki so jih potrebovali za ozadje svojih demonstracij.⁴⁰ V Piranu so med tem spet odstranili dvojezične napise, ki so jih pritrdili v notranjosti sodišča. Zamenjali so jih s samo italijanskimi. Poslanec Klun s tovariši je 28. novembra 1894 o tem vložil interpelacijo na ministra za notranje zadeve in na pravosodnega ministra. Podobno interpelacijo je vložil tudi poslanec grof Alfred Coronini s tovariši, ki v svoji interpelaciji omenja še enako postopanje na sodišču v Tržiču (Monfalcone).⁴¹ O tem dogajanju je nekaj dni kasneje spregovoril tudi časopis *Politik*. Najprej je predstavil interpelacijo grofa Alfreda Coroninija, ki jo je ta vložil na zasedanju poslanske

³¹ Guilielmo Oberdan(k), italijanski iredentist, rojen v Trstu 1. 2. 1858, umrl v Trstu 20. 12. 1882. Študent inženirstva je ob vpoklicu v vojsko leta 1878 v času avstrijske okupacije Bosne pobegnil v Italijo. V času priprav na proslavo 500-letnice prihoda Trsta v habsburške roke se je povezal z iredentističnimi krogi. Z Istranom Donatom Ragoso sta pripravljala atentat na cesarja Franca Jožefa. V Ronkih so Oberdanka prijeli. Bil je obsojen ter kljub protestom z vsega sveta obešen v tržaškem zaporu (*Dizionario*, str. 454). V času, ki ga obravnavam, je bil italijanski narodni heroj.

³² *Politik* 309, 8. 11. 1894, str. 2.

³³ *Politik* 316, 15. 11. 1894, str. 2.

³⁴ *Politik, Abendblatt* 321, 20. 11. 1894, str. 3.

³⁵ *Politik, Abendblatt* 321, 20. 11. 1894, str. 3.

³⁶ *Politik* 324, 23. 11. 1894, str. 2.

³⁷ *Politik* 325, 24. 11. 1894, str. 2.

³⁸ *Politik* 326, 25. 11. 1894, str. 3.

³⁹ *Politik* 326, 25. 11. 1894, str. 3.

⁴⁰ *Politik* 328, 27. 11. 1894, str. 2.

⁴¹ *Slovenec* 274, 29. 11. 1894, str. 1.

Piranska revolucija se je znašla tudi na naslovnici rimskega satiričnega časopisa Il don Chisciotte di Roma (11. 11. 1894) (original hrani Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).

zbornice in se v njej spraševal o verodostojnosti vlade, ki si dovoli tako poigravanje s svojimi državljani. Končuje pa z vprašanjem: 1. Ali so resnične govorice o postavitvi in nato snemanju dvojezičnih napisov v notranjosti stavbe sodišča v Piranu in Tržiču? 2. Če je temu tako, kako dolgo misli vlada še igrati to igro, ki žali čustva vsega naroda in kdaj bo naredila konec provokacijam vladnih organov?⁴²

Italijani v Rovinju pa so izdali tiskan pamflet, v katerem so napadali poslanca Laginjo; pobirali so tudi podpise za protest proti Laginjevi interpelaciji, ki jo je vložil zaradi razpustitve Katoliške gospodarske zveze (*Katolischlandwirtschaft Verein, Società cattolica per gl' interessi degli agricoltori*). Po *Slovincu* je *Politik* povzela tudi mnenje, da so Italijani silno občutljivi za lastne ugodnosti in se pritožujejo za vsako malenkost na Dunaju pa tudi v Rimu; če pa vložijo Slovani interpelacijo iz istega razloga, je že vse narobe.⁴³ O odnosu italijanskih časopisov do Slovanov je pisala *Grazer Volksblatt* v članku z naslovom *Zur nationalen Bewegung im Küstenlande*. Članek je najprej spregovoril o zapletih pri napisnih tablah, nato je obdelal protest tržaškega občinskega sveta proti Slovanom, nazadnje pa se je spotaknil ob članku rimske *Tribune*, kjer je bilo med drugim zapisano tudi to, da so Slovani inferiorna rasa in jim zato ni mogoče priznati enakopravnosti z Italijani. *Grazer Volksblatt* pravi, da se v sodobnem času ni mogoče sklicevati na posebne pravice peščice bogatašev v Istri. Večina istrskih Italijanov je prav tako revna, preprosta in nekulturna kot njihovi slovanski sosede, ki po mnenju članka z vso pravico zahtevajo enakopravnost. S silo ne bosta ne nemški ne italijanski element dosegla kaj dosti proti številčno močnejšim Slovanom, ki se čedalje uspešneje upirajo.⁴⁴ Istega dne je *Slovenski narod* prinesel članek o avstrijski notranji politiki v okviru trozveze. V njem je spregovoril o tem, da naj bi Avstrija zagotovila Italijanom njihovo "posestno stanje" v Trentinu, Trstu in Istri. Iz tega naj bi tudi izviralo vse italijansko junaštvo pri preganjanju Slovanov na teh ozemljih. Članek se zaključuje s pripombo, da torej Trentinu, Trstu in Istri ne vladajo le na Dunaju, pač pa tudi v Rimu.⁴⁵

Nasprotovanje Slovanom, tokrat Slovincem se je nadaljevalo v Trstu tudi na cerkvenem področju. Onemogočili so slovanski misijon v Trstu pri Novem sv. Antonu. Mestna oblast je sporočila, da ne more zagotoviti predpisanega reda in miru in naj zato misijon organizirajo nekje v mestni okolici. Glede na to je škofijski ordinariat misijon

odpovedal in s tem izzval navdušenje italijanske strani.⁴⁶

Po vseh peripetijah je v zadnjem zasedanju piranskega občinskega sveta župan Fragiaco, ki ni odstopil, sporočil, da mora na zahtevo vlade vrniti dvojezične table na stavbo sodišča.⁴⁷ Pirančani, ki so že prej izjavili, da nočejo biti Slovani, so to razsodbo občutili kot kazen, ki je bila po njihovem mnenju nepotrebna, saj so bili neposredni udeleženci pri izgrelih kaznovani. Do sodišča in njegove stavbe so imeli zelo čustven odnos tudi zato, ker je stavbo popolnoma prenovila komuna z lastnimi sredstvi in so jo zato Pirančani šteli za svojo last.⁴⁸ Nato se je zdelo, da je zgodba z napisi končana. Obe narodnosti sta nekako živeli ena ob drugi. Zvečer 20. maja 1915 pa je nekdo na stavbo sodišča ponovno nabil tablo le z italijanskim napisom. V noči od 23. na 24. maj 1915 so orožniki pozaprlji meščanske podpornike in agitatorje lokalne iredente, ki so iz ozadja podpihovali že revolucijo 1894, a so se znali izmakniti sodni preiskavi. Advokat Fragiaco je tokrat pobegnil v Italijo.⁴⁹

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

Politik, 1894
Slovenec, 1894
Slovenski narod, 1894

LITERATURA

Apollonio, Almerigo: *Autunno istriano. La "rivolta" di Pirano del 1894 e i dilemmi dell' "irredentismo"*. Trieste : Italo Svevo, 1992.
Dizionario enciclopedico italiano, Roma, 1970.
 Gestrin, Ferdo, Melik, Vasilij: *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1966.
Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyclopedie obecných vědomostí. Dvacátý díl: Pohora – Q. v. 1903, vydavatel a nakladatel J. Otto v Praze.
 Prijatelj, Ivan: *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*. V. del. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1966.
Zgodovina Slovencev, Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979.

⁴² *Politik* 332, 1. 12. 1894, str. 3.

⁴³ *Politik* 332, 1. 12. 1894, str. 2.

⁴⁴ *Politik* 335, 4. 12. 1894, str. 2.

⁴⁵ *Slovenski narod* 278, 4. 12. 1894, str. 3.

⁴⁶ *Politik* 342, 11. 12. 1894, str. 2.

⁴⁷ *Politik* 344, 13. 12. 1894, str. 7, 8.

⁴⁸ Apollonio, *Autunno istriano*, str. 59, 117.

⁴⁹ Apollonio, *Autunno istriano*, str. 120.

ZUSAMMENFASSUNG

Die böhmische Zeitung *Politik* und die revolution in Piran im Jahr 1894

Im Jahr 1894 fanden im slowenischen Raum zwei bedeutendere nationale Aktionen statt: die Bemühungen um die Einführung der slowenischen Parallelklassen am Untergymnasium in Celje (Cilli) einerseits und die Auflehnung der Italiener in Piran und in anderen istrischen Städten gegen die Einführung von zweisprachigen Inschriften an Gerichten. Beide Affären hatten großes Echo sowohl im slowenischen Raum als auch im österreichischen Teil der Doppelmonarchie. Im Fall Piran wurden die Verhältnisse durch Artikel und Kommentare in Zeitungen des

Königreichs Italien noch zusätzlich verwickelt. Auch der Antagonismus zwischen der zentralen Regierung in Wien und der Statthalterei in Triest trat klar zutage. Bei all dem wurde deutlich, dass der Irredentismus tiefe Wurzeln geschlagen hatte. Beide Ereignisse trugen auch zum Fall der Regierung Windischgrätz bei.

Die Prager Zeitung *Politik* berichtete laufend und sachlich über die Ereignisse in Piran und im weiteren Istrien. Sie schilderte den Fortgang der "Revolution" und die Reaktion der Behörden. Ihre Stellungnahme ergänzte die Zeitung durch Auffassungen anderer Zeitungen, die weitgehend entsprechend ihrer politischen Ausrichtung und nicht etwa nationalen Zugehörigkeit Stellung dazu bezogen. Die Verhältnisse im Küstenland nahm sie besser wahr und verstand sie zum Teil auch besser als die zentralen Krainer Zeitungen *Slovenski narod* und *Slovenec*.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 77.01:75.01
prejeto: 4. 4. 2005**Darija Mavrič**

mag. umetnosti novega veka, univ. dipl. sociologinja kulture, kustodinja-dokumentaristka v grafičnem kabinetu,
Narodni muzej Slovenije, Prešernova 20, SI-1000 Ljubljana
e-mail: darja.mavric@narmuz-lj.si

Fotografija kot reprezentanca

IZVLEČEK

Ali je vloga fotografije zgolj dokumentirati ali tudi poveličevati? Ali so velike in male teme, ki so se proslavile v slikarstvu, lahko enakovredno ovekovečene tudi na fotografiji? Alegorija, portret, skupinski portret in zgodovinska tematika sta se neopazno, včasih celo nehote pritihotapili v fotografski objektiv ter na manj veličasten, vendar morda bolj subtilen način zasijali na starih fotografijah.

KLJUČNE BESEDE

fotografija, alegorija, portret, orgle, Ludvik Grilc, Jakob Missia, Davorin Rovšek, slovenska katoliška društva, katoliški shod, orlovski zlet, kulturna zgodovina

SUMMARY

PHOTOGRAPHY AS REPRESENTATION

Is the function of photography to merely document or to glorify as well? Can big and small themes that acquired fame in painting be equally eternalised on photographs as well? Allegory, portrait, group portrait and historical thematic have imperceptibly, sometimes even unintentionally smuggled into the photographic objective, and in a less grandiose yet perhaps more subtle manner shone on old photographs.

KEY WORDS

photography, allegory, portrait, organs, Ludvik Grilc, Jakob Missia, Davorin Rovšek, Slovene Catholic societies, Catholic meeting, assembly of the Orel society members, cultural history

Uvod

Slovar slovenskega knjižnega jezika pojasni pridevnik reprezentančen kot tak, *ki v najvišji meri posreduje lastnosti, značilnosti koga ali česa*.¹ Ravno to pa je tudi bistvo fotografskega postopka, sploh v primeru stare fotografije, dokler je še brez vsakršnih fotomontaž posredovala podobo, ujeto v objektiv. Pred njenim izumom so vlogo tovrstnega dokumenta opravljale slike, risbe, grafike, katerih pričevanje je manj zanesljivo, saj je imel ustvarjalec vedno dovolj ustvarjalne svobode, da je videno resničnost lahko olepšal, oplemenitil. Z izumom fotografije pa se je pojavila možnost bolj verodostojnega upodabljanja. Ko govorimo o reprezentativnosti, pa ni najpomembnejši zgolj realizem, temveč je bistven element tudi pristop do izbranega motiva, ki naj bo predstavljen čimbolj veličastno. To je mogoče izvesti na več načinov – z bogastvom izvedbe pa tudi z govorico simbolov.

Za jasnejšo ponazoritev te ideje sem izbrala nekaj fotografij iz zbirke Grafičnega kabineta Narodnega muzeja. Namenoma sem izbrala različne motive, da bi bila ideja bolj plastično predstavljena. Zahvaljujem se fotografu Tomažu Lauku za pomoč pri identifikaciji fotografskih tehnik.

Alegorija

Alegorija (gr. *allo* = drugi, *agoreuein* = govoriti, torej povedati na drugačen način) je način predstavljanja idej, naravnih pojavov, duševnih stanj in drugih abstraktnih pojmov v materialni obliki. Najpogosteje nam spregovori kot personifikacija,² lahko pa tudi kot simbol ali kombinacija obeh.³ Če verjamemo Corbinu, deluje alegorija po jasnih in predvidljivih principih, zato njen pomen lahko hitro dojamemo in prepoznamo. Včasih je lahko alegoričnost celo nenamerna. To velja najverjetneje tudi za fotografijo, ki jo bom v nadaljevanju predstavila. Prikazovala naj bi (če verjameмо napisu na hrbtni strani) Marijo Goršič, rojeno

Kovšca (1844–1926),⁴ ženo znamenitega orglarskega mojstra Franca (1836–1898) ali verjetneje njegovo sestro Frančiško Goršič (1846–1927).⁵

Izdelana je na tankem fotografskem papirju ter prilepljena na sivo kartonasto podlago, ki jo krasi zgolj enostaven dvojni bel okvir. Delo ni signirano, vendar lahko na podlagi likovnih in tehničnih kvalitet sklepamo, da je bil avtor več svojega poklica ter je imel dobro razvit smisel za kompozicijo. Zanimiva je že razporeditev elementov: sredino kompozicije predstavlja gospa Goršič, ki sedi pred sobnimi orglami. Desna roka je položena na tipkovnico, medtem ko leva počiva v njenem naročju. Pred njo je na polici več partitur, vendar njen pogled zre mimo orgel (pa tudi mimo gledalca) nekam v daljavo proti praznemu stolu na levi strani. Desno od orgel stoji lončena peč, za njo pa je zaključna stena prostora. Stol, orgle in peč so glede na površino fotografije postavljeni v rahli diagonali, ravno tako tudi stol, na katerem sedi gospa; le organistka je pred nami v čistem profilu.

Avtor neznan: Frančiška Goršič pri hišnih orglah, ok. 1900, srebro-bromidna fotografija, 203 x 153 mm, fotografijo hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, inv. št. F-1020.
(foto: Tomaž Lauko)

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika, str. 1160 (odslej: SSKJ).

² Enciklopedija likovne umjetnosti I, str. 46 (odslej: ELU).

³ Ikonografija in ikonologija, v: Panofsky, Erwin: *Pomen v likovni umetnosti*, str. 41. Simbol je v bistvu širši pojem od personifikacije: medtem ko je personifikacija prikazovanje abstraktnih pojmov kot oseb, je vidni znak, s katerim se izraža neizrazljivo in neoprijemljivo (ELU IV, str. 207). Čeprav so ti pojmi zelo sorodni, se med seboj razlikujejo tudi po načinu dojetja. Henry Corbin meni, da je temeljna razlika med alegorijo in simbolom ta, da je alegorija kot način izražanja zgolj razumska operacija, ki ne odkriva nekih novih globlin ali plasti dojetja, temveč je jasno razumljiva, medtem ko simbol ohranja čar skrivnostnosti, zaradi česar ga vedno znova poskušamo dojeti (Chevalier, *Rječnik simbola*, str. VIII).

⁴ Goršič, *Orglarski mojster*, str. 104.

⁵ Rojstni podatki povzeti po: Premrl, Goršič, *SBL I*, str. 234 (v nadaljevanju *SBL I*); podatek o letu smrti – glej: Vrhovnik, *Trnovska župnija*, str. 94.

Za boljše razumevanje dela se je priporočljivo posvetiti posameznim predmetom in njihovi zgodovini. Najpomembnejše so v tem primeru orgle, pred katerimi sedi. Kot potrjuje dopis velikega župana ljubljanske oblasti,⁶ je orgle izdelal Martin Goršič (1811–1898),⁷ oče znamenitega ljubljanskega izdelovalca orgel Franca ter Franciške, organistke v trnovski cerkvi. Vrhovnik omenja, da jih je izdelal leta 1862 pri Ramaču v Vogelni ulici, "vse pa je iz domače tvarine: les iz Mestnega loga, piščali iz cinastih krožnikov, meh je pritrjen z volovskimi žilami; edino klaviatura je dunajskega izvora".⁸ "Glasbilo je vrlo zanimivo i po dispoziciji (pet registrov), prav posebno pa po tehniki. Omara je iz jesenovine, skrajno solidno delo; lesene piščali vseskozi brez grče in ob ustnicah iz hrastovine."⁹ To, kar na orglah najprej pritegne našo pozornost, je portret Martina Goršiča v ovalu vrh orgelske omare. Izdelal ga je Ivan Vurnik, podobar in mizar iz Predtrga pri Radovljici, po naročilu Martinovega sina Franca, ki je orgle leta 1895 temeljito prenovil.¹⁰ Vurnik je najverjetneje po Francetovi zamisli izdelal célo orgelsko omaro, saj je slogovno sorodna ostalim njegovim delom. Na osnovi tega podatka lahko domnevamo, da je fotografija nastala okoli leta 1895, verjetneje pa še nekaj let pozneje, okoli leta 1900, ko se so že uveljavile fotografije v bolj hladnih sivo-rjavih tonih. Ta čas lahko potrjuje tudi starost portretiranke, ki bi ji prisodili okoli petinpetdeset let. Le-ta bi sicer ustrezala tako Goršičevi ženi kot tudi sestri – vendar glede na dejstvo, da je fotografijo 25. maja 1925 Narodnemu muzeju podarila Franciška, ki je bila v tistem času lastnica orgel¹¹ in tudi sama organistka, bi lahko verjeli, da je na njej sama upodobljena. Tudi Ivan Vrhovnik, trnovski župnik med letoma 1891 in 1918,¹² ki je fotografijo objavil v svojem delu *Trnovska župnija v Ljubljani*,¹³ je v organistki prepoznal Franciško. Glede na to, da je bila organistka v trnovski cerkvi v času njegovega župnikovanja, lahko verjamemo njegovi identifikaciji.

⁶ Pismo velikega županstva ljubljanske oblasti ravnateljstvu Narodnega muzeja, z dne 28. maja 1925, hrani Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, št. 365/25.

⁷ Za podatke o Martinu Goršiču glej: *SBL I*, str. 234; Vrhovnik, *Trnovska župnija*, str. 94.

⁸ Vrhovnik, *Trnovska župnija*, str. 94.

⁹ Pismo velikega županstva ravnateljstvu Narodnega muzeja, z dne 28. maja 1925, hrani Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, št. 365/25.

¹⁰ Vrhovnik, *Trnovska župnija*, str. 105, 106. Z Vurnikom se je Franc Goršič seznanil leta 1889, ko je postavljaval nove orgle v župni cerkvi v Radovljici. Od tedaj dalje mu je izdeloval orgelske omare po lastni zamisli. O Vurniku glej: Mantuani, *I. Vurnik*, str. 227–228.

¹¹ Pismo velikega županstva ravnateljstvu Narodnega muzeja, z dne 28. maja 1925, hrani Arhiv Narodnega muzeja Slovenije, št. 365/25.

¹² Šink, *Duhovniki*, str. 72.

¹³ Vrhovnik, *Trnovska župnija*, str. 95.

V tem smislu lahko razumemo fotografijo tudi kot alegorijo slovenske glasbene orgelske tradicije, ki jo simbolizira družina Goršič: oče Martin je predstavljen s portretom in orglami, sin Franc kot tisti, ki je očetove orgle predelal in ga simbolizira prazen stol ob orglah, ter hči Franciška, ki je bila predvsem izvajalka. Vse tri je odlikoval izjemen glasbeni talent: oče Martin je bil samouk, ki je izdelal dvoje orgel, ob tem pa deloval kot organist, skladatelj predvsem nabožnih pesmi in pevovodja (vodil je krakovski zbor); sin Franc je ob očetovi spodbudi postal prvenstveno orgelski mojster¹⁴ z izjemnim poslušom ter pravi virtuoz tako na orglah kot na klavirju (slednjega menda ni maral, ker je menil, da igranje na klavirju pokvari orgelsko vezavo),¹⁵ hčerka Franciška pa je bila organistka.¹⁶ Da mlajši rodovi niso nadaljevali te tradicije (vsaj poklicno ne), izraža tudi kompozicijska diagonala predmetov, ki jo zaključuje zadnja stena prostora. Poudarja pa jo tudi pogled glasbenice, ki se ozira v daljavo proti praznemu stolu. Okoli leta 1900 sta bila tako Martin kot tudi sin Franc že pokojna, Franciška pa je bila očitno neporočena, saj je v darilnem pismu imenovana gospodična (takrat je bila stara devetinsedemdeset let). Francetovi otroci pa očitno niso kazali izrazitih tovrstnih poklicnih zanimanj in jih je življenje vodilo v druge smeri.¹⁷

Fotografijo bi lahko razumeli tudi kot alegorijo glasbe ali celo sakralne glasbe, saj nas Franciška Goršič pred orglami spomni na številne upodobitve svete Cecilije, zaščitnice glasbe in glasbenikov. Personifikacija glasbe v sedečem položaju pa ima po Ripi poseben pomen: simbolizira, da je glasba zatočišče in počivališče za izmučeno dušo.¹⁸

Seveda ne moremo zanesljivo trditi, da je imel neznani fotograf vse to v mislih, ko je nastajala fotografija. Vsekakor pa jo lahko razumemo tudi na ta način. Poleg tega je dragocen dokument, saj

¹⁴ Martin Goršič, samouk, je zgradil majhne orgle za v sobo (...). Na ta način je Martin, ki se sicer ni pečal z izdelovanjem orgel, pač pa bil organist v Trnovem, v sinu Francetu vzbudil veselje do orglarstva.... Odlomek iz pisma dr. Franceta Goršiča ravnateljstvu Narodnega muzeja Josipu Mantuaniju, z dne 14. 5. 1925 (ZAL, LJU 308, fasc. 7).

¹⁵ Goršič, *Orglarski mojster*, str. 111.

¹⁶ Franciška je že kot šestnajstletna začela pomagati očetu: oče je orglal ob nedeljah in praznikih ob devetih, hči pa pri jutranjem opraviilu, litanijah in šmarnicah. Nato je kot organistka nasledila očeta Martina na trnovskem koru, kjer je igrala do 1. novembra 1894 (Vrhovnik, *Trnovska župnija*, str. 333).

¹⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana hrani šolsko naznanilo za Franca Goršiča (mlajšega – op. avt.), gojenca Glasbene matice v Ljubljani v šolskem letu 1894/95. Iz naznanila je razvidno, da se je učil klavirja, njegovo znanje pa je prof. K. Hoffmeister ocenil kot pohvalno (2), kar je enakovredno današnji oceni prav dobro (4) (ZAL, LJU 308, fasc. 7).

¹⁸ Ripa, *Iconologia*, str. 366.

si orgle Martina Goršiča lahko danes ogledamo samo še na tej fotografiji. Njihova lastnica je bila Frančiška Goršič, ki jih je menda želela podariti muzeju,¹⁹ vendar do tega očitno ni prišlo.²⁰ Po njeni smrti je orgle podedovala Marija Medved.²¹ Frančiška pa je muzeju podarila fotografijo, s katero je svojo družino vpisala med pomembne postaje in personifikacije slovenske orgelske tradicije.

Portret

Portret je likovni motiv, katerega začetki so povezani s kultom pokojnikov, torej z bojem proti minljivosti vsega in virtualnim podaljševanjem življenja. Ohranjanje podobe preko omejitev časa je ena izmed oblik večnega boja s smrtjo in pozabo, o čemer so pisali že Aristotel, Plutarh, Alberti in drugi. Od idealističnega ali simboličnega načina predstavljanja upodobljenca so slikarji v svojem ustvarjanju stremeli k realizmu, k fizični identifikaciji upodobljenca z njegovo slikano podobo, hkrati pa želeli doseči, da bi bile njegove telesne značilnosti ustrezne njegovim duhovnim vrlinam. Sprva je bilo portretiranje domena predvsem višjih slojev, ravno s fotografijo pa je postalo dostopnejše širšim množicam,²² kar pa ne pomeni, da fotografija ni bila priljubljena tudi pri vidnejših osebnostih. Njena sposobnost dejanskega posnemanja stvarnosti je bila nadgrajena z določenimi učinki, ki so podobo še vedno lahko idealizirali (izbira formata, drža upodobljenca, osvetljava, ozadje...), zato so jo včasih uporabljali celo kot predlogo za izdelavo slikanega portreta, ki je ohranjal večjo reprezentančno vrednost. To velja tudi za izbrani fotografiji, ki sta – vsaka na svoj način – reprezentančni: prva je dokument nekega časa, ki še ni pozabil na hrepenenje po slavi in veličini, druga pa je neposredna predloga za slikarsko delo.

Neznan avtor: Slikar Ludvik Grilc pri slikanju portreta kardinala Missije, 11. 5. 1898, srebromidna fotografija, 222 x 157 mm, hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja Slovenije, inv. št. F-1034. (foto: Tomaž Lauko)

Naj se najprej posvetim fotografiji neznanega fotografa,²³ ki prikazuje slikarja Ludvika Grilca (1851–1910) pri slikanju portreta knezoškofa Jakoba Missie (1838–1902). Fotografija je nastala leta 1898, ko je Grilc dobil naročilo za izdelavo celopostavnega portreta. Najverjetneje je nastanek dela tesno povezan z odhodom Jakoba Missie iz Ljubljane, kjer je *"z vzornim upravljanjem uspel spraviti škofijo v najlepši red"*.²⁴ Od tod morda tudi ideja o celopostavnem portretu v naravni ali skoraj naravni velikosti, ki je bil od prve tretjine 16. stoletja domena predvsem vladarjev. Pomembnost slikarja se izraža v tem, da je bil ravno on izbran za izdelavo celopostavnega portreta enega najpomembnejših slovenskih cerkvenih dostojanstvenikov, k čemur je morda pripomoglo tudi dejstvo, da je imel svoje atelje v Bleiweisovi hiši pred

¹⁹ Glej pismo dr. Franceta Goršiča ravnatelju Narodnega muzeja Josipu Mantuaniju, z dne 14. 5. 1925 (ZAL, LJU 308, fasc. 7).

²⁰ Na osnovi članka dr. Franca Goršiča bi sklepali, da je do tega tudi prišlo, čeprav samih orgel niti nobene listine o tem ni niti v arhivu Narodnega muzeja Slovenije niti v Etnografskem muzeju, kamor bi lahko orgle prenesli, saj jih Goršič opisuje kot zanimiv "etnografski spomenik".

²¹ Vrhovnik, *Trnovska župnija*, str. 94.

²² Kambič v svoji magistrski nalogi navaja zapis, ki je bil leta 1861 objavljen v *The Photographic News*: *"Fotografsko portretiranje je najlepša iznajdba lepih umetnosti za milijone, najboljše kar je doslej iznašla človeška nadarjenost. Izbrisala je mnogo ozkosrčnih razlik položaja in premoženja, tako da si ubog človek, ki ima le nekaj šilingov, lahko naroči prav tako popoln in zvest portret svoje žene ali otrok, kakor jo je sicer lahko naslikal sir Thomas Lowrence za najodličnejše evropske suverene"*. (Kambič, *Oris*, str. 62).

²³ Zapis na zadnji strani sporoča: Naravna velikost/ Slikal, knezo škofa / Missia za tukajšna / škofija, leta 1898 / V Ljubljani 11. maja / Lud. Grilc / akad. slikar.

²⁴ Tako je njegovo delovanje ocenil prosvetni minister. Glej: Rajšp, *Missiev simpozij*, str. 71.

škofijo.²⁵ Da ne bi to pomembno dejstvo zbledelo v pozabo, se na tej fotografiji soočata obe osebnosti: škofa zastopa celopostavni slikarski portret, pred katerim stoji Ludvik Grilc s paletjo in šopom čopičev v levici ter čopičem in palico v desnici. Moža sta zasukana eden proti drugemu: škof je na dvignjenem položaju v odnosu do slikarja in zre mimo njega, slikar z desno nogo položeno na pručko pa stoji s spuščenim pogledom pred svojo umetnino. Ob tem se postavlja vprašanje, kdo je pomembnejši: knezoškof, ki je privolil v portretiranje, ali slikar, ki s svojo umetnino zapiše portretirancu v večnost. Fotograf je z razporeditvijo figur in predmetov ustvaril uravnoteženo trikotniško kompozicijo, katere vrh predstavlja škof Missia, desna stranica vodi do slikarja, leva pa do tabureta.

Način prikaza bi lahko označili s pojmom "slika in sliki" ali bolje "slika v fotografiji", ob čemer naj opozorim, da je tudi fotografska kompozicija postavljena pred scenografijo fotografskega ateljeja z romantično krajino v ozadju. Slikarski atelje se zdi dejansko fotografski: v ozadju vidimo naslikano scenografijo (pokrajina ob reki, kakor bi vanjo zrl iz vrtnega paviljona ali vsaj z verande), ki ni ista kot v ozadju škofovega portreta. Iz tega lahko sklepamo, da je slikar najverjetneje prenesel dokončano sliko v fotografski atelje ter se dal tam pred njo ovekoveti. Vendar je fotograf zajel v višino preveč prostora, da bi celota lahko delovala v vseh podrobnostih reprezentativno. V levem zgornjem kotu vidimo svetlo zaveso, ki fotografskemu portretu ne daje žlahtnosti, kakršno so portretom dajale težke žametne zavese, temveč deluje zelo skromno – zdi se platnena, pa še natrgana povrhu. To daje ateljeju nadih boemskosti, kar bi lahko bil fotografov namen, lahko pa to razumemo tudi kot njegovo površnost, s katero je zmanjšal pomen slikarjeve slave. Obstaja pa tudi možnost, da je fotograf na ta način pokazal na razkol med portretirancem in slikarjem: če skromne razmere slikarjevega ateljeja niso odvrnile knezoškofa od namere, da bi slikarju dovolil naslikati lastno podobo, je gotovo zaupal njegovemu slikarskemu talentu in znanju. Torej iz navidez nepremišljeno narejene fotografije bi "med vrsticami" lahko razbrali opevanje slikarjeve kvalitete.

Davorin Rovšek, Portret ljubljanskega škofa Jakoba Missia, 1897, fotografija, 242 x 164 mm (kabinetni format), srebro-bromidna fotografija iz Grilčeve zapuščine, hrani Grafični kabinet NMS, inv. št. F-1033. (foto: Tomaž Lauko)

Gotovo pa nepremišljenosti ne moremo očitati fotografu Davorinu Rovšku (1867–1949), avtorju celopostavnega portreta škofa Jakoba Missie, ki ga je kot predlogo za slikani portret, ki danes visi v dvorani prednikov v nadškofijski palači v Ljubljani, uporabil slikar Ludvik Grilc. Fotografija je nastala najverjetneje leta 1897, ko je cesar škofa odlikoval z redom železne krone 1. razreda,²⁶ kar bi lahko potrjevala njegova slavnostna oprava: slavnostni ornat,²⁷ veriga s krono ter osemkrako

²⁵ Ludvik Grilc je imel od leta 1886 slikarski atelje v Bleiweisovi hiši pred škofijo. Veliko je slikal portrete, menda so skoraj vsi narejeni po fotografijah (*SBL I*, str. 260).

²⁶ *SBL II*, str. 135. Red železne krone je osnoval Napoleon 5. junija 1805. To odlikovanje je podeljeval za zasluge na bojišču, v državni upravi pa tudi v znanosti in umetnosti. 7. aprila 1815 je to odlikovanje v svoje okrilje prevzel cesar Franc I. Obstajale so tri kategorije, ki so se od leta 1860 notranje členile še na tri stopnje glede na vojno dekoracijo (Vogl, *Krone*, str. 146–151; Prister, *Odlikovanje*, str. 15).

²⁷ V tem primeru je oblečen v slavnostni duhovniški ornat, ne pa v ornat nosilec reda železne krone. Slednjega je oblikoval glavni kostumograf (*Kostümdirektor*) dvornega gledališča na Dunaju Philipp von Stubenrauch. Ta ornat je bil sestavljen iz naslednjih oblačil: spodnje oblačilo je bilo izdelano iz oranžnega žameta in vezeno s srebrnimi nitmi, pas iz vijoličnega in temno

zvezdo na njegovih prsih.²⁸ Škof Missia je postavljen v tričetrtinski profil: levico je položil na knjige, odložene na osemkotno mizico, desnica s prstanom pa je spuščena ob telesu. Njegov pogled dostojanstveno zre v daljavo. Da je fotografija kompozicijsko bolj uravnotežena, je za škofa postavljen stol, ki je s hrbtiščem tričetrtinsko zasukan h gledalcu. Ozadje je zamegljeno: na levi strani fotografije rahlo izstopa vaza na trinožniku. Na mizici je poleg knjig odložen bilet, simbol njegovega duhovniškega poslanstva. Poseben učinek je dosežen tudi s tem, da razen razkošnega ornata in odlikovanj škof nima nobenih znamenj visokega položaja v cerkveni hierarhiji. Duhovne vrline so tiste, zaradi katerih izstopa in zaradi katerih ga je tudi cesar odlikoval. Zato stoji pred nami kot človek: ponosen, dostojanstven, odločen in hkrati mil in plemenit. Če slikan portret primerjamo s fotografijo, lahko prepoznamo slikarjevo videnje upodobljenca. Izraz na obrazu je spremenjen: vedro milino, ki žari s fotografije, so na sliki nadomestile globlje gube na čelu, ki dajejo obrazu več resnobe in teže.

Slednja fotografija je torej dragocen dokument. Iz nje je razvidno, da dela, nastala na osnovi fotografske predloge, niso nujno zgolj kopije, temveč omogočajo slikarju, da vnese v delo tudi svoje invencije. V tem primeru je morda fotografija nastala že z namenom, da bo uporabljena kot predloga za sliko. Škof Missia je bil v tem času že krhkega zdravja, poleg tega pa tudi zelo obremenjen, saj je zaključeval delo v ljubljanski škofiji in se odpravljal na novo delovno mesto v Gorico. Najverjetneje ni imel niti časa niti energije, da bi lahko osebno poziral.²⁹ Morda si niti ni želel poziranja, pa se je na tak način lahko elegantno izmaknil. Vsekakor sta obe fotografiji dragocen dokument.

modrega žameta s srebrno vezenino in srebrno zaponko, oprijete hlače iz svile smetanaste barve, hlače do kolen iz rumenkastega žameta, rozeta iz modrega atlasta s srebrnimi resicami, plašč iz vijoličnega žameta, s srebrnimi vezeninami ter čipkastim ovratnikom. (Gl: Stolz, *Österreichs Orden*, str. 457–458).

²⁸ Red železne krone I. kategorije sestavlja: kronan dvo-glavi orel, ki ima na obeh straneh temno moder ščit: na prednji strani je zlati F(ranc I.), na zadnji pa letnica 1815 (letnica, ko je cesar Franc I. vpeljal podeljevanje tega odlikovanja v habsburških deželah). Odlikovanje je obešeno na vratno verigo, v kombinaciji temno modre in zlate barve. Na levo stran je vezena srebrna zvezda, ki ima v osrčju izvezeno zlato krono, obdano s temno modrim kolobarjem, v katerem je napis z zlatimi črkami: AVITA ET AUCTA (podedovano in povečano) (Vogl, *Krone*, str. 148).

²⁹ O osebnosti škofa Missie govori v svojih *Spominih na škofa Jakoba Missisa* dr. Alfonz Levičnik. Njegov tipkopis, datiran z dne 26. 9. 1950, hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani (NŠAL, ŠAL/Šk, fasc. 17).

Skupinski portret

Skupinski portret ima največkrat predvsem vrednost spominka, ki s časovnim odmikom lahko pridobi nove dimenzije – predvsem v primerih, ko posamezniki vplivajo (posamično ali skupno) na potek nekega družbenega dogajanja. V nekaterih primerih pa je lahko tudi dokaz obstoja neke dejavnosti, ki ni materialnega značaja. Slednje velja tudi za izbrani fotografiji. V obeh primerih sta avtorja neznana, fotografiji pa se razlikujeta tako po ohranjenosti kot tudi po tehničnih kvalitetah. Obe prikazujeta nastopajoče v igri Turški križ, najobširnejšem dramskem delu Janeza Evangelista Kreka. Pisati ga je začel jeseni 1909, premierna predstavitev pa je bila na odru društvenega doma v Selcah v Selški dolini že za novo leto 1910.³⁰ To pomeni, da je bila premiera igre še pred izidom knjižice v tiskani obliki, saj je bila novica o izidu objavljena v Slovincu šele 26. februarja 1910.³¹ Krek je delo posvetil Ignaciju Semenu, ustanovitelju selškega bralnega društva. En izvod knjižice hrani tudi knjižnica Narodnega muzeja Slovenije.

Navdih za zgodbo je Krek črpal iz ljudskega izročila, po katerem naj bi Turki v 15. stoletju prišli v Selško dolino, jo izropali in požgali, ob odhodu pa s seboj odpeljali ujetnike, med njimi tudi malega Jožka, ki naj bi bil doma v hiši, katere današnje domače ime se glasi "Pri Turku". Slednji se je kot janičar Jusuf spet vrnil v vas, vendar je s svojo vojsko naletel na zasedo domačinov, ki je njega in njegovo vojsko premagala. V spomin na ta dogodek so v skalo vklesali križ v obliki črke x, ki naj bi pričal o tej pomembni zmagi nad Turki. Hkrati naj ne bi Turkov nikoli več spustili mimo tega znamenja. Križ je viden še danes na skali nad staro cesto, ki pelje na Petrovo brdo.³² To zgodbo je Krek preoblikoval ter ji dodal nekaj karakternih vlog: duhovitega in zgovornega Ribničana Štrigalico, protestanta Dihurja, ki misli predvsem na lastno korist, hlapca Jakoba in Uršulo, ki vodi celoten boj proti Turkom, z jasno izraženo ljubeznijo do domovine.

³⁰ Več o sami igri glej: Kokalj, *Krek*, str. 246–249.

³¹ V *Slovincu* z dne 26. 2. 1910 je bil na strani 5 objavljen oglas, da sta izšli Krekovi ljudski igri *Tri sestre* in *Turški križ* v eni knjižici: "Dobivata se v Zavodu svetega Stanislava v Št. Vidu in pri Katoliškem slovenskem izobraževalnem društvu v Selcah."

³² O turškem križu glej: Zupanc, "Turški križ", st r. 73–79.

Avtor neznan: Člani Slovenskega katoliškega izobraževalnega društva Selo-Moste v kostumih za Krekovo igro *Turški križ*, ok. 1910, ročno kolorirana srebro-bromidna fotografija, 239 x 289 mm, inv. št. F-1016. (foto: Tomaž Lauko)

Neznanemu fotografu so se postavili pred objektivi igralci Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva Moste-Selo.³³ Ustanovil in vodil naj bi ga pečarski pomočnik g. Ravnihar, ki je bil "za vodstvo dramatičnih odsekov naravnost genialni".³⁴ Premiera predstave v Ljubljani je bila 15. maja 1910 v Oražnovem salonu, besedilo pa je izšlo v tiskani obliki le tri mesece pred tem. Slovenec je ob premieri zapisal: "Dramatični odsek mostansko-selškega društva je z uprizoritvijo prestopil iz lažjih igrokazov na polje težavnih iger. Igrala se je dobro, osobito je ugajal Ribničan, ki ga je predstavljal Ravnihar; junakinjo Uršulo je z

zanosom predstavljala ga. Elza Premrou, teto prav dobro gospica Cundrova. Tudi manjše vloge so dobro naštudirane. Pelo se je prav dobro. Dramatični odsek S. k. izobraževalnega društva Moste-Selo lahko mirno uvrščamo med naše najboljše dramatične odseke in le čestitamo g. Ravniharju, odsekovnemu ustanovitelju in voditelju, ker je v primerno zelo kratkem času vzbudil celo vrsto dobrih igralskih talentov...".³⁵ Ugodne kritike je društvo doživelo že ob predstavitvi Krekove igre *Tri sestre* v aprilu 1910 (drama je izšla v isti knjižici kot *Turški križ* v februarju istega leta). Tudi takrat je bil Slovenec tisti časopis, ki je poudaril izjemno aktivnost pa tudi vnemo društva pri pripravi predstav, kar se je izražalo tudi tako, da so sami izdelovali kulise in kostume. Poleg tega so za predstavo *Tri sestre* odšli v Selce, da so videli, kako so Krekovi rojaki pripravili to igro.³⁶

³³ Katoliško slovensko izobraževalno društvo na Selu je bilo ustanovljeno 11. oktobra 1907, pod ustanovno listino pa je podpisan Janko Petrič, kaplan pri sv. Petru v Ljubljani (AS 68, fasc. 37, a. e. 4134).

³⁴ Ta podatek navaja *Slovenec*, št. 112, 20. maja 1910, str. 3, čeprav je v ustanovni listini navedeno drugače. Morda je razlog v tem, da so nad temi katoliškimi društvi običajno bdeli kaplani, za dejansko vodenje pa so – v dogovoru s prvimi – morda poskrbeli drugi.

³⁵ *Slovenec*, letnik XXXVIII, 1910, št. 112, 20. maja, str. 3.

³⁶ *Slovenec*, letnik XXXVIII, 1910, št. 80, 11. aprila, str. 3.

Avtor neznan: Člani Slovenskega katoliškega izobraževalnega društva Selce (?) v kostumih za Krekovo igro Turški križ, ok. 1910, srebro-bromidna fotografija, 234 x 300 mm, inv. št. F-1035. (foto: Tomaž Lauko)

Če so bili tako dosledni tudi pri pripravi igre Turški križ, potem lahko domnevamo, da druga fotografija, hranjena v Grafičnem kabinetu, prikazuje skupino katoliškega izobraževalnega društva iz Selc,³⁷ ki je prva uprizorila igro in za katero je bila igra sploh napisana. Če fotografiji primerjamo, lahko prepoznamo podobne kostume in celo podobno postavitve igralcev pred pročeljem neke stavbe. V obeh primerih v sredini zgornje vrste stoji Uršula z Marijinim praporjem, v prvi vrsti pa turški glasbeniki. Na obeh fotografijah so dekleta v slovenskih narodnih nošah. Razlikujeta pa se fotografiji po tehniki izdelave in ohranjenosti. Fotografija igralcev iz Sela je prilepljena na karton, nato pa še vložena v večji *paspartú* z napisom *Igralci igre "Turški križ" / Selo – Moste*. Izrez je obdan z enostavnim okvirjem. Fotografija je narejena na albuminski papir, ki je že rahlo zbledel, in je bila sekundarno kolorirana. Druga fotografija je ravno tako izdelana na tankem albuminskem papirju, ki je prilepljen na sivi karton. Enostaven bel okvir je v zgornjem levem in spodnjem desnem vogalu okrašen s stilizirano cvetlično deko-

racijo. Fotografija je tonirana v toplih rjavih tonih, ki ji dajejo zlahten izgled. Postavitev igralcev upošteva načelo simetrije: osrednjo os ustvarja Marijin prapor, ki ga drži Uršula v zadnji, četrti vrsti, ter Jusuf, ki sedi v sredini druge vrste med pogumnimi Selčani. Pod njim pa sedijo štirje Turki. Takšna razporeditev ni naključna, saj izraža ustrezno hierarhijo dogajanja: najvišje je postavljen Marijin prapor, pod katerim so vrli Selčani, ki so premagali Turke. Jusuf je med njimi, kajti kot nekdanji Jožek sodi k njim, pod njim pa sedijo na tleh Turki, ki jih je sam privedel v Selce. Levo od njega pa najverjetneje sedi protestant Dihur, ki je v igri prikazan kot izdajalec in dvočičnež. Skupaj z Jusufom predstavljata jedro druge vrste. Takšna postavitev figur kaže na veččega fotografa, čeprav ni nikjer podpisan, z velikim smislom za kompozicijo. K podobnem idealu simetrične razporeditve teži tudi neznan avtor druge fotografije, vendar je ob tem manj strog in dosleden. Tudi v tem primeru so igralci razporejeni v štirih vrstah: Turki sedijo na tleh v prvi vrsti, eden (najverjetneje Jusuf) pa sredi druge vrste. V prvi vrsti so tudi otroci. Tako tabora nista strogo ločena med seboj. Uršula s praporjem je tudi v tem primeru sredi prve vrste, vendar se Marije na njem ne vidi – tako je zakrit pomemben simbol igre. Tudi sicer so igralci

³⁷ Katoliško slovensko izobraževalno društvo v Selcih je bilo ustanovljeno 5. oktobra 1908, pod ustanovno listino pa je podpisan kaplan Janez Kepec (AS 68, fasc. 14, a. e. 1552).

*Avtor neznan: Zbiranje udeležencev slovensko-hrvaškega katoliškega shoda na Kongresnem trgu v Ljubljani, nedelja, 24. avgusta 1913, ok. 8.30, srebro-bromidna fotografija, 260 x 360 mm, hrani Grafični kabinet NMS, inv. št. F-1023.
(foto: Tomaž Lauko)*

na slednji fotografiji bolj sproščeni, zato je atmosfera bolj živahna, v primerjavi s prvo fotografijo, kjer so vsi osredotočeni na fotografa.

Naše razpredanje lahko zaključimo z mislijo, da sta bila avtorja fotografij dokaj kvalitetna, kljub temu, da gre v obeh primerih najverjetneje za manj uveljavljena fotografa, saj del nista opremila z lastno štampljko oziroma signaturo. Še posebej velja to za avtorja skupine iz Sela. Obe fotografiji lahko datiramo v leto 1910, ko sta obe skupini premierno uprizorili navedeno igro.

Zgodovinska tematika

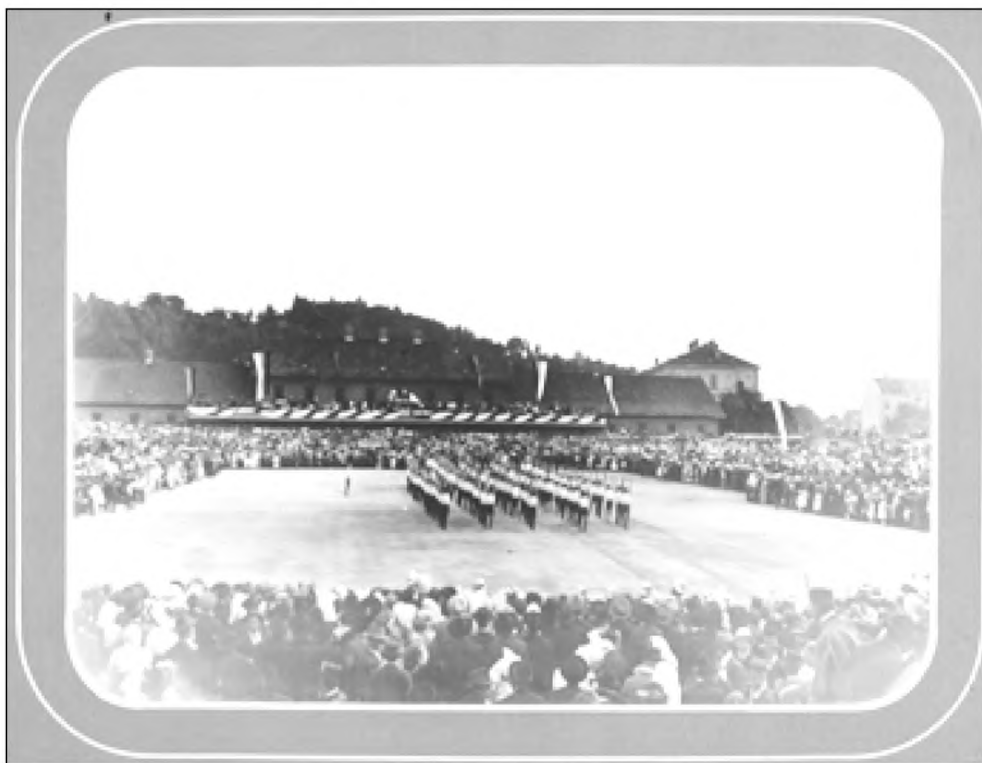
Fotografije pomembnih zgodovinskih dogodkov in prireditev so pomembne z več vidikov: po eni strani so prepričljiv dokument in kot take pomemben vir za preučevanje in boljše razumevanje dogodkov, po drugi strani pa povzdigujejo njihov pomen (zgodovinski, politični, verski, kulturni...) sam po sebi. Za predstavitev te tematike sem izbrala dve fotografiji iz serije desetih, nastalih ob IV. katoliškem shodu in I. orlovskem zletu leta 1913 v Ljubljani. Dogodka sta med seboj povezana, saj je predstavitev telovadnih vaj Orlov sodila v program katoliškega shoda. Katoliški shod je bil pomemben vsaj iz dveh (tudi simbolnih) raz-

logov: organiziran je bil v letu, ko je krščanski svet praznoval 1600 letnico milanskega edikta, s katerim je bilo krščanstvo razglašeno za dovoljeno in enakovredno religijo vsem ostalim v Rimskem cesarstvu, po drugi strani, pa je bil to prvi shod, na katerem so se slovenski katoliki povezali s hrvaškimi. Pod gesloma "Svoboda cerkve – svoboda narodov!" in "V tem znamenju boš zmagal!" se je shod napovedal in tudi uresničil kot katoliško-politično dogajanje, ki je bilo deležno velikega odmeva tudi v domačem in tujem časopisju.³⁸ Odvijal se je od 24. do 27. avgusta v Ljubljani.

Prva izbrana fotografija³⁹ je ujeta v trenutku, ko so se udeleženci shoda začeli zbirati na Kongresnem trgu, kjer je bila ob 9.00 slavnostna maša, ki jo je vodil ljubljanski knezoškof Jeglič. Neznani fotograf je stal najverjetneje v stavbi Filharmeničnega društva, tako da je lahko z očesom foto-

³⁸ Še posebej aktivna sta bila Slovenski narod, ki je na vsak način želel zmanjšati pomen shoda, ter Slovenec, ki je uspešnost shoda koval v nebo.

³⁹ Identična fotografija, le z nekoliko drugačnim izrezom (slednja je obrezana v zgornjem delu, medtem ko je prva obrezana ob levi strani) je bila objavljena v publikaciji *Slovensko-hrvaški katoliški shod: v Ljubljani 1913*.

Avtor neznan: Nastop čeških Orlov v nedeljo, 24. avgusta 1913 na dvorišču domobranske vojašnice, 1913, fotografija, 270 x 368 mm, hrani Grafični kabinet NMS, inv. št. F-1026. (foto: Tomaž Lauko)

aparata zajel osrednje prizorišče. V sredini in ozadju kompozicije je nunska cerkev, pred katero se je odvijala sveta maša. Cerkevno pročelje je bilo bogato okrašeno: "od okna do okna so se vile girlande, v sredi fasade velika podoba Brezmadežne, oltar na prostem pred portalom in stopnjišče z največjim okusom okrašena, spredaj dva bela obe-liska⁴⁰ s cesarsko in deželno zastavo".⁴¹ Prizorišče deli na dva enaka dela vrsta gasilcev, ki skrbijo za red na trgu. Proti fotografu (in proti gledalcem) pa stopa v sprevedu skupina deklet v kranjskih narodnih nošah – "skupina, tako krasna, da očara vsakega; možje in fantje, žene in dekleta, nepregledna množica, gotovo okoli 2500, skupina se s skupino pestro menjava, eleganten aranžma napravlja nepozabljiv vtis".⁴² Z leve strani zaključujejo prizorišče v ravnih vrstah stoječi Orli pod svojimi zastavami, z desne pa platane in moški udeleženci.

Pomembno vlogo pri nastanku te fotografije lahko pripišemo izboru očišča. Fotograf se je dvignil nad prizorišče – brez dvoma zato, da bi lahko

bolje zajel celoto, hkrati pa se je postavil tako, da je vidno polje, ki ga fotografski objektiv zajame, z obeh strani obdano z "obrobo": z leve strani so to stavbe in vrste udeležencev, z desne pa poleg obiskovalcev še drevesa. Fotografija je nastala v trenutku, ko so skupine ljudi še prihajale, tako da je bil med obema stranema dolg podolgovat prazen prostor, zaradi česar se prizorišče zdi večje, kot je dejansko. Množice ljudi levo, desno in v sredini ter ozek in dolg prazen prostor vmes ustvarjajo občutek velike udeležbe,⁴³ ki na fotografiji niti ni v celoti prikazana, saj spreved še ni končan.

Podobne estetske in "iluzionistične" učinke lahko prepoznamo na drugi fotografiji, kjer je prikazan nastop Orlov.⁴⁴ Fotograf je uspel v svoj objektiv ujeti velik del prizorišča: v sredini je skupina stotih članov čeških Orlov z rokami iztegnjenimi v zrak, ki so obrnjeni proti fotografu, okoli njih pa nepregledna množica ljudi, za katere se zdi, da jim

⁴⁰ Na fotografiji vidimo samo desnega.

⁴¹ Tak opis najdemo v: *Slovensko-hrvatski katoliški shod: v Ljubljani 1913*, str. 30. Publikacijo je izdal Pripravljalni odbor katoliškega shoda. En izvod hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

⁴² Prav tam, str. 31.

⁴³ V časopisu *Slovenec* (letnik XLI, 1913, 25. avgust, str. 3), pozneje pa tudi v publikaciji *Slovensko-hrvatski katoliški shod: v Ljubljani 1913* so objavili podatek, da naj bi se svečanosti na trgu udeležilo nad 20.000 ljudi, čemur je *Slovenski narod* nasprotoval.

⁴⁴ Tudi ta fotografija je bila najverjetneje objavljena v publikaciji *Slovensko-hrvatski katoliški shod: v Ljubljani 1913*, vendar je priobčena v zelo obrezani obliki, tako da bi to težko z zanesljivostjo trdila.

je zmanjkalo prostora na tribunah, tako da so zasedli že del prizorišča, namenjenega nastopajočim.⁴⁵ V prvi vrsti se bleščijo čelade gasilcev, ki so tudi tu skrbeli za red in mir. Skladnost gibov in natančnost pri izvajanju telovadnih vaj povzdiguje načelo "Zdrav duh v zdravem telesu!", ki se je tokrat združil v katoliški organizaciji telovadcev.

Obe fotografiji odlikuje izvrsten izbor očišča in uravnovežena kompozicija, poleg tega obe poudarjata veličastnost in pomembnost ujetega dogajanja. Zato se lahko vprašamo, kdo je avtor teh izvrstnih fotografij: kvaliteta govori v prid poklicnemu fotografu, medtem ko anonimnost avtorja kaže morda na amaterja. Odgovoru na to vprašanje bo namenjen samostojen članek.⁴⁶

Zaključek

V članku sem predstavila zgolj nekaj motivov, ki jih lahko razkošno ovekoveči tudi fotografija. V vsakem se zdi morda povečevanje na drugem mestu za dokumentarnostjo, vendar le na videz. Kajti namen vsakega dokumentiranja je zapisati ljudi in dogodke v zgodovino, v neko malo večnost, ki presega življenjsko dobo akterjev in dogodkov, v katere so vpleteni. Novim rodovom bi se morda zdelo pomembnejše, če bi bili ti ovekovečeni na sliki ali vsaj večjem spomeniku, vendar pa se zdi fotografija prepričljivejša in objektivnejša, vsaj v tem najzgodnejšem obdobju njenega razvoja. Na podoben način so fotografi ovekovečili tudi druge motive: krajino, vedute, sakralne motive.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Narodnega muzeja Slovenije
Pismo velikega županstva ljubljanske oblasti ravnateljstvu Narodnega muzeja, z dne 28. maja 1925, št. 365/25.

AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 68 – Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 308 – Fond dr. Franceta Goršiča.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ŠAL/Šk – Škofijski arhiv.

ČASOPISNI VIRI

Slovenec
Slovesni narod

LITERATURA

- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain: *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb : Nakladni zavod MH, 1987.
- Enciklopedija likovnih umjetnosti*. Zagreb : Leksikografski zavod FNRJ, 1959.
- Goršič, Franc: Orglarski mojster Franc Goršič (1836–1898). Spomini na očeta. *Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 15, 1967, str. 103–112.
- Panofsky, Erwin: Ikonografija in ikonologija. *Pomen v likovni umetnosti*. Ljubljana : ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994, str. 38–66.
- Kokalj, Marjan: Janez Evangelist Krek: Turški križ. *Loški razgledi*, 44, 1997, str. 246–249.
- Krek, Janez Evangelist: *Turški križ : igra v štirih dejanjih / Tri sestre : igra v treh dejanjih*. Ljubljana : Katoliško slov. izobraževalno društvo v Selcih, 1910.
- Mantuani, Josip: I. Vurnik, podobar in c. kr. konservator. *Carniola*, 2, 1911, str. 227–228.
- Premrl, Stanko: Goršič, Franc, v: *Slovenski biografski leksikon, Prva knjiga, Abraham–Lužar*. Ljubljana : Zadruga gospodarska banka, 1925–1932, str. 234.
- Prister, Boris: *Odlikovanja*. Zagreb : Povijesni muzej Hrvatske, 1984.
- Rajšp, Vinko: Ozadja pri imenovanjih dr. Jakoba Missie za ljubljanskega škofa, goriškega nadškofa in kardinala. *Missiev simpozij v Rimu*. Celje, 1988, str. 56–75.
- Ripa, Cesare: *Iconologia*. Padova 1611 (ponatis: New York/London : Garland Publishing, 1976).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana : DZS, 2000.
- Slovensko-hrvatski katoliški shod: v Ljubljani 1913*. Ljubljana : Katoliška bukvarna, 1913.
- Stolzer, Johann: *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart* (katalog). Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt Graz, 1996, str. 455–460.
- Šink, Andrej: Duhovniki. *Trnovska župnija v Ljubljani: 1933–1991*. Ljubljana : Akademska založba, Trnovska župnija, 1991, str. 70–85.
- Vogl, Rudolf: Der österreichisch-kaiserliche Orden der eiserne Krone, v: *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt Graz, 1996, str. 146–162.

⁴⁵ Tako Slovenec kot tudi zapis v publikaciji *Slovensko-hrvatski katoliški shod: v Ljubljani 1913* poročata o 30.000 gledalcih, prvi pa omenja tudi, da je bilo prizorišče za gledalce slabo pripravljeno. Vsi tisti, ki se niso uspeli prebiti do tribun ali v prve vrste, so lahko le s težavo spremljali dogajanje.

⁴⁶ Članek bo objavljen v Fotoantiki.

Vrhovnik, Ivan: *Trnovska župnija v Ljubljani*. Ljubljana : Akademska založba, Trnovska župnija, 1991 (faksimile izdaje iz leta 1933).

Woodall, Joanna: *Portraiture. Facing the subject*. Manchester/New York : Manchester University Press, 1997.

Zupanc, Ciril: "Turški križ" nad Podbrdom. *Loški razgledi*, 17, 1970, str. 73–79.

ZUSAMMENFASSUNG

Fotografie als Repräsentanz

Eine Fotografie stellt Dokument und Kunstwerk zugleich dar, sie weist gemeinsame Punkte mit Malerei und Zeichnung auf, denn sie drückt sich durch gleiche Motive aus. Im vorliegenden Beitrag werden Allegorie, Porträt und historisches Motiv behandelt.

Die Allegorie macht die materielle Darstellung von abstrakten Begriffen, Ideen, Qualitäten auf eine eindeutig vorhersehbare und verständliche Weise möglich. So ist auch das Fotoporträt von Frančiška Goršič, abgebildet als hl. Cäcilie, zu verstehen, die vor der Orgel sitzt, die ihr Vater Martin gebaut, ihr Bruder Franc umgebaut hat. Alle drei stellen die Ganzheit des musikalischen Schaffensprozesses dar: Martin war in erster Linie Komponist, Chorleiter und Organist, er baute aber auch zwei Orgeln, Franc war vor allem Orgelbauer, zugleich aber auch ein ausgezeichnete Musiker, während

Frančiška Organistin war. Aus diesem Grunde ist diese Fotografie als Allegorie der slowenischen Orgeltradition zu verstehen.

Ein Porträt kann lediglich ein Dokument sein oder ein Mittel zur Erlangung der Unsterblichkeit und Verherrlichung der dargestellten Person. Beides ist in der Fotografie des Malers Ludvik Grlica beim Porträtieren von Bischof Jakob Missia vereinigt. Durch das Gemälde verewigt der Maler den Bischof, die Fotografie macht aber auch ihn als Autor berühmt. Beide Männer stehen zwar nicht auf derselben Ebene, dennoch strebt der Maler aufwärts, was sein Bein auf dem Schemel symbolisch zum Ausdruck bringt.

Ein Gruppenporträt stellt ein Dokument einer Zeit und Tätigkeit dar, das an und für sich keine materiellen Erinnerungen hinterlässt. Das gilt auch für die ausgewählten Fotografien von zwei Laienspielgruppen (Slowenischer katholischer Verein Selo-Moste und vielleicht Slowenischer katholischer Verein Selce) bei der Aufführung von Kreks Drama *Turški križ*. Ähnliche Kostüme, ähnliche Verteilung der Schauspieler weisen darauf hin, dass eine Theatergruppe die andere nachahmt. Die historische Thematik auf der Fotografie ist ein historisches Dokument, die außer den Tatsachen auch das Verhältnis zum dargestellten Motiv zum Ausdruck bringt. Zwei weitere ausgewählte Fotografien stellen das Versammeln von Gruppen auf dem Kongressplatz am 25. August 1913 dar sowie den Auftritt der böhmischen Orli im Hof der Heimatwehr-Kaserne. Beide Fotografien stellen einen Beweis dafür dar, wie durch entsprechende Wahl des Blickwinkels ein historisches Ereignis verherrlicht werden kann. Auf jeden Fall ist jede Fotografie ein Dokument, sie kann aber auch Ausdruck der Repräsentanz sein.

Jubileji

Sedemdeset let prof. dr. Mirka Stiplovška

Čas neusmiljeno teče za vse enako. Tako bo letošnjega 18. julija tudi Mirko Stiplovšek dopolnil sedemdeset let. Priznati je treba, da jih dobri človek iz Domžal zelo dobro skriva in šele po sebi lahko človek verjame, da bo že res, kar kaže EMŠO.

Strokovna kariera Mirka Stiplovška je dolgo časa rasla v senci prof. dr. Metoda Mikuža. Bil je izjemen človek, dober zgodovinar, odličen mentor, pa vendar zahteven in samosvoj mož. Tega, kar je preživel z njim naš jubilar, ne bi vsak zdržal. Čeprav se mu jih je veliko ponujalo za asistente, ali pa so si vsaj domišljali, da bi to morali postati, si je profesor izbral prav njega, ker ga je očitno karakterno navduševal. Nikoli se ni izpostavljaj ali

rinil v ospredje, bil je zanesljiv in zvest, skratka človek, s katerim je ne samo možno, ampak tudi lepo sodelovati. Profesorju je bil stalno na razpolago, v skladu s takratnimi običaji je moral biti tudi družbeno-politično aktiven, med drugim je bil celo republiški poslanec, kot izobraženec-humanist je bil aktiven tudi v domačem domžalskem okolju, ob tem pa še neverjetno veliko raziskoval. Očitno je Mirko Stiplovšek kot sin obrtniške družine že v najrosnejšem obdobju spoznal, da človeka vodi in rešuje delo in samo delo.

Danes pogosto slišimo, da je bil jugoslovanski socializem posebne vrste. Je že res, da tudi dva nista bila enaka, kljub temu pa ni mogoče zanikati narave nekdanjega režima. Ideologijo je bilo seve-

da pri študiju čutiti, če ne drugače, vsaj v terminologiji, zlasti pa v izogibanju tabu temam. Mirko Stiplovšek ni bil noben disident, še manj pa kakšen partijski priganjač. Vedno sem ga občudoval, kako neverjetno spretno je znal nevtralizirati ideološke osti in pomagati študentom, ki so zaradi mladosti včasih prenapeli lok. Bil je mojster tihe osebne diplomacije. V veliki meri je bil prav po njegovi osebni zaslugi študij zgodovine izjemno prijeten, kar mnogi niso znali najbolj ceniti. Mirko Stiplovšek je bil vselej in povsod najprej človek, potem šele profesor. Kolikim je pomagal na primeren način na izpitih pri profesorju Mikužu, ki je bil zelo nepredvidljiv eksaminator. Svojo pravo znanstveno-pedagoško naravo je naš jubilar lahko pokazal, ko je leta 1972 postal docent. Kljub močni osebnosti svojega mentorja, ni bil nikoli njegov posnemovalc, ampak samostojen hodec po zgodovinskem polju. Prav zaradi tega mu tudi politični prelom 1990/91 ni prinesel nobenih bistvenih sprememb, še najmanj, da bi se moral sramovati kakšnih svojih del oziroma študij. Ni bil ideološki zgodovinar. Kljub temu, da je bil pri oblastnikih cenjen. Uvedba demokracije je tudi njemu prinesla določeno osvoboditev, saj se je v polnosti lahko predal tistemu strokovnemu področju, ki ga je najbolj pritegovalo.

Prof. dr. Miroslav Stiplovšek ima tri temeljna raziskovalna področja: sindikalno gibanje, II. svetovna vojna in čas med I. in II. svetovno vojno oziroma načrti za slovensko avtonomijo. Iz prvega področja je leta 1966 doktoriral in mu ostal zvest daljše obdobje. Njegovi knjigi o Šlandrovi brigadi sta bili pač davek času in katedri, na kateri je leta 1976 postal izredni, leta 1981 pa redni profesor. Sedanje delovne področje, ki ga zaposluje predvsem zadnje desetletje, pa je namenjeno načrtom za slovensko avtonomijo. Tako je leta 2000 izdal obsežno knjigo Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjanje parlamentarizma. Z delom še nadaljuje.

Za raziskovalno delo Miroslava Stiplovška je značilna velika natančnost in izrazit posluš tudi za podrobnosti. Pri svojem delu je temeljit. Ne iz-

ogiba se arhivskim dokumentom, doseganje hitrih in cenjenih efektov mu je tuje. Zdi se, da ga je čisto raziskovalno delo celo bolj pritegovalo kot pedagoško, čeprav se je za predavanja temeljito pripravljaj in bil izvrsten mentor tako na diplomskem kot tudi podiplomskem študiju. Bolj kot politična problematika ga je vselej privlačevala ekonomska-socialna, saj je bila ta v preteklosti pri nas veliko bolj svobodna in manj na udaru politike.

Naš jubilar je bil vselej izjemno odgovoren do okolja. Tako se je kot intelektualec angažiral v domačem okolju, kot profesor na oddelku za zgodovino je bil v letih 1982–1984 tudi njegov predstojnik. Bil je tudi član raznih fakultetnih organov, bogato se je oddolžil z delom tudi v strokovnih društvih. Organiziral je kar nekaj znanstvenih prireditev, ki so bile vedno na visokem vsebinskem in organizacijskem nivoju. Tudi krajevna zgodovinska problematika mu ni bila manjvredna ali pod častjo. Delo mu ni bilo nikoli tuje in se ga tudi ni branil.

Pisati o Miroslavu Stiplovšku, prijatelju in profesorju, ni najlažje. Kot smo že omenili, je vedno in povsod najprej človek. S svojo nenasilno naravo in nenarejeno skromnostjo je v vsaki družbi zelo zaželen. Svoje okolice ni nikoli moril s svojim raziskovalnim delom, svojih dognanj ni nikoli obešal na veliki zvon. Mogoče je bil za ljubljanske razmere, kjer je najbolj važna samohvala, nekoliko preskromen. Mogoče bi ga bilo treba prav v zadnjih mesecih, ko politika neusmiljeno treska ob slovensko zgodovinopisje, bolj posnemati. Čeprav je bil profesor v bistveno drugačnih časih, kot so današnji, ni nikoli veljal za eksponenta politike, ampak je bil vselej najprej zgodovinar.

Ob 70. rojstnemu dnevu se ga z iskreno hvalenostjo spominjajo številni njegovi študenti, diplomanti, magistranti in doktoranti, predvsem kot človeka, s katerim je lepo sodelovati. Vedno je bil nesebičen, nepreračunljiv, skratka človek, zaradi katerih je prijetno živeti na svetu. Slednje je veliko več vredno kot marsikatera čast, za katero je bil v svojem življenju prikrajšan.

Stane Granda

Dr. France Kresal – sedemdesetletnik

Ko sva jo okoli leta 1972 mahala s tedanjo knjižničarko oddelka za zgodovino Olgo Janša, kasneje poročeno Zorn in univerzitetno profesorico preko Tromostovja, sva pred Prešernovim spomenikom srečala slokega moškega, s katerim se je zapletla v pristrčen in prijateljski pogovor. Ker ga nisem poznal, sem se držal bolj po strani. Ko sta se razšla, je bila zelo presenečena, ko sem ji priznal, da moža ne poznam. Zdelo se ji je neverjetno, da dr. Franceta Kresala, novopečenega doktorja zgodovine kot dolenjskega rojaka in novomeškega gimnazijca v živo še nisem srečal. Poznal sem ga le po njegovih raziskavah tekstilne industrije.

Dr. France Kresal je eden izmed stebrov slovenske gospodarske zgodovine. Skupaj z žal že pokojnim dr. Jožetom Šornom sta na današnjem Inštitutu za novejšo zgodovino predstavljala tandem, ki je bil pojem ne samo v Sloveniji, ampak celi takratni Jugoslaviji. Njuno vsakodnevno druženje na jutranji kavi je bil izjemen seminar iz gospodarske zgodovine, kjer je bilo najpametneje tiho sedeti in poslušati.

Gospodarska zgodovina naj bi bila po mnenju

nekaterih vrh marksističnega zgodovinopisja. Po drugi strani pa je bila zatočišče za vse tiste, ki so se zaradi ideoloških problemov bali sodobne, zlasti politične zgodovine. Tako je bil takratni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, ki v očeh nepoznavalcev še danes velja za komunistično trdnjavo, dejansko nekakšno pribežališče pred to ideologijo. To seveda ne pomeni, da je bil kakšna disidentska ustanova, bil pa je, ravno zaradi svojega "renomeja", dokaj varen in miren pristan.

France Kresal je kmečki sin, katerega družina je med vojno razmeroma veliko prestala. Po vojni je bil zaradi svojega porekla spet prizadet, saj na primer ni imel pravice do šolske malice. Gimnazijo je obiskoval v Novem mestu, kjer je leta 1956 maturiral. Pri maturi je bil predsednik maturitetne komisije prof. dr. Metod Mikuž, kar je bilo pomembno potem, ko se je Kresal premislil, da bi študiral tehniko in se je prepisal na filozofsko fakulteto.

Običajno gredo zgodovino študirati tisti, ki imajo v srednji šoli težave z matematiko. France je v tem pogledu izjema, saj je bil dober matematik, kar mu pogosto ni koristilo. Vrsto stvari, pa naj

bodo to problemi iz gospodarske zgodovine ali pa upravno-finančne problematike, je znal namreč (kot direktor po letu 1975) sam izračunati in tako preprečiti nekatere manipulacije. Njegovo matematično znanje ni prišlo toliko do izraza pri tekstilni industriji, katere preteklosti je najprej namenil svoje zanimanje, ampak predvsem pri študiju socialnih razmer, ki jih je lahko dvignil na nov, bistveno višji nivo. Pravzaprav je prav s prikazom te problematike že pri tekstilni industriji pokazal, da gospodarska zgodovina ni zgolj zgodovina neke dejavnosti oziroma tehnologije, ampak tudi človeka v njej. Prav zaradi znanja računanja in dejanskega razumevanja ekonomije je Kresal ugotovil že leta 1974, da politika dejansko za gospodarsko zgodovino ne kaže posebnega zanimanja, oziroma le v toliko, kolikor potrjuje njene floskule. Spominjam se, kako sva šla tistega leta s simpozija o Orjuni, kjer je vrsta referentov, predvsem pa Boris Ziherl, govorila ravno nasprotno, kar je ugotavljal Kresal. Pokazalo se je, da gospodarske problematike dejansko sploh niso razumeli, da razumejo le fraze, ki so jih našli pri Marxu ali Leninu. Kljub temu, da svojega razočaranja ni skrival, je s svojim delom nadaljeval. Z njim je seznanjal tako domačo kot tudi tujo strokovno javnost, svoje znanje pa je nesebično prenašal tudi na mlajše kolege. Po smrti svojih prijateljev Jožeta Šorna in Vlada Valenčiča je dejansko ostal skoraj sam na gospodarskem področju in vztrajal v razmerah, ko bi marsikdo obupal.

Kot smo že omenili, Kresalu matematika ni tuja. Za njegove razprave je značilno, da se sicer ne izogiba števil, vendar jih ne navaja na tak način, kot oni, ki z navajanjem kvantifikacij zgolj dokazujejo, da ničesar ne razumejo. Njegovih razprav ni mogoče brati na dušek, kot napete zgodbe, ampak spoznaš njihovo pravo vrednost šele takrat, ko jih resnično potrebuješ. Bibliografijo njegovega dela prinašajo Prispevki 1989 in 1999, poslej pa letna Poročila o delu INZ.

Gospodarska in socialna zgodovina ima sedaj na nekdanjem Kresalovem inštitutu drugačen položaj, kot ga je imela določeno obdobje po Šornovi smrti. Okrepila se je tako glede kvantitete kot kvalitete raziskovalcev in nedvomno predstavlja pomemben steber slovenskega zgodovinopisja. To je še zlasti pomembno, ker je gospodarska problematika na osrednji pedagoški ustanovi trenutno preveč v ozadju. Upati je, da se bodo razmere popravile, da bo znanstveni svetnik dr. France Kresal, ki je s koncem lanskega leta postal upokojenec, dobil dostojnega naslednika na področju socialne zgodovine.

Ob sedemdesetletnici mu prijatelji, nekdanji sodelavci in spoštovalci njegovega dela želimo obilo veselja in zadovoljstva tako pri delu kot v krogu družine, ki mu je bila vedno velika vrednota.

Stane Granda

Ocene

Obujeni spomin. Ob 220. obletnici smrti Petra Pavla Glavarja. Lukovica : Čebelarstva zveza Slovenije, 2004, 120 strani.

O Petru Pavlu Glavarju, tem znamenitem duhovniku, dobrotniku, šolniku, narodnem gospodarju, predvsem pa čebelarju, se je pri nas že veliko pisalo. Seveda je razlog za to tudi v njegovem nesrečnem nezakonskem rojstvu, v veliki meri pa v njegovi dejavnosti na različnih področjih, saj je bil ena najpomembnejših osebnosti v 18. stoletju pri nas.

220-letnico njegove smrti je Čebelarstva zveza Slovenije obeležila z izdajo drobnega zbornika, ki ga bomo predstavili v tem prikazu. Tone Hrovat, bivši predsednik Državnega zbora Republike Slovenije in ravnatelj Srednje kmetijske šole Novo mesto objavlja "programatski" zapis *Slovensko kmetijstvo in podeželje danes in jutri* (str. 5–17). V njem izrecno poudarja pomen kmetijstva tako za naše narodno gospodarstvo in državo kot za ohranitev našega edinstvenega okolja in narodnosti. Zavrača objokovanje nad preteklim in sedanjim stanjem, temveč se zavzema za živ pristop k obvladovanju težavne problematike, pri čemer bodo imeli pomembno vlogo šolani ljudje. Seveda ob tej priložnosti ni mogel pustiti vnevar čebelarstva, ki ima zaradi tradicije, posebne dejavnosti ravno Petra Pavla Glavarja na Dolenjskem in zaradi naravnih razmer v Sloveniji lepo prihodnost.

Podpredsednik Čebelarstva zveze Slovenije, Franci Šivic, je prispeval *Uvodno razmišljanje o Petru Pavlu Glavarju* (str. 18–22). V sestavku je na prijeten način popisano, kako so o Petru Pavlu Glavarju pisali književniki; kako je zapoznalo izšla Glavarjeva knjiga *Pogovor o čebelnih rojih*; kako je bil o Glavarju simpozij v Rimu leta 1998. Nekoliko podrobneje opisuje ekskurzijo slovenskih čebelarjev na Malto, kjer so bili sprejeti tudi pri družini baronov Testaferatta, iz katere je bil Glavarjev nezakonski oče, ki ga kot visok cerkveni dostojanstvenik ni mogel priznati za sina. Šivic tudi poudarja, da je Glavar njegov vzornik.

Isti avtor je prispeval tudi sestavka *Življenjska pot Petra Pavla Glavarja* (str. 23–31) in *Peter Pavel Glavar – čebelar* (str. 32–44). V slednjem prikazuje Glavarjevo obsežno čebelarstvo znanje, poznano tudi zunaj meja tedanje Kranjske, ter izkušnje, ki

jih je dobrodušno, toda precej neuspešno "ponujal" bližnjim in daljnim čebelarjem. Za spodbudo jim je daroval tudi panje. Podrobnosti iz tega zanimivega čebelarstva sestavka v Kroniki kot zgodovinski publikaciji ne kaže opisovati, vsekakor pa moramo omeniti v 18. stoletju splošno razširjeno prakso, da so čebelarji jeseni pomorili čebele v dveh tretjinah panjev, da so pač iz njih lahko odvzeli med in vosek in da je bilo poleti nato "v primerjavi s številom pokončanih panjev le tretji del rojev". Temu so brez uspeha nasprotovali vsi napredni evropski čebelarji, med njimi tudi Glavar in Anton Janša. Glavar je v svoji knjigi *Pogovor o čebelnih rojih*, ki pa tedaj ni izšla, zahteval izdajo zakona, ki bi morjenje čebel prepovedal in kršitelje kaznoval.

Jože Pavlič je opisal *Duhovno podobo Petra Pavla Glavarja* (str. 45–49). Glavar je bil duhovnik in poduhovljen človek. Po mnenju pisca "sodi k velikanom 18. stoletja na Slovenskem. Resnično je bil – glavar!" Zapisal je globoko molitev in kratke življenjepise svetnikov za vsak dan meseca. Vernike je spodbujal k čaščenju sv. Rešnjega telesa in pogostemu ter zgodnjemu sprejemanju obhajila. Bil je tudi odličen pridigar. V sestavku je navedeno še precej zanimivih cerkvenih podrobnosti.

Tadej Jakopič obravnava *Glavarjevo (malteško) karitativno dejavnost* (str. 50–65). Glavar je kot mlad duhovnik dobil v zakup komendo malteškega viteškega reda v Komendi, ki mu je kljub temu, da je moral redno odvajati obvezno zakupnino, zaradi njegovih odličnih organizacijskih in gospodarskih sposobnosti dajala kar lepe dohodke. Ko je postal tudi komendski župnik, gospodar župnije, je mogel prav na podlagi lepih dohodkov od komende razviti tudi karitativno dejavnost v duhu malteškega reda (čeprav ni bil njegov član). Pisec navaja Montesquiejevo misel, da je večina ljudi bolj sposobna za velika kakor za dobra dejanja, in dodaja, da je Glavar oboje združeval. Karitativnost je Glavar izvajal v najširšem smislu, saj si je srčno želel izboljšati gmotno in duhovno stanje tedaj prevladujočega stanu – kmetov.

Eden prvih vidnih znanih zapisov o nesebični dobrodelnosti je oporoka iz leta 1752, torej 32 let pred smrtjo, pred odhodom na dolgo potovanje. Konkretnih Glavarjevih manjših karitativnih dejanj je bilo veliko. Omenimo le dve. Ustanovitev šole za nadarjene dečke (po sedanjem pojmovanju šolstvo ni zadeva karitativne dejavnosti, po tedanjem pa je bila), ki jo je visoko ovrednotil tudi si-

cer cerkvenemu šolstvu manj naklonjeni slovenski pedagoški zgodovinar prof. dr. Vlado Schmidt. Iz te šole je izšlo kar nekaj pomembnih mož, med drugimi tudi dr. Anton pl. Remic, dvorni odvetnik na Dunaju in passauski svetnik, ki se je komendski cerkvi oddolžil s kapitalom za duhovno (mašno) ustanovo. Drugo pomembno dejanje pa je bila utemeljitev Glavarjevega beneficija, ki je bil podlaga za ustanovitev bolnišnice (bolj špitala), ki je delovala do leta 1941. Ta beneficij je Glavar založil z zemljišči in denarjem, še ko je bil živ. Glavnina pa je bil kapital, ki je bil dosežen po njegovi smrti s prodajo zemljiškega gospostva Lanšprež na Dolenjskem, kamor se je umaknil, ko je moral zapustiti Komendo, ker mu malteški red leta 1765 ni več podaljšal zakupne pogodbe. Ta članek je lep povzetek Glavarjeve plemenite dejavnosti.

Isti avtor je objavil članek *Grb Petra Pavla Glavarja* (str. 66–70). Pisec opozarja, da je zmotno razširjeno mnenje, da bi imeli pravico do grbov samo plemiči ali nosilci pomembnih služb. Tako je imel grb tudi Glavar, ki je bil v tedanji družbi pač pomembna osebnost. Pravico pa bi imel tudi kot nezakonski sin plemiča prevzeti nespremenjen očetov družinski grb, le da bi mu v sredini moral dodati kratek poševen trak. Članek je majhen traktat o grboslovju, ki ga ne kaže podrobno povzemati.

Jože Zupan je napisal sestavek *Obujanje spomina na Petra Pavla Glavarja v občini Trebnje* (str. 71–75). Spomin na delo Glavarja je v mirnski dolini v 20. stoletju obudil šentrupertski šolski ravnatelj Aleksander Lunaček, pozneje tudi drugi. Članek je zanimiv predvsem za čebelarje te občine.

Franci Šivic objavlja zanimiv zapis *Med domišljijo in stvarnostjo* (str. 76–87), scenarij za film o Petru Pavlu Glavarju, ki kljub dogovorom žal še ni bil realiziran.

Vida Hlebec je prispevala zanimiv članek *Pomen znanja za razvoj kmetijstva na Slovenskem od 18. stoletja* (str. 88–102). Članek je bolj splošne narave brez večje povezave z Glavarjem. Pojma "Reforme habsburške revolucije" v ustreznem slovtvu še nisem zasledil.

Besedilo zaokroža 15 lepih barvnih slik.

Jože Maček

Andrej Grobelnik: Sopotnica življenja. Nadžupnija Rogatec in župnija sv. Roka ob Sotli skozi stoletja. Rogatec : Nadžupnijski urad, 2003, 287 strani.

Z naše vzhodne meje je po mojem spominu v Kroniki malo zapisov, zato menim, da je prav, če predstavim knjigo o zgodovini nadžupnije v nek-

daj kar imenitnem kraju Rogatcu in iz nje izšle župnije sv. Roka ob Sotli, ki jo je napisal tamkajšnji nadžupnik. Kot izhaja že iz naslova, je knjiga uglasena precej cerkveno, morda za odtenek bolj kakor druge farne zgodovine.

Arheološke najdbe iz predrimske in rimske dobe kažejo vernost staroselcev v Obsotelju, o čemer pričata tempelj boginji Herti iz keltske dobe in rimski mitrej, ki naj bi bila na vrhu Donačke gore ali vsaj v njeni neposredni okolici. Rogatec je bil v rimskem času povezan tako s Celjem kakor s Ptujem, kjer sta bili škofiji. Obsotelje, seveda le naselja ob poteh in križiščih, je spadalo v celjsko škofijo. Obe škofiji sta po propadu rimskega imperija usahnili. V nemirnih stoletjih, ki so sledila, so se gotovo tudi Obsoteljci umikali v višinske utrdbe, podobno kakor prebivalci ob Savinji in na Kozjanskem. Omenjeni so naselitev naših prednikov, prehod v bavarski oz. frankovski fevdalni red pa tudi Salzburg in njegov misijon ter znamenita razmejitve cerkvene organizacije med Oglejem in Salzburgom na Dravi leta 811. Prikazan je oglejski patriarhat, v katerega je bil odtel skoraj tisoč let vključen Rogatec, in sicer do ukinitve patriarhata in ustanovitve goriške nadškofije. Zaradi znanih razhajanj med Avstrijo in Beneško republiko so bili oglejski patriarhi bolj formalni škofje nad ozemljem južno od Drave, patriarhov zastopnik pa je bil bližnji savinjski (in dravskopoljski) arhidiakon, ki je imel sedež v Celju, Laškem ali kakem drugem večjem kraju. Omenjene so tudi dušnopastirske težave, ki so izvirale iz takega stanja. Po ustanovitvi goriške nadškofije leta 1751 je bil Rogatec nekaj desetletij vključen vanjo, dokler z jožefinsko škofijsko razmejitvijo ni pristal v lavantinski, zdaj mariborski škofiji.

Poglavje o nadžupniji Rogatec se začne z Emo Breško Selško, Rogaškimi gospodi, Zofijo Rogaško, predvsem s samostanom v Studenicah. Kot pri številnih drugih krajih pa so težave s prvo zanesljivo omembo kraja in fare, v tem primeru še posebej, ker se kraj Rogatec in njegova fara mešata z dokaj uglednim Sv. Križem pri Rogaški Slatini. Glede starosti rogaške fare bi veljalo pritegniti zapiskom prof. Richterja, ki pravi: "*Solnograški nadškof Gebhard je samostansko posest (nekdanj last sv. Heme, nato samostana benediktink v Krki na Koroškem (op. p.)) podelil leta 1072 ustanovljeni krški škofiji. Tako je postal Rogatec eden izmed petih glavnih fevdov krške škofije: Planina, Podsreda, Kunšperk, Rogatec in Lemberg. Krški škofje so postali lastniki Rogatca, ustanovili so tu župnijo in postavljali duhovnike.....*". To se zdi dokaj razumljivo glede na veliko območje in obmejno lego. Vsekakor pa se rogaški župnik omenja že v listinah iz let 1334 in 1338. Status rogaške cerkve je obravnavan tudi v Santoninovih popotnih dnevnikih. Seveda ne moremo podrobno pri-

kazovati vsekakor zelo dolge zgodovine rogaške fare v avstrijskem in starojugoslovanskem obdobju ter v času druge svetovne vojne in po njej. Iz medvojnega časa se mi zdijo enkratne in tudi širše pomembne "naše litanije". Ker naj bi Spodnja Štajerska po Hitlerjevem nalogu v Mariboru postala nemška in naj bi slovenski jezik izginil, so bili skoraj vsi slovenski duhovniki izgnani na Hrvaško ali v Srbijo (v Rogatcu tudi kar čez tamkajšnjo mejo). Zato so se verniki sami zbirali v cerkvah in opravljali razne pobožnosti. Med drugimi pobožnostmi so radi molili "naše litanije", ki so nastale v prehodnem taborišču za duhovnike v Rajhenburgu (zdaj Brestanici). Pobudo zanje je dal studeniški župnik Jožef Čede, ki je tudi sestavil posebno molitev za pomoč "našemu preizkušanemu narodu". Molitvi je studeniški kaplan Pankracij Poteko dal obliko litanij. Kako so te litanije prišle v roke Rogatčanov, podrobno ni znano. Odtisnjene pa so v knjigi.

Omenimo naj, da so bile pri tej nadžupniji, ki ni v ravno bogatem kraju, dokaj razširjene duhovne (pobožne) ustanove (beneficiji blažene Device Marije, sv. Katarine, sv. Mihaela, Matije Bukovška, Gašperja Galine, nad trideset mašnih ustanov) ter Rožnovenska bratovščina in Bratovščina sv. Antona. Podrobno so predstavljeni sakralni objekti te nadžupnije in sicer nadžupnijska cerkev sv. Jerneja, podružnične cerkve sv. Hijacinte, sv. Jurija, sv. Donata, kapela v dvorcu Strmol, Križ na Dončki gori in znamenja ob poteh. Omembe vreden je dogodek podrtja tega križa leta 1952, ki so mu celo okupatorji prizanesli. Postal pa je žrtev človeka, ki se je hotel prikupiti za čim bolj uspešno vzpenjanje po karierni lestvici novega režima. Obdelana je seveda tudi cerkvena posest, kajti v preteklosti župnij ni bilo mogoče ustanoviti, če ni bila zagotovljena posest za vzdrževanje fare in duhovnikov, še celo v tako daljni preteklosti, ker so bile tedaj štolnine včasih prav neznatne.

V zgodovini vsake fare morajo biti omenjeni tudi duhovniki, ki so v njej službovali. Tako je tudi v tej knjigi. Seveda še zdaleč ne moremo omeniti vseh. Vsekakor pa bi mi bilo žal, če ne bi zapisal nekaj besed o rogaškem nadžupniku (1959–1983) in dekanu (1975–1981) Maksimilijanu Prahu. Bil je odličen duhovnik, priljubljen pri starih in mladih, toda original, ki se ni dal ukalupiti in je imel zato težave z nadrejeno cerkveno in državno oblastjo. Ko je postal kaplan v Laškem, se je zagnal v delo v zelo zapuščeni nadžupniji in je več kot sinovsko skrbel za zelo bolnega dekana dr. Franca Kruljca (1873–1953), ki je bil svetniški mož, toda za materialne zadeve tako neobgljen, da niti spodnjega in postelnega perila ni imel. Tako je moral vse skrbti za nadžupnijo in zanj prevzeti nase kaplan, ki ga je posebej trdo privijala še notranja uprava, ker ni maral vstopiti v Cirilmetodijsko

društvo. Toda pri pogostih zaslišanjih v Celju je bil nekaka pomanjšana izdaja ljubljanskega škofa Vovka. Zasliševalci mu niso mogli do živenga. Vedno znova je iz besed katerega od zasliševalcev ugotovil, da je bil ta nekoč ministrant. Pri odrezavosti mu je prišel prav tudi živinorejski besednjak, ki je vedno nove zasliševalce presenetil, toda on jih je poučil, da je bil njegov oče mešetar in da je doma z velike kmetije, zato so mu take stvari znane. Naj omenim še izjemen resničen dogodek. V povojnem času so župnijam nalagali tako visoke davke, da jih nikakor ni bilo mogoče plačati. To je še posebej veljalo za laško nadžupnijo, ki je nekoč imela obsežno posest. Ker nadžupnija davkov ni plačala, je davkarija razpisala rubež. V Laškem pa je razpored cerkvenih stavb po naključju tak, da je glede na glavni dohod k cerkvi najprej stavba kaplanije, nato cerkev in nato župnišče. Kaplan je komisijo seveda pričakal pred kaplanijo. Ko so šli mimo cerkve, je odprl glavna vrata in komisijo povabil noter. Ko so že bili vsi v cerkvi in seveda začudeni, jim je začel kazati kipe svetnikov, sv. Antona, sv. Barbare itd. Na vprašanje, kaj naj bi to pomenilo, je komisiji predlagal, naj zarubijo te svetnike (ne kipe svetnikov, temveč svetnike!). On pa bo v nedeljo na prižnici oznanil, da so ti in ti svetniki zarubljeni, verniki jih gotovo ne bodo pustili odnesti in bodo najbrž zanje zbrali denar. Rubežno komisijo je naravnost odneslo iz cerkve in davki so bili takoj odpisani. Zgodba je nekoliko dolga, toda nazorno kaže tedanji čas in originalnega samosvojega duhovnika.

Kot izhaja iz naslova, je v knjigi prikazana tudi župnija sv. Roka ob Sotli, ki jo je kot vikariat pod predstojništvom rogaškega nadžupnika ustanovil goriški nadškof Karel Mihael grof Attems leta 1757, cesarica Marija Terezija pa je ustanovitev potrdila leta 1759. Do leta 1784 oz. 1787 se je vikariat dokončno oblikoval v župnijo, ki pa je bila zelo revna in tudi prebivalci se niso prav dobro ujeli z duhovniki. O tej sorazmerno mladi župniji smo lahko prav kratki. O njej je opisano vse po približno isti shemi kakor za rogaško nadžupnijo. Ta župnija nima nobenih podružnic, pač pa je pri njej opisana šola in otvoritev železniške proge Rogatec–Krapina. Njena usoda je enaka usodi drugih župnijam, ki so nastale v terezijanskem in jožefinskem obdobju.

V knjigi je veliko zelo nazornih in za lokalno zgodovino zanimivih slik. Tudi avtorjev slog je zelo prijeten, kar pomeni, da je knjigo prijetno vzeti v roke in jo brati. Seveda ne gre brez drobnih vsebinskih napak. Od kapitala ne dobivamo dobiček, temveč obresti (str. 196), če pa kaj ostane za dobiček (prebitek), se pokaže šele na koncu.

Pohvalno in koristno je, da so v knjigi povzetki v angleškem, nemškem in italijanskem jeziku.

Jože Maček

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

je za župnika prišel Ignacij Leban, "ki je bil v času 42 letnega župnikovanja duhovni nosilec katoliško usmerjenega narodnega gibanja". Nadalje opiše usodni poseg prve svetovne vojne v narodni, gospodarski in kulturni razvoj kraja, boleč prihod Italijanov po koncu vojne, gospodarsko krizo, ki je dekleta in mlade žene prisilila, da so zapustile Batuje in kot služkinje ali dojilje odhajale v Trst in druga italijanska mesta oziroma v Aleksandrijo, moške pa v iskanje dela v Ameriki in v italijanskih kolonijah v Vzhodni Afriki. Batujci so se zgodaj in množično odzvali narodnoosvobodilnemu gibanju, vključevali so se v partizanske vrste ali pa kot aktivisti OF organizirali javno življenje in zbirali sredstva za partizansko gibanje. Po koncu druge svetovne vojne so bile Batuje od maja 1945 do septembra 1947 mejno naselje v coni B, ki jo je upravljala JLA. Ker je dotedanje središče Gorica ostala v coni A in po pariški mirovni pogodbi v Italiji, so se Batuje kulturno, gospodarsko in upravno navezale na novo središče Ajdovščino. Po drugi svetovni vojni je bilo kmetijstvo zane-marjeno, mladina se je pričela zaposlovati v industriji, v nacionalizirani Mulitschevi tovarni poljedelskega orodja in drugih gospodarskih podjetjih v Ajdovščini, nastajajoči Novi Gorici in na Koprskem. V petdesetih letih so reševali zaostalo kmetijstvo s pospeševanjem razvoja zadružništva, šestdeseta pa so prinesla porast življenjskega standarda, ki se je odražal tudi v posodabljanju gospodinjstev in gradbeni vnemi, ki je spremenila zunanji izgled vasi in posodobila krajevno infrastrukturo. Avtorica sklone prispevek s statističnimi podatki o številu hiš, družin in prebivalcev nekoč ter danes.

Jedrnat, a izčrpen uvod je vsebinski okvir preostalih arheoloških, etnoloških, cerkveno-, politično-, kulturno-, gospodarsko- in umetnostnozgodovinskih prispevkov. Večina je že bila objavljena v najrazličnejših publikacijah (*Arheološki vestnik*, *Biološki vestnik*, *Čisti žrtvi svetel spomin*, *Folium Periodicum Arhidioeceseos Goritiensis*, *Goriška srečanja*, *Jadranski koledar*, *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, *Koledar goriške nadškofije*, *Naš čolnič*, *Mladika*, *Oznanila*, *Planinski vestnik*, *Primorska srečanja*, *Slovenske večernice*, *Squille Isontine*, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*, *Sto let in Varstvo spomenikov*), nekateri pa so objavljena prvič.

Prispevki si v knjigi sledijo po tematsko-kronoloških sklopih. Kot prvi je objavljen kompleksen prispevek *Župnija Batuje* (13–36), ki ga je spisal Stefan Kociancič in je prvotno izšel v šestih nadaljevanjih v mesečniku *Folium Periodicum Arhidioeceseos Goritiensis* 1882, glasilu goriške nadškofije, v dogovoru z naročnikom, batujskim župnikom Blažem Rijavcem pa tudi kot samostojni izveček *Parochia Batuje*. Iz latinščine ga je prevedel Bogdan Trošt. Sledi *Kronika župnije Batuje* (37–

Batuje: izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva o vasi Batuje. Zbrala in uredila Slavica Plahuta. Nova Gorica : Goriški muzej; Batuje : Kulturnoprosvetno društvo, 2005. (Berila; zv. 8) 232 strani.

Publikacija *Batuje*, ki jo izdajata Goriški muzej in Kulturnoprosvetno društvo Batuje, sodi v zbirko Berila, ki jo po večdesetletnem presledku ponovno izdaja Goriški muzej. Doslej je izšlo šest beril (*Bovško berilo* (1971), *Berilo o Rutu* (1972), *Veliki tolminski punt leta 1713* (1973), *Škrbina na Krasu* (1975), *Kronologija dogodkov na Primorskem maj 1945 – september 1947* (1977)), v pripravi za tisk pa je zvezek, ki obsega gradivo o Kanalu.

Izbor gradiva o vasi Batuje sestavlja 31 prispevkov z najrazličnejših področij, ki jih uvaja *Sprehod skozi batujsko preteklost* (7–12), geografski, predvsem pa zgodovinski oris Batuj urednice Slavice Plahuta. Avtorica nam jedrnato predstavi lego naselja, zaselke, pričevanja o rimski preteklosti, slovanski poselitvi in madžarskih vpadih, cerkveno zgodovino za časa Goriških grofov, ustanovitev beneficiata, ki je sčasoma prerasla v samostojno kaplanijo in leta 1856 v župnijo. S tem nas pripelje v drugo polovico 19. stoletja, v čas narodnega preporoda, ko je tudi v Batujah zaživel kulturno in narodno gibanje, ko je župnik Jakob Filip Kafol ustanovil prvo šolo in ko je Blaž Rijavec pričel uradovati v slovenščini; vse do preloma stoletja, ko je bilo ustanovljeno Bralno društvo in

95), ki jo je spisal batujski župnik Ignacij Leban v letih med 1898 in 1928 ter jo hrani arhiv župnije Batuje.

Sledeči sklop prispevkov obravnava rimsko cesto po Vipavski dolini, katere najbolj določljiv odsek je prav na polju med Selom in Batujami (98): *Rimska cesta po Vipavski dolini* (96), *Rimske ceste po Vipavski dolini in po Krasu* Simona Rutarja (96–97), *Selo v Vipavski dolini* (97–98) in *Črniče – Batuje, Na Mlakah in Rodne* (98–99) Nade Osmuk. V zgodnji srednji vek nas uvede izvirni prispevek Timoteja Knifica *Zgodnjesrednjeveško najdišče v Batujah* (100–101), ki ga iz umetnostnozgodovinskega očiča dopolnjuje razprava Emilijana Cevca *Predromanski pletenini iz Batuj* (102–107). Podrobneje o batujskih arheoloških najdbah piše Drago Svoljšak (*Batujске arheološke najdbe* (108–111), *Sv. Jurij v Batujah* (112), *Agnus Dei na bronasti zaponki* (113)). Srednji vek zaključuje odlomek iz *Srednjeveških urbarjev za Slovenijo* Milka Kosa (*Gospodstvo, pravica in tlaka v Goriškem uradu 1523* (114–116)).

V knjigi je prvič objavljen tudi dokument o organizaciji veselice telovadnega odseka Orlov (*Iz društvenega življenja pred prvo svetovno vojno* (117)). Pod naslovom *Iz društvenega življenja med obema vojnama* (120–124) pa so strnjena poročila o delovanju Katoliškega izobraževalnega društva, ki so bila objavljena v glasilu prosvetnih društev *Naš čolnič*.

Batuje v času pred in med drugo svetovno vojno ter tik po njej razkriva *Šolska kronika Batuje* (129–146), ki jo je pisal učitelj Miro Toplikar in jo hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici. Kronika je objavljena prvič, prav tako prispevka *NOB – kronika pomembnejših dogodkov* (147–157) in *Iz gospodarskega življenja med NOB* (158–159), kjer gre za zapise o drugi svetovni vojni in narodnoosvobodilni borbi v Batujah, ki jih hrani Goriški muzej. V množici zapisov iz najrazličnejših virov so brez pomena tudi drobci iz predhodno objavljene šolske kronike.

Batujski župnijski arhiv hrani spomeniškovarstveno poročilo iz petdesetih let (*Batuje: spomeniškovarstveni opis* (160–170)). Gre za izčrpen opis takratnega stanja zunanosti, notranosti in opreme cerkve sv. Ane. Objavljen je tudi dopolnjen seznam batujskih duhovnikov (*Batujski duhovniki* (171–182), ki ga je pričel sestavljati Štefan Kociančič, avtor kronike *Župnija Batuje*, nadaljevala pa župnika Ignacij Leban in Joško Kragelj; seznamu sta dodana življenjepisa Joška Kraglja in današnjega župnika Ivana Masla. Seznamu sledi ponatis krajših člankov o batujskih duhovnikih (*Filip Jakob Kafol* (183–186), *Ignacij Leban, župnik batujski* (186–188), *Alojz Filipič* (189)) in dve pesmi, ki ju je Ludvik Zorzut posvetil planincu in botaniku, batujskemu župniku Alojzu Filipiču (*Ju-*

ventus fervida (189–190), *Prijatelj – listoživ* (191)).

Sledi prispevek Rada Bedna ika ob tridesetletnici smrti Lojzeta Bratuža (192–194), prvotno objavljen v *Mladiki*, in odlomek iz njegove knjižice *Čisti žrtvi svetel spomin* (195–196). Za tem je objavljen nekrolog prosvetnemu delavcu Mirku Mermolji, prvotno objavljen v glasilu *Naš čolnič* (*Imeli smo ljudi* (197)).

Predzadnji sklop prispevkov je posvečen Tovarni poljedelskega orodja Batuje. Članek iz priložnostne publikacije ob stoletnici (*100 let tovarne poljedelskega orodja Batuje* (207–215)), seznanil bralca z razvojem batujске izdelave poljedelskega orodja od prednice tovarne, kovačije Karla Mulitscha na vipavskem bregu v Peklu pri Dornberku in od leta 1876 v Batujah, od prvega razcveta v osemdesetih letih 19. stoletja, namestitve vodne turbine leta 1995, posodobitve leta 1913 in razširitve po prvi svetovni vojni, pa do organizirane izdelave podkev za potrebe partizanov med drugo svetovno vojno in do prevzema s strani delavcev po vojni, nacionalizacije, rasti proizvodnje v petdesetih letih, prilagajanja kmetijski mehanizaciji v šestdesetih in prizadevanj za posodobitev proizvodnje. Toda *"spremembe po osamosvojitvi Slovenije so bile za Tovarno poljedelskega orodja usodne... Leta 1992 se je pričel stečajni postopek, ki je s svojim zaključkom prekinil več kot stoletno batujsko kovaško tradicijo"* (215). Podobno predstavi razvoj Mulitscheve Tovarne poljedelskih in gradbenih orodij do leta 1926 v izvirniku italijanski članek *Industrije na Goriškem* (216–218), delovanje med drugo svetovno vojno in v okviru narodnoosvobodilne borbe pa članek Slavice Plahuta (219–226).

Knjigo zaključuje etnološki prispevek Naška Križnarja o pustovanju v Batujah, ki opiše zanimiv šemski lik Triklc ali Driklc (*Ljudsko pustovanje v štirih vipavskih vaseh* (227–229)).

Pisno gradivo dopolnjujejo faksimile nekaterih publikacij in dokumentov, predvsem pa številne fotografije iz Fototeke Goriškega muzeja, batujskih družinskih arhivov in novejša, izpred objektiv Nataše Krušič. Žal pa so prav fotografije marsikje dokumentacijsko pomanjkljivo opremljene in zato mestoma šepa njihova *"velika pričevalna moč o Batujah in Batujcih"* (5).

V publikaciji *Batuje* je iz najrazličnejših virov zbrano gradivo, pomembno za krajevno zgodovino. Hvalevredno je, da urednica zbranega ni skušala ponovno interpretirati, marveč ga je z uvodnim prispevkom samo umestila v časovni in krajevni okvir, bralcu, tako laičnemu kot strokovnemu iz vrst zgodovinarjev, etnologov, arheologov in sorodnih ved pa pustila prostor za nadaljnje interpretacije.

Špela Ledinek Lozej

Dušan Kos: O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740. Knjižnica Annales 37. Univerza na Primorskem, Znanstveno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Koper 2004, 303 strani.

Zanimivo knjigo, ki govori o družbenih in družinskih razmerah in razmerjih med visokim plemstvom na Kranjskem sredi 18. stoletja je Dušan Kos napisal na osnovi ohranjenih pisem. Že pogled na kazalo opomni bralca, da je tematika predstavljena nekoliko drugače, kot smo navajeni pri zgodovinskih monografijah. Avtor začne zgodbo pri koncu s poglavjem *Osem let skomin*, razlago, predstavitev okolja in okoliščin najdemo v naslednjem poglavju *Kako postati karierist*, kjer je tudi izredno dobra predstavitev tedanjega visokega uradništva, njegovega spletkarjenja in ogorčenosti nad tem, da bi morali tudi odgovarjati za svoje delo. Jedro zgodbe je zajeto v poglavju *Tržaško vprašanje*, ki logično pripelje do poglavja *Kako je lahko tržaška klima uničila kariero, nato pa še sveti zakon*. Temu sledi *Vojna zakoncev Gallenberg* po vojni pa *Pokop mrtvih in premirje*. Nekoliko lahkotnejši naslovi, ki spominjajo na nekatere filmske ali književne uspešnice, pa naj bralca ne zavedejo, saj je vsebina krvavo resna. To dokazuje tudi poglavje, ki je posvečeno objavljenim in neobjavljenim virom ter literaturi.

Kakšni so bili odnosi med družinskimi člani ene najstarejših plemiških družin na Kranjskem? Kakšne so bile njihove finančne razmere sredi 18. stoletja in kako so se skušali reševati iz denarnih zagat? Kako so sredi 18. stoletja napredovali pomembnejši državni uradniki ali kako so se skušali otresti zanje (po njihovem mnenju) neprimerne službe, ne da bi si nakopali cesarjevo jezo in tako ogrozili svoje napredovanje po uradniški hierarhični lestvici? In končno, kakšen je bil položaj plemkinje v svetu, ki se je sredi 18. stoletja že občutno spreminjal? Kako je gledala cerkev na težave, ki so postajale vse bolj očitne v plemiških družinah, kjer se otroci niso hoteli več slepo pokoriti očetovi volji? Kako je skušala cerkev reševati probleme, ki so nastajali v plemiških zakonih, sklenjenih navadno po dogovorih?

Na vsa ta vprašanja odgovarja delo Dušana Kosa, ki nam življenje visokega plemstva na Kranjskem predstavi v precej drugačni luči, kot smo bili tega vajeni do sedaj. Delo je pisano na osnovi virov, pisem, ki so si jih pisale osebe, ki nastopajo v tej tragediji. To je bil vendar čas zelo razvite pisemske kulture, saj so pisci, v našem primeru kar dobro izobraženi plemiči, izbirali jezik, v katerem so pisali glede na razpoloženje, ki naj bi

ga pismo izražalo. Sreča je tudi, da je družina Gallenberg zapustila dokaj dobro ohranjen arhiv. Tako je avtor lahko iz obstoječe korespondence izoblikoval sliko družabnega in družinskega življenja v prvi polovici 18. stoletja. Iz ohranjene korespondence mu je bilo mogoče predstaviti način obnašanja in mišljenja visokega plemstva, ki se ni moglo sprijazniti s prihajajočimi novostmi. Pisma, o katerih sta bila njihova avtorja lahko trdno prepričana, da jih ne bo bral le naslovnik, pač pa še kakšen sorodnik ali sorodnica, nam s posredovanjem avtorja knjige pripovedujejo o času, v katerem so 16-letna dekleta iz visoke družbe njihove družine poslale na "poročni trg", kot pravi Dušan Kos. Od njih so pričakovali, da se bodo znale obnašati kot zrele osebnosti in prevzeti vrsto obveznosti in dolžnosti. Ženini so bili navadno vsaj deset let starejši in so od žena pričakovali popolno poslušnost in vdanost. Tistega, ki se je upiral takemu načinu delovanja tedanje družine in družbe, je prej ali slej doletela kazen. To je bil lahko prostovoljen ali prisiljen umik v samoto ali zatekanje v kakšno družabno sprejemljivo bolezen.

V 18. stoletju je bila visoka uradniška služba, ki je bila seveda tudi primerno plačana ali pa je omogočala dostop do raznih ugodnosti in daril, že sprejemljiva tudi za visoko plemstvo. V boju za take službe, ki jih ni bilo ravno na pretek, pa so gospodje kandidati uporabljali vsa sredstva. Najprej so bili tu ljubi sorodniki, ki so skušali nadebudnemu uradniškemu kandidatu utreti pot na dvor. Še boljše je bilo, če sta se v bitki za želeni naslov ali uradniško mesto povezali dve pomembni družini. To se je dalo doseči s premišljeno poroko. V boju za želeno uradniško mesto je imelo kar veliko vlogo obrekovanje kandidatovega nasprotnika, seveda na primeren način in na pravih mestih, vendar pa ta metoda ni bil vedno učinkovita.

Vse te kombinacije je za dosego svojega cilja, kranjskega glavarstva, uporabil mladi Sigmund Gallenberg, vendar pa dogodki niso potekali tako, kot si je želel. Kljub primerni nevesti, ta je bila primerna tako po starosti kot tudi po rodu in finančni plati, mu želenega mesta ni uspelo dobiti. Z uradniškim delom je imel Sigmund Gallenberg že nekaj izkušenj, ki jih je nabiral pod okriljem odločnega, spoštovanega in tudi zelo sposobnega strica Wolfa. Ker je v tem zavetju dokaj hitro napredoval po uradniški hierarhični lestvici, je bil prepričan v svoje izjemne sposobnosti. Po stričevi smrti pa je bilo bliskovite uradniške kariere konec. Obrekovanje konkurenta tudi ni rodilo želenih sadov. Cesar je Sigmundu Gallenbergu določil drugo službo in sicer funkcijo predsednika Komerčne intendance ter civilnega in vojaškega glavarja v Trstu. Užaljeni Gallenberg se je skušal izogniti neljubi službi v Trstu, vendar tako, da bi si

ohranil ugled pri cesarju, že pridobljeno finančno pomoč in družbeni ugled. V 18. stoletju je bil za plemiče v zadregah možen beg v melanholijsko, ki je bila v tedanji visoki družbi sprejeta kot družbeno primerna bolezen. Obolelega ni izključevala iz družbe, saj je vedno obstajalo upanje na ozdravitev. Na drugi strani pa je bila melanholijski izgovor za marsikatero nepredvidljivo dejanje obolelega. To obliko bolezni si je izbral tudi užaljeni Sigmund Gallenberg, da bi dosegel svoj cilj, se otrselslužbe v Trstu, ne da bi padel pri cesarju v nemilost ter da bi prisilil ženo k takemu obnašanju, kot se je njemu zdelo pravilno.

Poroka leta 1734 s tedaj 16-letno Marijo Jožefo grofico Sinzendorf naj bi 27-letnemu Sigmundu grofu Gallenbergu olajšala tako dostop do želenega uradniškega položaja, kot tudi rešila že zelo zadolženo družino Gallenberg. Vendar se načrti te dogovorjene poroke niso uresničili. Položaj neljubljene žene je bil zato zelo neprijeten. Že v provincialnih in opravljenih ljubljanskih razmerah se mlada žena ni znašla, še težje pa ji je bilo v Trstu, ki je bil tedaj majhno pristaniško gnezdo, v katerem je bilo domače plemstvo sovražno do tujcev, ki so začeli prihajati. Službeni polom je prinesel tudi družinskega. Kljub vmešavanju bolj ali manj dobronamernih prijateljev je bil zakon tako razmajan, da je žena sklenila doseči ločitev od mize in postelje. To sicer ni bilo več nekaj nezaslišano novega, vendar pa se je proces vlekel. Zavlačeval je predvsem Sigmund Gallenberg, ker bi moral ob ločitvi izpolniti svoj del finančnih obveznosti, ki so bile dogovorjene v poročni pogodbi; finančno stanje družine Gallenberg pa je bilo tako, da tega ne bi zmogel. Ob pravičanju, ki se je vleko več let, so prišle na obeh straneh na dan povsem človeške poteze obeh strani, ki sta bili zapleteni v ločitveni postopek. Pokazalo se je, da so plemiči še kako krvavi pod kožo. Celotna zgodba se je končala maja 1743, ko je še ne petindvajsetletna Jožefa umrla na Dunaju. Njen mož Sigmund je imel tedaj 36 let. Dve leti po ženini smrti, leta 1745, se je Sigmund Gallenberg znova poročil. Nevesta je bila 17-letna Marija Cecilija Ester, hčerka skorajšnjega vicedoma Henrika grofa Orzona in Jožefe, rojene Zollner, vdove Attems. Ta zakon je bil tak, kot bi po prepričanju tedanje družbe moral biti. Rodilo se jima je dvanajst otrok, žena se v možovo delo in življenje ni vmešavala, ga je pa preživela za kar nekaj let.

Eva Holz

Janez Šumrada, Adrijan Kopitar: Nastajanje Napoleonove Kranjske: korespondenca François-Marie Farguesa, francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko, 1809–1810 = Avènement de la Carniole Napoléonienne: correspondance de François-Marie Fargues, intendant français de Carniole et Haut-Carniole, 1809–1810. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2004, 489 strani.

Arhiv Republike Slovenije je izdal za poznavanje slovenske zgodovine začetka 19. stoletja zelo pomembno knjigo, ki sta jo pripravila Janez Šumrada in Adrijan Kopitar. To je objava ohranjenih konceptnih knjig korespondence nekdanjega kranjskega in nato gorenjskega Napoleonovega intendanta François-Marie Farguesa. Delo sta posvetila dvema slovenskima zgodovinarjema, ki sta se zavzelo in z vsem žarom posvečala preučevanju usode naših dežel v času Ilirskih provinc, gospe dr. Meliti Pivec-Stele in akademiku dr. Franu Zwitteru.

François-Marie Fargues je sodil med potomce višje plasti francoske porevolucijske družbe in je kot mnogo njemu podobnih v letih od 1809 do 1813 zasedel visok upravni položaj v Ilirskih provincah. Še ne 24-leten je bil z Napoleonovim dekretom imenovan za intendanta zasedene Kranjske. Korespondenca, ki jo prinaša pričujoča knjiga, zajema čas od julija 1809 do septembra 1810. Fargues je v dopisih svojim nadrejenim in podrejenim ter v dopisovanju predstavnikom začasne vlade na Kranjskem govoril o razmerah tik pred uradnim nastankom Ilirskih provinc in o prvih upravnih težavah v novih provincah.

Podrobnejši potek dogodkov in posamezna imenovanja je za boljše razumevanje celotnega dogajanja v uvodnem poglavju *Kdo in kaj je bil Fargues?* predstavil Janez Šumrada. Nato sledi poglavje, ki govori o samem rokopisu, njegovi dosedanji usodi in delu objave, ki jo je leta 1868 pripravil August Dimitz v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*. V poglavju *O naši objavi* je najprej govor o tem, da je tokrat besedilo objavljeno v celoti, nato sledi popis dela, posameznih posegov v tekst, predstavitev opomb in navajanje arhivskega gradiva. V naslednjem poglavju se bralec lahko pouči o uporabljeni literaturi, sledi še kratka, a potrebna preglednica denarja, mer in uteži. Knjigo zaključujejo *Kazalo osebnih imen*, kjer so pri marsikom navedeni osnovni osebni podatki, kar je zelo dobrodošlo, *Kazalo krajev*, kjer so kraji navedeni v obliki, ki je v rabi v tekstu in nato v sedanji slovenski obliki, temu sledi še *Stvarno kazalo in kazalo pravnih oseb*.

O tem, kako nastaja na osvojenem ozemlju nova upravna ureditev, s kakšnimi ovirami se mora spopadati tisti, ki je določen, da uveljavi novosti, pa govori korespondenca gospoda Farguesa. V njej je slikovito opisano dogajanje na Kranjskem od poletja 1809 do jeseni 1810. Francoski intendant je moral reševati tako (in predvsem) vojaške kot tudi civilne probleme ter urejati odnose med svojimi nadrejenimi in podrejenimi ter še s kranjskimi oblastmi. Zelo očitna težava je bilo neznanje jezika na eni in drugi strani. Fargues ni znal nemško, na Kranjskem pa ni bilo veliko ljudi, ki bi znali francosko, deloma so si zato pomagali z italijanščino. Svojevrsten problem je bila reakcija kranjskih oblasti. O njej lahko s sedanjimi očmi rečemo, da se je z zavlačevanjem izpolnjevanja ukazov z "nenasilno nepokorščino" upirala okupatorju, lahko pa nekoliko nesramno mislimo tudi to, da sploh ni bila sposobna narediti tega, kar so od nje zahtevali. Tokrat ima bralec edinstveno priložnost, da se seznani z drugo platjo medalje o nastajanju Ilirskih provinc, namreč s težavami, s katerimi se je morala spopadati okupacijska oblast, ki je želela deželo urediti po svojem okusu in jo prilagoditi svojim zahtevam in pogledom na dogodke v Evropi.

V prvih mesecih je moral Fargues urejati vse od prevzemanja oblasti do urejanja preskrbe vojske, izterjave vojnih kontribucij, usklajevanja zahtev posameznih rodov vojske, ki so prehajali čez naše ozemlje. Že v septembru mu je bilo – glede na dopise – povsem jasno, da pri domačih oblasteh nima nikakršne opore, pač pa da te vedno znova izzivajo težave. Opozorila in grožnje niso zalegle, končno je vse skupaj pripeljalo do točke, da je moral vzeti talce med uglednimi meščani in plemstvom. Šele po tem so domače oblasti začele izpolnjevati njegove zahteve. Ker pa je imel za izterjavo dajatev na razpolago premalo vojakov, so vsi, ki bi morali plačati, čakali, dokler se je le dalo in so plačali šele, ko so prišli vojaki. Zbiranje kontribucije, ki ni bila majhna, je tako potekalo zelo počasi.

Zbiranje kontribucije in novic, da mir še ni podpisan in da je v deželi premalo francoskih vojakov, da bi jo lahko branili ob novem spopadu, je spodbudilo nemire med kmeti, ki so prerasli v pravi upor na Dolenjskem in delih ljubljanske in postojnske kresije. Kmečke upore so po Farguesovem mnenju spodbujali postojnski okrajni glavar Auersperg in Angleži. Upor je francoska vojska zatrla. Bali so se, da bi se uporniki povezali z uporom na Tirolskem.

Vprašanje vojne kontribucije je bilo na kranjskem težavno tudi zato, ker so se med seboj mešali ukazi Napoleona in zahteve italijanskega podkralja, Fargues pa je moral krmariti med obema stranema, če ni hotel gospodarsko povsem uničiti

dežele. Poleg zahtev v hrani in konjski krmi ter oblačilih je Kranjsko zelo prizadela zahteva po preskrbi vojske s konji. Francozi so zahtevali 400 konj določene velikosti in starosti. Določeno število konj je bilo namenjeno za ježo, drugi pa za vprego. Dežela ni bila sposobna zbrati tako velike količine zahtevanih živali in grozilo je, da bodo morali večino konj kupiti v drugih deželah.

V svojih dopisih je Fargues precejšnjo pozornost posvetil tudi rudniku živega srebra v Idriji. Z rudnikom je bilo povezanih kar nekaj težav od uprave rudnika do prodaje rude, nabave hrane za rudarje in prebivalce Idrije. Težave je imel tudi z neprimernim administratorjem, ki se po nemirih v Idriji, pred katerimi se je umaknil v Ljubljano, ni hotel vrniti.

Ko so se ob koncu oktobra 1809, po mirovni pogodbi, francoske čete s področja okrog Dunaja pomikale čez naše kraje proti Italiji, se je znova postavilo vprašanje preskrbe vseh teh enot. Na določenih postajah na poti proti Italiji se je vojska ustavljala in si odpočila. Na teh mestih je bilo treba pripraviti izdatne količine pšenice, rži, mesa, vina, riža, drv, sena in ovs. Taka postajališča so bila v Ljubljani, na Vrhniki, v Postojni, Podpeči, Lipi, Zagorju, Vipavi.

V novembru so morali na javne urade obesiti francosko zastavo in francoske grbe. Da bi vsaj nekoliko pridobil prebivalstvo, je Fargues dovolil sekati les v gozdovih avstrijskega cesarja. Podpredsednik začasne vlade v Ljubljani ga je sicer svaril pred tako odločitvijo, vendar je Fargues vztrajal pri svojem mnenju. Njegova odločitev je bila objavljena ob koncu oktobra, že v decembru pa je sam spoznal, da je s tem odlokom "spustil vraga iz vreče" in se zavedel, da delajo prebivalci veliko škodo, ko sekajo vse povprek. Zato je od nadzornika domén zahteval, da to škodljivo početje ustavi.

Pomemben problem, s katerim se je moral Fargues ukvarjati ves čas svojega bivanja pri nas, je bilo razmerje med denarjem v provincah in avstrijskem cesarstvu. Ob tem govori tudi o Layerjevem ponarejanju denarja.

Ukvarjati se je moral z organiziranjem cestnih popravil, carinskih postaj in s tihotapstvom, pred katerim si ni zatiskal oči, ga pa ni obravnaval kot poseben prekršek. Bile pa se tudi večje nepravilnosti, ko je bilo kar nekaj trgovcev vpletenih v prodajo blaga, ki je bilo zaplenjeno na carini.

V letu 1810 se je moral ukvarjati tudi z nekaterimi umori in vse bolj razširjenim razbojništvom. Zapleti in težave pri organiziranju uprave Ilirskih provinc niso nastajali le v odnosu do domačih oblasti in uradnikov, pač pa tudi v odnosu do nekaterih preambicioznih francoskih uradnikov.

Kdor se bo v prihodnosti ukvarjal z zgodovino Ilirskih provinc, predvsem s problemom nastajanja

uprave na zasedenem ozemlju, bo našel v tej knjigi dobrodošle podatke, saj ima pred sabo znanstveno korektno izdajo virov. Celoten vtis te, iz dokumentov sestavljene pripovedi, ki jo lahko beremo tudi kot dnevnik, pa neverjetno spominja na Andrićevo Travnjsko kroniko.

Eva Holz

Tanja Žigon: Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004 (Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino; zv. 9), 343 strani.

Znanstvena monografija avtorice Tanje Žigon, ki jo je leta 2004 izdala Zveza zgodovinskih društev Slovenije, je pomemben in dragocen prispevek k boljšemu poznavanju slovenske kulturne in časnikarske zakladnice. Predloga knjigi o nemškem časniku *Triglav*, ki si je zadal nalogo, zastopati slovenske domovinske interese v nemškem jeziku, je magistrsko delo, ki je nastajalo v okviru mednarodnega projekta "Nemški časopisi in časniki na Slovenskem in Hrvaškem v 19. in 20. stoletju", vendar pa je knjiga dopolnjena z novimi spoznanji in ugotovitvami, ki so plod novejših raziskav.

Po predgovoru z zahvalami in uvodnim besedam, kjer avtorica poda pregled dosedanje obstoječe literature o nemških časnikih in časopisih na slovenskih tleh, so predstavljene razmere na Slovenskem v šestdesetih letih 19. stoletja. Kulturnopolitična slika razkriva, da je *Triglav* začel izhajati v času, ko se je v habsburški monarhiji ponovno prebudilo ustavno življenje. Avtorica tu poudarja, da je ustanovitev časnika *Triglav*, ki je zastopal domovinske interese v nemškem jeziku, povzročila razkol med staro- in mladoslovenci. V ospredju stoji spor med Janezom Bleiweisom in mladim, energičnim Franom Levstikom, ki nikakor ni mogel razumeti, zakaj so se prvaki z Bleiweisom na čelu odločili za izdajanje časnika v nemškem jeziku. To kulturnopolitično sliko dopolnjuje kratek pregled tiskovnih zakonov tega časa ter oris stanja na časnikarskem področju v Ljubljani.

V nadaljevanju z naslovom *Rojstvo nemškega časnika Triglav* so predstavljeni dogodki, ki so pripeljali do začetka izdajanja tega nemškega lista. V ospredje avtorica postavi že prej omenjeni razkol med starimi in mladimi, ki ga je povzročila ustanovitev *Triglava* na zboru delničarjev v Ljubljani leta 1864. Vendar pa sega zgodovina nastanka časnika za domovinske interese *Triglav* v leto 1863, ko je zaradi tiskovnih tožb prenehal izhajati

slovenski politični list *Naprej*, ki ga je urejal politik, dramatik in pripovednik Miroslav Vilhar. Neizpolnjeno vrzel, ki jo je za seboj pustil, so ugledni možje takratnega časa hoteli čim prej zapolniti z izhajanjem novega lista. Po vročih diskusijah so se prvaki odločili za izdajanje časnika, ki bo v nemškem jeziku zagovarjal interese Slovencev. Glavna pobudnika za to sta bila ljubljanski župan Etbin Henrik Costa in Janez Bleiweis. Mladoslovenci s Franom Levstikom na čelu pa se niso strinjali z namerami Coste in Bleiweisa, ki sta agitirala za nemški časnik, saj je bila po njihovem mnenju potreba po ustanovitvi slovenskega političnega lista mnogo večja. Avtorica na podlagi pregledanih rokopisov in virov ugotavlja, da sklepanja, da je pri Bleiweisu šlo za golo preračunljivost, niso utemeljena. Prizadevanja ustanoviteljev *Triglava* so bila povsem nacionalno slovenska in patriotska, saj je bil namen tega na novo ustanovljenega lista "*zastopati domovinske interese dežele ter odpirati oči nevednim in premalo obveščenim Nemcem na Kranjskem*" (str. 305).

Že pred izidom prve številke časnika, ki je dobil ime po mogočnem Triglavu v Julijskih Alpah, simbolu slovenstva, je prišlo do prvih zapletov. Želja ter namen ustanoviteljev, da bi prva številka lista izšla že oktobra 1864, sta postala neuresničljiva, saj je napovedani urednik, na Dunaju živeči Slovenec Lovro Leskovec, nepričakovano zapustil Ljubljano. Šele 3. januarja 1865 je nato kljub odločnim nasprotovanjem mladoslovincev izšla prva številka lista. Urednikovanje je prevzel znameniti kranjski histograf in germanist Peter von Radics.

Osrednji del monografije, ki ga sestavljata poglavji *Triglav, časnik za domovinske interese* in *Pet letnikov Triglava*, se ukvarja z uredniško politiko in uredniki lista, avtorica pa natančno predstavi tudi program, vsebino in cene časnika ter razišče, kdo so bili njegovi bralci.

Triglav. Zeitschrift für vaterländische Interessen (*Triglav. Časnik za domovinske interese*), kakor se je list imenoval v originalu v nemškem jeziku, in katerega temeljno vodilo je bilo, da na Kranjskem živečim Nemcem predstavi slovenske interese, spregovori o preteklosti, kulturi in umetnosti ter na tak način zagotovi sožitje med Nemci in Slovenci, je izhajal v Ljubljani od 3. januarja 1865 do 30. septembra 1870 s premorom leta in pol v času od junija 1866 do decembra 1867. Prvi urednik, Peter von Radics, je časnik, ki je izhajal dvakrat tedensko, razen v tretjem letniku, ko je bil tiskan na večjem formatu in je prihajal med bralce le ob sobotah, urejal do konca marca 1866. Na uredniškem mestu mu je sledil manj znani trgovec in gospodarstvenik Eduard Pour. Ta je urejal *Triglav*, ki je odslej nosil podnaslov *Zeitschrift für innerösterreichische Interessen* (*Časnik za notranje-*

avstrijske interese), le do junija 1866, ko je časnik zaradi finančnih težav in ogroženosti monarhije, ki se je zapletla v vojno s Prusijo in Italijo, prenehal izhajati. Šele konec leta 1867 začne *Triglav*, ki postane spet *Časnik za domovinske interese* (*Zeitschrift für vaterländische Interessen*), pod uredništvom kasnejšega ljubljanskega župana Petra Grassellija ponovno izhajati. Le-ta leta 1869 uredništvo prepusti literatu Jakobu Alešovcu, ki 1870 prevzame tudi lastništvo časnika. Finančna stiska in pomanjkanje sodelavcev ter dopisnikov sta Alešovca septembra leta 1870 prisilila, da je svoj list ukinil.

Avtorica posveti veliko prostora sami vsebini časnika in njegovim sodelavcem, posebna pozornost pa je namenjena domoznanskim in literarnim objavam, ki so iz germanističnega, literarnega in kulturnozgodovinskega stališča posebej pomembne in zanimive. Iz teh prispevkov, ki jih je *Triglav* prinašal predvsem v podlistku, je razvidno, da se je časnik po svojih najboljših močeh trudil biti domoznanski in zastopati slovenske interese. Avtorica izpostavi predvsem pomen rubrike "pod črto" v času Alešovčevega urednikovanja, ki s svojim podlistkom v *Triglavu* z naslovom *Laibacher Typen* vpelje v slovenski časnikarski prostor feljton, ki ga listi na Slovenskem dotlej niso poznali.

V zadnjem poglavju, *Po Triglavu nov nemški časnik?*, sta predstavljena še dva neuspešna poskusa ustanovitve novega nemškega lista za slovenske interese po propadu *Triglava*. Neuspeh obeh kaže, da so se nasprotja med Nemci in Slovenci preveč poglobila in je zaradi tega bilo izdajati list za domovinske interese v nemščini nesmiselno, ker ga, tako avtorica, ciljna publika, kranjski Nemci, niso brali, ljudje, ki so bili slovenskim prizadevanjem naklonjeni, pa so brali *Novice* in *Slovenski narod*.

Sklep, kjer so v strnjeni obliki še enkrat sistematično nanizana ključna spoznanja in ugotovitve, seznam uporabljenih arhivskih virov, časopisov, časnikov ter sekundarne literature ter daljši povzetek v nemškem jeziku govorijo o kvalitetni znanstveni monografiji. Knjigo zaključuje beseda o avtorici, od katere z napetostjo pričakujemo novih objav.

Zgodovino je gotovo moč predstaviti kot napeto zgodbo. A za to je potrebnega dosti znanja, veliko ustvarjalnosti ter nazoren, sočen in slikovit jezik. Vse to se združuje v zgoraj predstavljeni knjigi avtorice Tanje Žigon, ki tako ni zanimiva le iz literarnozgodovinskega in germanističnega stališča, temveč je zgodba, ki jo toplo priporočam širokemu krogu bralstva.

Petra Kramberger

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratiko fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštewane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike